

**ЭРТЫН ДУУН -
ЭМТЭЙ ДОМТОЙ БУЛАГ ШЭНГИЛ.
ХҮГЖЭМЭЙ БАГША 500-гаад
УРДАНАЙ БУРЯАД ДУУ СУГЛУУЛАА**

12 н.

ДОРЖО ЖОДБО

(Бэлиг-үүн шанада
хизагаар-аа хүрэгсэн,
ошор-ияар огтологшо
нэрэтэ ехэ хүлгэн
судар оршобо)

23 н.

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад ҮНЭН

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Бүгэдэ арадай сонин

2013 оной
ноябриин 14
Четверг

№ 45 (21944)
(859)

Гарагай 5
www.
burunen.ru

**«АЛТАРГАНА» гэнэн бүгэдэ буряадуудай уласхоорондын фестивалиин байгуулагдаһаар
20 жэлэй оёе угтуулан**

**“БУРХАН ЗУРАЖА ЁУРГАХА БУЯНТАЙ ГОЛ АЖАЛТАЙБ,
БАГШАНАР҂АА ҮРШӨӨГДЭ҂ЭН ЗАЯАТАЙ ХАРГЫТАЙБ”**

Үргэлжэлэлынъ

13 н.

Уважаемые читатели!

Идет подписка на I полугодие 2014 года. Спешите подписаться на наши издания!

Наименование издания	Периодичность	Условия	Подписная цена		Газета	Выход	Индекс	Доставка	2014 г. (руб.)	2013 г. (руб.)
			На 6 мес.	На 1 мес.						
Газета «Бурятия» Индекс – 50908	вт., ср., чт., пт	а) Через почту	824,64 руб.	137,44 руб.	«Спорт - Тамир» Индекс – 31113	среда	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	226,5 руб.	37,75 руб.	
		б) с получением в редакции	400,00 руб.	66,70 руб.				220,00 руб.	36,70 руб.	
		в) с доставкой в организацию (по городу)	450,00 руб.	75 руб.				250,00 руб.	41,70 руб.	
Газета «Буряад үнэн» Индекс - 50901	четверг	а) Через почту	386,22 руб.	64,37 руб.	Журнал для детей «Одон» Индекс – 73879	ежемесячно	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	271,92 руб.	45,32 руб.	
		б) с получением в редакции	265,00 руб.	44,20 руб.				270,00 руб.	45 руб.	
		в) с доставкой в организацию (по городу)	275,00 руб.	45,90 руб.				270,00 руб.	45 руб.	
Журнал «Байкал» Индекс - 78408 Журнал «Байгал» Индекс - 78407	1 раз в 2 месяца	а) Через почту	503,61 руб.	167,87 руб.	Журнал «Байкал» Индекс - 78408 Журнал «Байгал» Индекс - 78407	1 раз в 2 месяца	а) Через почту б) с получением в редакции в) с доставкой в организацию (по городу)	503,61 руб.	167,87 руб.	
		б) с получением в редакции	420,00 руб.	140 руб.				420,00 руб.	140 руб.	
		в) с доставкой в организацию (по городу)	420,00 руб.	140 руб.				420,00 руб.	140 руб.	

Федеральна хуули дутуу бээлүүлэгдэнэ

ШАЛГАЛТЫН ПРИБОРНУУДЫЕ ГЭР БҮХЭН ТАБИХА УЯЛГАТАЙ

Гэр байшангуудта уһа, зайн гал ба дулаа хангалга шалгалтаг түхээрлэгнүүдые заабол тодхоохо тухай хэмжээ ябуулга Буряад орон дотор бээлүүлэгдэнэ. Муниципальна 23 байгуулалтануудай 16-инь 261-дэхи федеральна хуулийн эрилтэ дүүргэһэн байна.

Һаяхан үнгэргэгдэһэн брифинг дээрэ Буряад Республикын барилгын министрэй орлогшо Евгений Коркиной хэлэһээр, бусад байгуулалтанууд булта шахуу 90 процентээр бээлүүлжэ байна. Хоёр байгуулалтанууд, тодорхойлбол, Улаан-Үдэ ба Гусинозёрск хотонууд хүсэд бээлүүлнэгүй.

- Улаан-Үдын гэрнүүдэй оройдоол 37 процентнь түхээрлэгэ тодхоо, Гусинозёрск 50 процентээр бээлүүлбэ. Теэд энэнь юрэ

гээгдэнэ бэшэ, федеральна хуули дүүргээгүйе гэршэлнэ, - гэжэ Евгений Коркин тэмдэглээ.

Ресурс хангагша эмхинүүд гэр байрануудта приборнуудые тодхоогоод, һүүлдэнэ ажаһуугшадһаа гаргашалагдаһан мүнгыень абаха бшуу, харин ажаһуугшад тэрэ үри 5 жэлэй түршадэ бага багаар түлэжэ байха аргатай.

Евгений Коркиной хэлэһээр, шэнжэлэгэ хэхэдэ, элшэ хүсэнэй түлбэриһөө бэшэ түлбэринүүд прибор тодхооһоной һүүлээр гарза багатай байна гэжэ элирүүлэгдээ. Гэбэшье, түлбэрийн дээшэлһэн али нэгэ ушарнуудта шалгалта хэгдэнэ.

- Гэр байрануудта тодхогдоһон приборнуудые хэрэглэжэ эхилхэдэ, ажаһуугшадта гарза болохогүй, алишье талаар тэдээндэ тухатай бшуу,

- гэжэ министрэй орлогшо онсолбо.

Байгша оной 9 һарын түршадэ республикын гэр байрануудай инспекцийн албанда 1067 мэдүүлгэ оруулагдаа, тэдэнэй 45 процентнь гэр байрын прибор ашаглалгаар хандалга хэгдээ. Ганса октябрь һара соо 215 хандалга оруулагдаа, тэдэнэй 56 процентнь гэр байрын ниитэ хэрэгсэлнүүд тухай байгаа.

- Шэнжэлэгэ хэхэдэ, 40 процентдэ нормативһаа түлбэри ехэ байгаа. Харин прибор тодхоогдоһон ушарта 60-инь олзотой байгаа гэжэ элирүүлэгдээ. Тиймэһээ ажаһуугшад элшэ хүсэ, халуун уһа, дулаагаар гэр байрые хангалгые шалгалдаг приборнуудые табилал, ажаһуугшадтай түлбэри доошолно гэжэ ойлгохо ёһотой, - гэжэ гэр байрын инспекцийн хүтэлбэрилэгшын орлогшо

Ирина Ахандаева мэдээсэбэ. Федеральна хуулийн ёһоор, гэр байрын эзэд 2013 оной июлийн 1 болотор энэ эрилтэ бээлүүлжэ дүүргэхэ байгаа. Прибор табиха аргагүй элдэб шалтагаантай ушарнуудһаа

энэ хуули бээлүүлгэ байгша оной түгэсхэлдэ дүүрэхэ ёһотой. Али нэгэ асуудалаар 46-15-20, 46-10-32 гэхэн утаһаар хандаха болоно.

Цырегма САМПИЛОВА.

ХОЁР ФЕСТИВАЛИИН ШЭГЛЭЛ НЭГЭДҮҮЛЭГДЭБЭ

Эдэ үдэрнүүдтэ Буряад орондо 4-дэхиэ эмхидхэгдэжэ байһан "Торгон зам" фестиваль ба 6-дахия боложо байһан хөөмэй дуунай "Газарай амисхал" гэжэ хоёр фестиваль үнгэржэ байна.

Эдэ хоёр арт-проектнүүд Буряад Республикын уран урлалай түбэй уласхоорондын хэмжээндэ эмхидхэгдэ үйлэнүүд гээшэ. Энэ удаа эдэ хоёр фестивальнууд ами аминдаа үнгэрбэшье, түгэсхэлынэ нэгэдэжэ, нэгэ томо - этническэ шоу болохо юм. Энээн тухай һаяхан үнгэргэгдэһэн брифинг дээрэ РЦНТ-эйн дарга Сергей Доржиев тэмдэглээ.

- 1998 онһоо манай түбтэ хөөмэй дуунай хүгжэлтэ эхилһэн байна. Тэрэ үедэ Монголой профессор Од-Сүрэниие урижа асараад, хөөмэй дуу нэбтэрүүлжэ эхилэ бэлэибди. Бэлигтэй багшын түрүүшын шабинар мүнөө мэдээжэ хүгжэмшэд Саян Жамбалов ба Баттувшин хоёр болоно. Од-Сүрэн Буряад орондоо хөөмэй дуунай үндэһэ табигша гээшэ, - гэжэ Сергей Доржиев онсолбо.

2003, 2007 онуудта арадай урлалай түб Россиин хөөмэй дуунай хургуули эмхидхэһэн юм. Фестивальда Буряад орониие 22 соной дуушад ба «Ойдон» гэхэн ансамбль түлөөлөө.

"Торгон зам" фестивалда Алтайһаа - 3, Эрхүүһээ - 3, Монгол оронһоо оройдоол нэгэ, Забайкалийн хизаарһаа - нэгэ, дотор Монголһоо -3, харин Буряад Республикаһаа 16 модельернүүд ба алта мүнгэнэй дархашуул хабаадана.

Цырегма САМПИЛОВА.

ҮХИБҮҮДЭЙ ТОМО БОЛОБОШЬЕ, ХҮНГЭЛЭЛТЭДЭ ХҮРТЭХЭ

Буряад Республикын Арадай Хуралда хүнгэлэлтэ абадаг зондо түлбэригүйгөөр гүрэнэй ба муниципальна газар үгтэхэ тухай хуулида хубилалта оруулба. Эндэ гол түлэб олон хүүгэдтэй гэр бүлэнэртэ хабаатай гаршагта нэлгэлтэ хэгдэхэ.

Урдахи хуулийн ёһоор, үхибүүдэй нэгэнэйн хуулийн наһа гүйсэхэдэнь, энэ бүлэ хүнгэлэлтэдэ хүртэхэ эрхэеэ алдадаг байгаа. Хуулийн шэнэ проект бүридхэлдэ абтагдаһан олон хүүгэдтэй гэр бүлэнэр алишье ушарта түлбэригүй газарта хүртэхэ эрхэ тэрэл зандань үлөөхэ гэжэ дурадхана. Гэхэтэй хамта, Россиин Президентын

2012 оной феврилиин 11-нэй үдэр баталһан даалгабар-яр, регион бүхэн гэр байрынгаа байдал һайжаруулаха ээлжэндэ олон хүүгэдтэй гэр бүлэнэрые заатагүй бүридхэхэ ёһотой.

Шэнэ хуулийн ёһоор, Буряад Республикада баталагдаһан ажаһуудалай хэмжээнэй дүрбэ дахин нэмэгдэһэн тооһоо бага олзо орошотой, олон хүүгэдтэй гэр бүлэнэрые заабол бүридхэлдэ абаха болоно. 2013 оной 2-дохи кварталда 5 хүнһөө бүридэһэн олон хүүгэдтэй айлал олзо орошын дунда жирий хэмжээнэй тоо баримта 142 мянга 480 түхэриг байха зэргэтэй.

Цырегма САМПИЛОВА.

НЭЛЬБЭН ШЭНЭЛГЫН ТҮЛӨӨ АЖАҢУУГШАД ТҮЛЭХЭНЬ

Арадай Хурал Буряад Республикын дэбисхэр дээрэхи олон гэрнүүдтэй байшангуудые нэльбэн заһабарилга үнгэргэхэ тухай хуули баталба.

Байгша оной дүүрэтэр Буряад Правительство олон гэрнүүдтэй байшангуудые заһабарилга гуримшуулаха болоно. Эндэ һаяхан үнгэргэгдэһэн брифинг дээрэ Буряад Республикын барилгын министрэй орлогшо Евгений Коркин энэ шэнэ хуулийн тухада мониторинг эмхидхэхэ ба региональна программа бээлүүлгые шалгаха удхатай 8 программнуудые баталан гаргаха ёһотой гэжэ тэмдэглээ.

- Баталагдахаяа байһан тус программа руу 40 мянган гэрнүүд бүридхэгдээ. Элдэб шанар шэнжэ, муудаһан байдалһаа гэрнүүд ээлжэндэ табигдаха. Нэн түрүүн хуушарһан ба элдэб оһолто ушарһаа хохидолдо ороһон гэрнүүд түргэн заһабарилга хэрэгтэй гэхэн актууд хараада абтаха юм, - гэжэ Евгений Коркин ойлгуулба.

Мүн энэл жэлдэ түлбэрийн хэмжүүр тухай тогтоол баталагдаха. Энэ түлбэри гэр байрын квадратна талмайһаа дулдыдаха.

Олон гэрнүүдтэй байшангуудта ажаһуугшад капитална заһабарилгын түлөө взнос түлэдэг уялгатай болохо. Зүгөөр аварийна хуушарһан гэрнүүдтэ ажаһуугшад нэльбэн шэнэлэгын түлөө түлэхгүй. Тус программын баталагдаһанай удаа хоёр һара болоод, гэрэй эзэд квитанци абаад, өөһэдын счетоосоо нээхэ ёһотой. Иимэ гэртэ ажаһуугшад программын хэблэгдэһэнэй удаа 4 һара болоод, взнос түлэжэ эхилхэ ёһотой.

Гэхэтэй хамта тус түлбэрийн хэмжүүр тодорюулагдаагүй, декабрь һара соо элирхэ ёһотой. Министрэй орлогшын тэмдэглэһээр, гэрэй жаса бүхыдөө 7 категориной байдаг. Энэнь хадаа гэр байрын түхэлһөө, ямар зүйлөөр баригдаһан бэ, хэзээ нэльбэн шэнэлэгдэһэн байнаб гэхэн үйлэнүүдһээ дулдыдана. Республика доторхи гэр байранууд бэе бэһээ 30 процентһээ ондоо бэшэ, тиймэһээ ажаһуугшадтай түлбэри адлишуу, нэгэ хэмдэ тогтоогдохо бшуу.

Тус программа 30 жэл соо бээлүүлэгдэхэ түсэбтэй. Энэ болзор нэльбэн шэнэлэгын ханануудһаа тодорхойлогдоо.

Цырегма САМПИЛОВА.

АЛЕКСАНДР БОГОМОЕВТОЙ ЗЭРГЭСЭХЭ БАРИЛДААШАН АМЕРИКЭДЭ БАЙБАГҮЙ

Сүлөөтэ барилдаагаар Россиин суглуулгадамал команда Америкын Нью-Йорк хотодо үнгэрһэн «Нью-Йорк Атлетик Клуб» гэжэ уласхоорондын мурьсөөндэ хабаадаба. Мэдээжэ барилдаашан Александр Богомоев 60 килограммһаа доошо категори доош хуури эзэлбэ. Тэрэ дүрбэ дахин барилдажа, гурбыень саһаа түрүүн дүүргэбэ.

Японой, Америкын барилдаашад соо Александртай зэргэсэхэ барилдаашан байбагүй. Россиин суглуулгадамал команда Америкэдэ үшөө нэгэ долоон хоногой түршадэ байха юм. Саашадаа суута барилдаашан Францида ба Украинада үнгэрхэ мурьсөөнүүдтэ хабаадаха.

- Энэ һони дуулаад, ехэ баярлаабди. Манай гэр бүлэ хододоо Сашада һанаагаа зобожо, хаанашье яабалнь, дэмжэжэ, амжалта хүсэжэ байдагбди, - гэжэ Александр Богомоеве үргэһэн түрүү тренер Валерий Абзаевай басаган Евгения Бердашкинова хэлээ. Удаадахи дугаартаа чемпиониие хайшан

гэжэ хүмүүжүүлдэг юм гэжэ Александрые үргэһэн бүлэ, эгээн түрүүшын тренер Валерий Васильевич Абзаев, тэрэнэй нүхэр арюун сэбэр сэдьхэлтэй Александра Сергеевна хоёртой хөөрэлдөө танай анхаралда табихабди.

Баира БАЛЬБУРОВА.

Буряадай Правительство: хугжэлтын шэглэл

АЙМАГУУДАЙ БАЙДАЛ БҮХЫ ТАЛАААНЬ ШЭНЖЭЛЭЛГЭ - ШУХАЛА

Буряад ороной Правительство Толгойлогшын орлогшо болон тусхайта мэргэжэлтэд Бэшүүрэй аймагай захиргаанда Бюджетно-баланс-ва комиссийн зүблөө үнгэргэбэ.

Энэ жэлхээ эхилжэ Буряад ороной Правительство районуудай хайн дүнгүүдтэй хүдэлхын шэнэ арга олоо. Экономикын, социальна байдалай талаар бюджетэй нэмэлтын болон гарзын талаар гэхэ мэтэ аймагай байдалай бүхы тала шэнжэлэгдэбэ.

- Зуун табяад тусхайта индикатор-

нуудаар аймагай байдал, хугжэлты шүүмжэлжэ, хаража үзэхэ аргатайбди. Энэ ажал бүхы аймагуудаар ябуулагдана. Районой мэргэжэлтэд хото ерэхэ байхын орондо правительствын гэшүүд, министрүүд өөһэдөө аймагуудаар ошоожо, ажалаа ябуулна. Аймагай байдал бүхы талааа үзэхын хажуугаар министрүүд эндэхи мэргэжэлтэдые хургажа, хүндэ асуудалнуудые шийдэхын талаар туһална, – гэжэ Буряад ороной Правительствоын Толгойлогшын экономикын талаар орлогшо Александр Чепик хөөрэбэ.

Социально-экономическа хугжэлтөөр Бэшүүрэй аймаг түрүү һуурида гаранагүй. Буряад ороной муниципальна байгуулгануудай хоорондо 9-дэхи һуури эзэлнэ. Гэбэшье Александр Чепигэй хэлэгшээр, мүнөө сагта аймагай байдал халта һайжаржа байна. Гүрэнэй жасаһаа тусхайта түсэбүүдээр ехэ мүнгэн номологдоно. Хүдөө ажахын, үйлэдбэрийн ба худалдаанай, барилгын ба бусад ондоо бага бизнесэй ажалай дүнгүүд дээшээ ургасатай байна.

Баира БАЛЬБУРОВА.

АВТОРАЙ фото

БЭШҮҮРТЭ ГҮРЭНЭЙ МҮНГӨӨР ШЭНЭ ГЭРНҮҮД БОДОНО

Буряад ороной хандаралгада ороһон хуушан гэрнүүдтэй айлнууд тусхайта түсэбөөр шэнэ гэрнүүдтэй боложо байна. Бэшүүрэй аймагта 36 айлнуудые шэнэ гэртэй болгохо түсэбтэй. Энэ жэлэй үнгэртэр 12 айл хайн шэнэ гэртэй болохо. Харин ерэхэ жэлдэ 24 айл шэнэ гэрнүүдтэ орохо. Бэшүүр һууринай захата үһатай, досоогоо ванна болон санузелтай гэрнүүд бодохоодоо. Зарим айлнууд барилгын дууһахые хүлээжэ байнгүй, өөһэдөө гэрэйнгээ газар хорёолжо, досоохи ремонт хэжэ, зайн гал оруулжа байна.

Баира БАЛЬБУРОВА.

ҮНШЭН ҮХИБҮҮД ГҮРЭНЭЙ ТУҢАЛАМЖААР ӨӨРЫН ГЭРТЭЙ БОЛОХО

Гүрэнэй хууляар үншэн үхибүүд үншэдэй гэрһээ гарахатаа, өөрын гэр байраар хангагдаха ёһотой. Бага-Куналей һууринда оршодог үншэн үхибүүдэй һургуули дүүргэгшэдтэ өөрын гэр байра Бэшүүр һууринда баригдажа байна. Хамтадаа 900 дүрбэлжэн метр талмайтай хоёр дабхар гэртэ 26 нэгэ талагтай байранууд баригдахань. Энэ барилга канадын технологээр баригдана. Тэрэ юун бэ гэхэдэ, гэрэй хана гэхэ мэтэ бүхы хубинууд заводто баригдаад, байра дээрээ суглуулагдадаг.

Юундэ энэ янзаар барилга хээб гэхэн асуудалда олзын хэрэг эрхилэгшэ Олег Фёдоров иигэжэ хөөрэбэ:

- Ондоо барилгашад энэ гэр бариха ёһотой байһан юм. Теэд тэдэнэр саг соо барилга эхилжэ шадаагүй, тиимэхэ энэ ажал манда үгтөө. Барилга эрхилхээр дулаан саг үнгэршоод, үбэлэй урда хайшан гэжэ нэгэ талаһаа түргөөр, нүгөө талаһаа ехэ дулаан гэр бариха гээшэб гэжэ асуудал гараа. Тиимэхэ энэ канадын технологи тухай дуулаад, тэрэниие ехээр шэнжэлэбди. Эрхүү хото зорюута ошоожо, иимэ барилгануудые үзэжэ, хэдэн талаһаа хараабди, олон хүнүүдэй һанамжануудые дуулаабди. Тиигээд лэ һүүлээрнь энэ ажал ябуулжа захалаабди. Гэрэй материалда завод 90 жэлэй гаранга үгэнэ.

- Барилгын эгээн шухала юумэн гэхэдэ - гэрэй бүхы хубинуудые ехэ нягтаар, анхаралтай һайнаар суглуулалга. Энэ материал модон брустай жэшээлхэдэ, ехэ хайн, тэрээнһээ гурба дахин дулаан, манай хүйтэн уларилда эгээн таарама юм, - гэжэ залуу барилгашад Валентин Борисов Борис Савельев хоёр тэмдэглээ.

Баира БАЛЬБУРОВА.

Автора́й фото.

“БУРИАД СУДЛАЛ” СЭТГҮҮЛ УНШАГТЫ

Буряад Судлалын Академи Монгол орондо 2008 оной мартын 5-да хуулиа ёһоор бүридхэлдэ абтажа, эрдэмтэд буряадуудай түүхэ, соёл, зан заншал болон олон янзын асуудалнуудаар шэнжэлгэ хэжэ, “Буриад судлал” гэжэ сэтгүүлдэ толилогоннуудые хэблэдэг болоһон юм.

Түрүүшын дугаарһаа эхилээд би энэ сэтгүүл һонирхожо уншадагби. Энэ сэтгүүл уншажа, һонин олон юумэ мэдэхэ болооб. Ш.Чимитдоржиевай “Мөхсөн” Хар хотыг анх

нээсэн Цогт Бадмажапов”, Д.Ханджавай “Буриадын гүү барьж байсан уламжлал”,

С.Ижбалжирай “Буриад гэж хэн бэ?”, Б.Сумьябаатарай “Буриадын үгийн бичиг номыг хэвлүүлсэн тухай”, Н.Лхагвадоржын “Заяа Наваа буриад дуу ба буриадуудын уг гарвал”, Д.Бадамнямын “Шилдэй зангийн баатарлаг, эмгэнэлт дууны учир” гээд олон һонин толилогоннуудые һонирхон уншаһан байгааб. “Буриад судлал” сэтгүүл уншахые уряалжа, “Буряад үнэнэй” уншагшадые һонирхуулжа минии зорилго байгаа юм даа.

Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА,
“Мүнгэн тобшо”
сайтын автор.

МОНГОЛ ГҮРЭНЭЙ БУРЯАД ГАРБАЛТАЙ ЗАЛУУШУУЛ

Уг изагуур, үндэһэн соёлоо хүгжөөхэ, соёл түүхэ, дуу хүгжэм, ёһо заншал тухай мэдээ суглуулжа, залуу үетэнөө нэрэтэй солотой аха захатанаараа танилсуулжа ханаа бодолтой нэгдэжэ, 2006 онһоо бэе бэетээ танилсажа, уулзажа эхилээ бэлэй.

Монголой буряад залуушуулай бээ даһан “Амин тоонто” түрын буса байгуулалга 2010 оной дүрбэн һарын 28-да албан ёһоор бүридхэгдэжэ, хуулиа болоо һэн. “Амин тоонтынхид” арга хэмжээнүүдые зохёон байгуулжа, Шэнэхээнһээ, Буряадһаа, Хальмагһаа һурахаа ерэхэн оюутадые, Улаан-Баатарта ажаһуудаг буряадуудые суглуулжа, баян намтартай хүнүүдээр уулзалга үүдхэдэг, уулзалга

тухай toonto.mn сайт дээрэ тунхаглахадань, гадаада гүрэндэ ажаһуудаг буряадууд, хари гүрэндэ ажаллажа байдаг улад зон мэдэхэ болоно ха юм. Монгол улсын юрэнхы сайд анханда байһан ашабагад угтай буряад Д.Бямбасүрэн гуайн “Монгол улсын геополитика ба ерээдүй”, “Соёл эрдэм” дээдэ һургуулийн гүйсэдхэхэ захирал, Буряад Судлалын Академиин доктор Самбуу гуайн “Удамшилаар хүниие хүгжүүлэн түрүүлхэ”, хуасай омогой Лхасүрэнгийн Бат-Очир гуайн “Монголшудай гарал үсэл ба ерээдүй” гэхэн сэдэбээр лекцинуудые эмхидхэн байна. « Хүн бүхэндэ хүйһөөрөө холбоотой тоонто нютга байна гэшэ, түрэнһэн нютгаа ханажа “Амин тоонто” гэжэ нэрэ байгуулалгадаа үгөөбди.” Амин” гэжэ үгэ “мини” гэхэн уд-

хатай ойрохон. Монголой буряадуудые, Хүбсэгэлэй хизаарһаа Дорнодын тала хүрэтэр буряад нютгауудые холбон, бүхы дэлхэйн буряад залуушуудые холбохоор һарабшалан, уряалан урижа байнабди. Буряад арадай харилсаа холбоо бэхижүүлхэ, мэдээсэл болбосорол дээшлүүлхэ, соёл түүхэ, ёһо заншал, түүхэ домог, байгаа-ли уларил тухай мэдээсэл дэлгэрүүлхэ, буряадууд тухай мэдээсэлэй һан үдхэхэ зорилго урдаа табиһабди. Даяаршажа байгаа энэ дэлхэй дээрэ өөрын онсолигоо хадагалжа, би – буряад-монголби гэхэн үнгэ түхэлөө, нюур шарайгаа элирхэйлэн, омог бардам ябахамнай болтогой», - гээд Монгол улсасай “Амин тоонто” түрын буса байгуулалгын эдэбхитэд хөөрэнэ.

Н.БАЛЬЖИНИМАЕВА.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИИН ТҮСЭБ

2013 оной ноябриин 11-15

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЫН УЯЛГАНУУДЫЕ САГ ЗУУРА ДҮҮРГЭГШЭ В.А.ПАВЛОВАЙ ХҮТЭЛБЭРИ ДОРО ҮНГЭРГЭГДЭХ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН
11.11 9.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ гурбадахи сессидэ хэлсэгдэхэ асуудалнууд
13.11 14.00 Бага танхим

III. ХҮДЭЛМЭРИИН ЗҮБЛӨӨНҮҮД БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ДОРЖИЕВАЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ХҮДЭЛМЭРИИН ЗҮБЛӨӨНҮҮД
11.11 13.30 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)
"2014 оной болон 2015-2016 онуудай түсэбтэ хугасаагай республикын бюджет тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
Тухай графикаар

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөхэдэйн хүтэлбэрийн, хуули ёноной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)
"Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатуудта хунгагшадай оруулхан захяанууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
11.11 14.00 каб.322

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.П.Попов)

"Гүрэнэй болон муниципальна мэдэлдэ байхан газарай участогуудые үмсэдэ түлбэриггүйгөөр үгэхэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
12.11 10.00 каб.119
"Буряад Республикын агропромышленна комплексые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.11 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэнэ яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгдэлүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Б.Батуев)

"Физическэ культура болон спорт тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай

13.11 14.00 каб.212
"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ олоной хабаадалгатай хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэлгын зарим асуудалнууд тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.11 14.00 каб.212
Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн:
Баскетболой федерациин түлөөлэгшэдтэй депутатуудай уулзалга
13.11 10.00 Красноармейскэ гудамжын, 14-дэхи гэр

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

1. "Россиин Федерациин зарим хуули ёноной актуудта гүрэнэй бюджетдээ гадуур жасануудта мүнхэлэлгын түлбэринүүдэй хэмжээ тогтоохо асуудалда хабаатай хубилалтануудые оруулха тухай" 348507-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай
2. "Салин түлбэрийн тон бага хэмжээн тухай" федеральна хуулийн 1-дэхи статьяда хубилалта оруулха тухай" 348508-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай
3. "Ажал хүдэлмэрийн тусхай сэгнэлтэ тухай" федеральна хуулийн абтаһан ушарһаа Россиин Федерациин зарим хуули ёноной актуудта хубилалтануудые оруулха тухай" 337978-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб тухай
11.11 15.00, 15.30, 16.00 каб.218
"Буряад Республикада нуралсал тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
12.11 14.00 каб.218

Үншэн болон гэртэхинэйнгээ харууһагүй үлэһэн хүүгэдэй ажабайдал зохёолгодо хабаатай федеральна болон республикын хуулинуудые бээлүүлгын ябаса тухай
14.11 10.00 каб.218
Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөнүүд:

Буряад Республикын гүрэнэй засагай зургаануудай ажаһууһадай элүүрые хамгаалгын талаар гүрэнэй бүрин этигэмжэнүүдые бээлүүлгын ябаса тухай

13.11 Кабанскын аймаг
Үншэн болон гэртэхинэйнгээ харууһагүй үлэһэн хүүгэдэй ажабайдал зохёолгодо хабаатай федеральна болон республикын хуулинуудые бээлүүлгын ябаса тухай
14.11 Зэдын аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгааалиин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхиые хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

"Буряад Республикада автомобиллин болон хотын зайн галаар хүдэлдэг транспорт тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
12.11 10.00 каб.211
"Буряад Республикын зарим хуули ёноной актуудта хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
13.11 10.00 каб.209
"Буряад Республикын зарим хуули ёноной актуудта хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
15.11 10.00 каб.211

IV. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

Ц.Э.Доржиев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хорооной түрүүлэгшэ
12.11 14.00-17.00 каб.118/235
А.Т.Стопичев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хорооной түрүүлэгшэ
12.11 14.00-17.00 каб.118/218

ЕРЭЭДҮЙ САГАЙ БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ УРАСХАЛ

Ивалгын дасанда буряад хэлэнэй шиидхэгдээгүй асуудалнуудта зориулагдаһан «Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал» гэнэн уласхоорондын хуралдаан үнгэргэгдөө. Энэ хэмжээ ябуулгада зон ехэ эдэбхитэйгээр хабаадаа. Буряад Республикын гүрэнэй хэлэнэй орёо байдал Россиин Сангхын Буддын шажанай дээдэ нургуулийн шойрын танхим соо 500 шахуу хабаадагшад, айлшад болон адаглагшадые суглуулаа. Мүнөө энэ хуралдаанай тогтоомжо толилнобди.

2013 оной 11 сарын 9-10 үдэрнүүдтэ болоһон хуралдаанай шиидхэбэри:

ЮНЕСКО-гэй 2005 оной шэнжэлгээр, буряад хэлэн үгы боложо байһан хэлэнүүдэй тоодо оронхой гэжэ мэдэрхэ шухала;

ехэ хуралдаануудые Буряадай гимнээр захалха ба түгэсхэхэ;

буряад оршон байдалтай (заалга болон хүмүүжүүлгэтэй) хүүгэдэй сэсэрлигүүдые элбэгээр нээхэ, байһан сэсэрлигүүдтэ буряад хэлэ заалгатай бүлгэмүүдые байгуулха; Буряад Республикын Үндэнэтэнэй 1-дугаар лицей-интернадай дэргэдэ Улаан-Үдэ хотын «Журавленок» сэсэрли-

гы нэгэдүүлэн, үхибүүдые буряад хэлэн дээрэ хүмүүжүүлэн нургадаг тусхай комплекс байгуулха;

«Буряад үнэн» сонинной захил элбэгээр хэхэ, радио, телевидени дэмжэхэ;

эдеэ хоолой, эдэй дэлгүүрнүүдэй бараанай нэрэнүүдые болон сэн буряадаар дабтахэ;

залуушуулай хоорондох яряанай хэлэндэ дайралдадаг, хүдөө гарбалтай үетэндөө өөдэрхэнги хандасатай үгэнүүдые хорихо (головар, тормоз г.м.)

харгын тэмдэгүүдые, уһа голлой, нютаг аймагуудай, гудамжануудай нэрэнүүдые буряадаар дабтахэ;

буряад хэлэнэй хэрэглэлгэ тухай хуулида нэмэлтэ оруулха;

сэсэрлигүүдтэ, эхин ба дунда нургуулида ород болон буряад хэлэнүүдэй заалгые тэгшэ хэмжээндэ гаргахэ;

нютаг хэлэнүүдэй үгэнүүдэй тайлбари толи найруулха;

Сэлэнгын, Зэдын, Хяагтын буряад нургуулинуудта нютаг хэлэн дээрээ оршон тойрониые шэнжэлхэ арга олгуулха;

хүтэлбэрилхы тушаалда гаража байһан эрхэтэдтэ заатагүй яряанай буряад хэлэнтэй байха гэнэн эрилтэ табиха;

гүрэнэй албанда буряад хэлэнтэй эрхэтэдтэ үлүүсэ дэмжэлгэ үгэхэ;

түхэрээн үдэр ажалладаг FM-радио, телевидени байгуулха;

буряад хэлэ заалгаха аргануудые олошоруулха, сэхэ харилсаагүй (дистанционно) заалгын арга боломжо ашаглаха;

Эрхүү можодо оршодог буряад угсаатантай аймагуудта буряад хэлэнэй тусхай байра болон зааха асуудалда онсо хандаса татаха;

буряад хэлэ зааха курсануудые олошоруулха;

буряад хэлэ зааха тусхай янзын методико найруулан нэбтэрүүлхэ;

залуушуулай элдэб янзын (хүгжэмэй, хөөрөөнэй, кинофильм г.м.) проектүүдые дэмжэхэ;

дунда нургуулида түрэл хэлэн дээрэ ГИА, ЕГЭ тушаалгахэ;

ЗАГС-ын эмхи зургаанда буряад нэрэ зүүлгэ гуримшуулха;

Бадмажапов Чойдог ламын тайлбари түбэд хэлэнэй толи бү мартаарайгты;

Ринчен Бимбаевай халхамонголой хэлэн дээрэ уран зохёол ба шүлэгүүдые бүтээжэ, ород хэлэнэй Пушкин мэтэ алдартай болоһые бү мартаарайгты;

Буряад хэлэ заадаг багшанарай эмхи байгуулха;

Монгол телевидени хараха арга олошоруулха.

Хуралдаанай дүүрэхэдэ, энэ Тогтоомжо бээлүүлхын болон ажал ябуулгыенэ зохилдуулхын тула хамба ламын үүсхэлээр "Бага Хурал"

гэнэн хүдэлмэрийн бүлэг иимэ бүридэлөөр байгуулагдаба:

Дашинамжилов Батоцырен Садаевич

Бадмаринчинов Николай Дабаевич

Бальжанов Сергей Дондогдоржиевич

Данзанов Батор Улымжиевич (Боохон)

Уинзориг (Монгол)

Доржиев Сергей Далаевич

Дугаржапов Баяр Дабаевич (Ага)

Шойжинимаев Цырен Долгоржапов Алдар (Алайрай шэрээтэ)

Банзаракцаева Светлана Тогошиевна (Бэшүүр)

Майдарханова Гэрэлма (Түнхэн)

Дамбиев Борис Чойнхорович (Зэдын Дээдэ Тори)

Эрдынеева Баярма Лубсановна (Бэшүүрэй Ара Хэрээтэ)

Батуева Марина Владимировна (Ага)

Ошоров Мүнхэ-Жаргал Николаевич (Аха)

Россиин Сангхын хэлбэлэй албан.

БАЙҮАН ХЭЛЭЭ АЛДАНГҮЙ, ЕРЭЭДҮЙНГӨӨ ҮЕТЭНДЭ ДАМЖУУЛХА ШУХАЛА

Ноябриин 9-10-да Ивалгын дасанда үнгэрхэн “Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал” гэхэн уласхоорондын хуралдаанда Буряад Республикын, Эрхүү можын, Забайкалийн хизаарай, Монголой, Хитадай Дотор Монголой буряад угсаатанай түлөөлэгшэд – дүн хамта 500-гаад хүн сугларжа, буряад хэлээ яжа хосоролһоо абархаб, ямар аргаар саашань хүгжөөжэ, ерээдүйн үеынхидтэ дамжуулхаб гэхэн асуудалнуудта харюу олохоёо оролдоо.

Арадай Хуралай депутадууд, нуралсалай болон соёлой яамануудай, нютагай өөһэдн хүтэлбэрийн зургаануудай түлөөлэгшэд, эрдэмтэд, багшанар, соёлой хүдэлмэрилэгшэд, тамиршад – булта нанамжануудаараа хубаалдажа, ехэл шанга, хатуу хөөрэлдөөн болоо гэжэ тэмдэглэлтэй. Арсалдахашье, бэе бэеэ гэмнэхэсье ушарнууд дайралдаа. Теэд заншалта ёһоороо бэе бэедээ үнэгэн малгай үмэдхүүлээд, үреэлнүүдээрээ андалдаад, гоё гоогоор, хооһоор шашаад тараагүймнай юунһээсье үлүү гэжэ ханагдана. Мүн тиэхэдэ буряад арадайнгаа түлөө сагаагараа оролдожо ябадаг Бандида хамба лама Дамба Аюшеевэй, лама санаартанай иимэ хэмжээ ябуулга эмхидхэжэ, энэ хэрэгтэ хам оролсоһониинь дамжаггүй.

Түрүүшн үдэртэ пленарна зүблөөндэ 350 шахуу хүн хабаадаа. Буддын шажанай дээдэ нургуулин шойрын танхим соо олоор сугларһан хүн зоной урда нэн түрүүн хамба лама Дамба Аюшеев үгэ абажа хэлэхэдэ, буряадаараал хөөрэлдэжэ, бэе бэеэ хүлээсэтэйгээр шагнахы уряалаа. “Сэлэнгын, Зэдын, Хурамжаанай, Эрхүүгэй, али Хорин гүт – булта бэе бэеэ багтаажа үзэгты. Алишье нютаг хэлэмнай үлүү бэшэ. Өөрынгөө унаган хэлэн дээрэ хэлэгты”, – гэжэ тэрэ тон зүб дурадхаа. Тиин буряад хэлэнһээ халташье наа хадууралга тэрэ дороо хоригдододог байжа, энэ үдэр нютаг хэлэнүүд яһала олоор эдэлээ. Россиин Гүрэнэй Дүүмын депутат Михаил Слипенчукшье буряад угсаатание хүндэлжэ, түрэл хэлэн дээрэмнай хандалга бэшэг эльгээһэн байна. “Бүхэли арадуудай, гүрэнүүдэй үгы болон хосоролго хэлээл алдаһанһаа эхилдэг гэжэ дэлхэйн түүхэ гэршэлнэ... Буряад хэлэ нэргээхэ, хүгжөөхэ хэрэгтэ түлхисэ болоо хуулинууд абтана. Гэбэшье эдэ хэмжээнүүд багадана гэжэ һайн ойлгонобди. Тиимэһээ энэ хуралдаан үрэ дүнтэй байха, засагай болон ниитын газарнуудта зохистой хэмжээ ябуулганууды үнгэргэхэ дурадхалнууд орохо байха гэжэ найданаб”, – гэжэ бэшэг соонь хэлэгдэнэ.

Буряад хэлэ нэргээхэ, хүгжөөхэ талаар ямар дурадхалнууд орооб гэхэдэ, ехэнхидээ хэлэгдэжэл байдаг арга хэмжээнүүд нэрлэгдээ: гэр бүлэдөө заабол буряадаар хөөрэлдэхэ, буряад хэлэ залгы хүүгэдэй сэсэрлигүүдһээ эхилхэ, буряад FM-радио байгуулха, телевидени болон радио-до буряад дамжуулгануудай саг ехэ болгохо, номууды олоор хэблэхэ, буряад хэлэн дээрэ мультфильмүүды олошоруулха, залуушуулай һонирхохо хэмжээ ябуулганууды эмхидхэхэ, нуралсалай методико һайжаруулха...

Зүгөөр бүгэдн ханамжаар, тон шухалань – Буряадай үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернат шэнги нургуулинууды,

буряад хэлэ шудалалгатай болон буряад ёһо соо хүмүүжүүлгэтэй хүүгэдэй сэсэрлигүүды нээхэ хэрэгтэй. Лицей-интернадай директор Баир Жалсановай онсолон тэмдэглэхээр, илангаяа хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ анхарал хандуулагдаха болоо. “Олонхи гэртэхин хүдөөһөө буряад хэлэтэй хүүгэдээ Улаан-Үдэ дахуулжа ерээд, сэсэрлигтэ үгэхэмнай, оройдоол хоёр жэлэй туршада ород болошоо гэжэ хэлэдэг. Иихэдээ үхибүүд нургуулида оро-тороо, түрэл хэлээ алдана гэшэ. Иимэ ушарта сэсэрлигүүдтэ заабол буряад хэлэ нэбтэрүүлхэ шухала”, – гэжэ тэрэ тэмдэглээ.

Горитой нүлөө үзүүлхэ үшөө нэгэ эрилтэ – яб-таб байса бэшэгдэһэн, зүрилдөөтэ асуудалнуудгүй хуули хэрэгтэй болоо. Ямаршье сагуудта буряад арадайнгаа түлөө оролдожо ябаһан зоной нэгэн болохо Геннадий Манжуевэй онсолһоор, мүнөөл хууляар хараалаагүй наа, юуншье бүтэхгүй. Хэлээ нэргээхын тула нэн түрүүн хуули, удаань мүнгэн хэрэгтэй.

Республикын нуралсалай болон эрдэм ухаанай яаманай зүгһөө үгэ хэлэһэн Баир Шираповай онсолһоор, мүнөө буряад хэлэ заалгын асуудал хэдэн хуулин зүрилдөөһөө боложо, өөрын эрхээр заагдаха байдалда оронхой. Жэшэнь, Россиин арадуудай хэлэнүүд тухай хуулин ёһоор, буряад хэлэн ород хэлэнэй заалгада наад ушаруулха ёһогүй хадаа тулгардана. Гадна гүрэн дотор нэбтэрүүлэгдэжэ байһан шэнэ нуралсалай стандартнуудтай холбоотой бэрхшээлнүүд баһа бии. Тиимэһээ хамагы тэнсүүлхэнь бэрхэтэйшэг. Республикын эрдэм нуралсал тухай хуулин гурбадахия бусаагдаад байһанииньшье энээнине гэршэлнэ.

Соёлой яаманай зүгһөө Жанна Дымчикова иигэжэ мэдүүлээ: “Буряад хэлэ хүгжөөлгын программа абтахадаа, тон түрүүн 400-гаад миллион түхэриг хараалагдаа һэн. Зүгөөр тэрэ мүнгэмнай хасагдаха сагадаһаар, 30-аад миллион болоод, наяхан бүришье үгтэхээ болёо гэжэ дуулдаһан аад, мүнөө дахин үгтэхэ хэбэртэй болонхой хаш. Энэ программа тон хэрэгтэй. Тэрэнэй хэмжээндэ яһала ажал ябуулагдаа. Хэдэн номууд гараа, Буряад драмын театрай зүжэгүүдтэ оршуулганууд хэгдэнэ, хуушанай сэтгүүлнүүд номой санда электрон хэлбэридэ оруулагдаа, буряад хэлэн дээрэ сайтнууд хэгдэнэ... Хэлээ хадагалха гэбэл, нэн түрүүн хун бүхэмнай (ямаршье нютагай байг – хамаагүй) өөрынхээрээ эшэнгүй дуугардаг болохо ёһотой. Намһаа урид нанамжануудаараа хубаалдаһан зоной хэлэһэн дээрэ нэмэбэл, буряад хэлэндэ, соёлдо хабаатай мэргэжэлтэды урмашуулха, шэнэ үгэнүүдэй толи гаргаха, хэмжээ ябуулганууды хоёр хэлэн дээрэ хүтэлбэрилхэ”.

Хуралдаанда үгэ хэлэгшэды шагнажа байхадаа, хүдөөһөө

ахижа ерэхэн наһатай зоной түлөө үнэнхэ зүрхэнһөө баярлааб. Тэдэ тушаалаа алдахая айха бэшэ хадаа, сэхэ руунь лэ буудаад нуугаа. Юундэ буряад хэлэн иимэ шахардуу байдалда орооб, хэлээ хүгжөөхын тула юун хэрэгтэйб – үнэн дээрээ эдэ бүгэдэ асуудалнуудта харюунууд бултанда мэдээжэ ха юм. Эндэ гансал буряадүүд өөһэдөө гэмтэй бэшэ. Тиимэһээ түрэл нютагтаа, түүхэтэ газар дайда дээрээ ажаһууһан бидэнэй хэлээ нэргээхэ, хүгжөөхэ хэрэгтэ нэгэшье наад дайралдаха, ямаршье хуули дабаан болохо ёһогүй гэжэ ханагдана. Гэбэшье тиигэхэ гэхэдэмнай, тиимэ байна ха юм, иигэхээ ханахадамнай, иимэ байнал гэжэ бэеэ үмөөрэнгүй, нэн түрүүн өөһэдөөл оролдохо ёһотойбди: гэр бүлэдөө хүүгэдээрээ заабол буряадаар хөөрэлдэжэ, түрэл хэлэндэнь дадхааха шухала.

“Буряад хэлэ хэншье хориногүй. Гол хуули соо бэшэгдэнхэй. Амяараа хуули абтанхай. Гүрэнэй программа бии. Теэд буряад хэлэн хүгжэнгүй, – гэжэ Арадай Хуралай депутат Цыденжап Батуев хэлээ. – Буряад хэлэ хүгжөөлгын программаар үгтэһэн мүнгэн гүйсэд ашаглагданагүй, жэлэй эсэстэ хэрэглэгдэнгүй үлэшэнэ. Хэрэггүй мүнгэн хасагдангүй яахаб? Жажалаад үгэхэдэ, залгижа шадахагүй байнабди.

Мүнөөдэр эндэ байһан дүрбэн депутатай зүгһөө хэлэнэб – мүнгэ хараалхаяа оролдохобди, зүгөөр тэрэниемнай ашаглыт даа”.

Улаан-Үдын Захиргаанай Залуушуулай хэрэгүүдэй талаар управлениин дарга Эрдэни Дымчиков үгэ хэлэхэдэ, залуушуул түрэл хэлээ үзэхэ дуратай гэжэ тэмдэглээ. Тиимэһээ тэрэ хэдэн хүнтэй түб барижа, буряад хэлэ хүгжөөлгын “Найдал” гэжэ жаса нээхэ хүсэлөө, мүн Дээдэ-Онгостойдо дасанай хажууда тусхай түб барижа, залуушуулы буддын шажанай нургаалтай танилсуулха, буряад хэлэ зааха түсэбөө мэдүүлээ.

Хамба лама Дамба Аюшеев ниитэ буряад хэлэн сонгоол нютаг хэлэн дээрэ үндэһэлхэ

ёһотой гэжэ үнинэй хэлэдэ-гынь мэдээжэ. Хори нютаг хэлэн мүнөөнэй түргэн урасхалтай сагта тааранагүй, дан ута, унжагар гэжэ тоолодог. Эндэ тиимэ асуудал табигдаашье наа, булку ехэнхи зон худжа хуймажа эхилээ наа, байһан хэлээ алдажархиабди гэжэ бодоно. Тиимэһээ мүнөөнэйгөө буряад хэлы бусад нютаг хэлэнүүдээр баяжуулжа, дэлгэрүүлжэ, уржа ябаһан үедөө дамжуулха шухала. Хаанашье суглаарад, хоорондоо хэлсэхэ, тон зүбөөр бэе бэеэ ойлголсохо хэлэмнай литературна хэлэн болоно гэжэ бүгэдэ зүбшөөгөө.

**Дьжит МАРХАДАЕВА,
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото-зураг.**

“Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал” гэхэн эрдэмэй-практическа конференци Ивалгын дасанда

“ЛИТЕРАТУРНА ХЭЛЭЭ НЮТАГ НЮТАГУУДАЙ ДИАЛЕКТНҮҮДЭЭР БАЯЖУУЛХА ШУХАЛА”

гэхэн гүн удхатай хөөрэлдөөн ноябриин 9-дэ, 10-да үнгэргэгдэн “Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал” гэхэн эрдэмэй-практическа конференциин үедэ, Ивалгын дасанай актов зал соо болоһон “Буряад хэлэнэй хүгжэлтын арга боломжонууд” гэхэн секциин хүдэлмэрийн үедэ (ноябриин 10-да) эмхидхэгдэн байна. Хуушан монгол хэлээ үзэхэ, “Ганжуур”, “Данжуурше” монгол хэлэн дээрээ бэшэ-этэй ха юм, тиин оюун ухаага улам баяжуулха тухай тус дасанда хуушан монгол хэлэ заадаг Баир лама эндэ сугларагшадые урыалба. 16 жэлдэ Гоман дасанда, Энэдхэгтэ ном шудалһан, Хориһоо гарбалтай Дымбрыл габжа лама һөөл зохидоор, ухаатай сэсэн хүгшэн хүнэй залуу хүнтэй уулзаһан ехэ һонин ушар хөөржэ, юундэ буряад хэлээ мэдэхэ ёһотойбиди гэжэ тайлбарилба, табан шалтагаань элирхэйлбэ: “Үйлын үрээр Буряад орондо түрэхэ хуби заятай, табисууртай байгаааш, хоёрдохёор, хүгшэн эжы абаһааш, эхэ, эсэгһээш дамжуулагдадаг генэнүүд ехэ удха шанартай, тиигээд хүндэ хүшэр сагай болоходо, дасан ошожо, буряадаараа хүзгэлхэдэш, мүргэхэдэш, ехэ аша тунһатай байха бшуу. Архида, тамхинда, муу харгыда ороһон нүхэдтөө буряадаараа хэлэжэ, ойлгуулжа тунһалха аргатайш, холуур ябахандаа, өөрынгөө хэлээр хөөрэлдэжэ хураха ёһотойш. Хаана түрөөбши, тэрэл газарайнгаа соёл, шажан, хэлэ дагажа ябаха ёһотойш гэжэ Махатма Ганди хэлэнэн ха юм. Түбэд хэлэнэй үгы болобол, буддын шажан үгы болохо бшуу.”

Эрхүүһээ ерэнэн Усть-Ордагай багшанарай хөөрөөнһөө ондоо диалектээр дуугардаг үхибүүдтэ заахань хүндэ гэжэ мэдэжэ абабабди, долоон хоног соо

оройдоол 1 час буряад хэлэндэ үгтэнэ гэжэ хэлэжэ голхоруулба. “Эхэгүй амитан байдаггүй, хэлэгүй арад байдаггүй» гэжэ хэлсэдэгбди. Монгол-буряад хэлэндэмнай шүтээн барилга үндэлһэнэ гэжэ Дымбрыл лама хэлэнэ һэн. Ёһо заншалаа, хэлээ алдаһан зон архи, тамхинай хорондо, бэлин шэбшэгэй нүлөөндэ абтана гэжэ лаблахаар байна. Түбэд хэлэндэ муу үгэнүүд үгы шахуу, харин һайн тээшэнь “болтогой” гэхэн үгэнүүд дайралдадаг. Яһатан бүхэн өөрын хэлэтэй, паспорт соогоо үндэнэ яһаа бэшүүлэнхэй, арад бүхэн өөрынгөө гимн дууладаг байна. Нарай нялхаһаань, хүүгэдэй сэсэрлигһээ үхибүүдэ буряад хэлэндэнэ хургаха, гудамжануудаа буряадаар бэшүүлхэ, буряадаараа хөөрэлдэхэ гэхэһээ эхилээд, буряад хэлэн дээрэ гараһан тобшо толи хэрэгтэй” гэжэ телевизорээр “Зурхайтай” үдэр бүри танилсуулжа байдаг Самдан лама-багша тэмдэглэбэ. Интернетдэй болон сайтнуудай арга боломжонуудые үргэнөөр хэрэглэхэ, Монгол ороной болон бусад ороной буряадуудтай нягтаар харилсаха, “Буряад үнэн” газетэдэ, “Байгал” гэхэн ехэшүүлэй болон “Одон” гэхэн хүүгэдэй журналда захил хэхэ, лицей-интернадай дэргэдэ буряад хүүгэдэй сэсэрлиг байгуулха тухай “Үнэндэ” бэшэдэг журналистнууд Намжилма Бальжинмаева, Баира Бальбурова, Улаан-Удын 1-дэхи лицей-интернадай директор Баир Жалсанов гэгшэд хэлэбэ. Суута поэт Дондог Улзытуевай байшан-музей нээһэн тухайгаа Шэбэртын ТОС-ой дарга С.Т. Улзытуева тоособо.

Буряад литературна хэлээ саашан баяжуулха, нютаг хэлэнүүдые нэмэхэ, Арадай Хуралай депутатуудһаа эхилээд булта буряадаараа гимнээ дуулаха, өөрынхээрээ

дуугардаг 11 процент ородог урда зүгэй буряад зон хэлээ хухалангүй, тэрэ зандаа дуугараг лэ гэхэн дурадхалнуудые Буряад драмын театрай литературна таһагые даагшын орлогшо, поэт Николай Шабаев, режиссер Сергей Бальжанов, журналист Николай Бадмаринчинов гэгшэд оруулаа. Энэ секциин хүдэлмэриие ударидаһан Хамба-лама Дамба Аюшеев буряад хэлээ үргэхэ зорилготой зоние дэмжэхэ байһанаа мэдүүлбэ, өөрынгөө һанамжануудые оруулан, манай буряад хэлэн халхаһаа дээшээ, диалектнүүдэй үгэнүүдээр бури баян байха зэргэтэй, буряад адууһа мал, хони, “Эрын гурбан наада”, Сурхарбаа, буряад шатар хүгжөөхөө гадна жэл бүри иимэ конференци үнгэргэжэ, 2005 ондо ЮНЕСКО-гэй мэдээгээр, хосоржо байһан түрэл хэлээ дэлгэрүүлхэ, нэн түрүүн тобшо толи хэлбэхээ байһан тухайгаа тоосоо. Энэ секциин дүнгөөр, элирхэйлэгдэнэн дурадхалнууд тухай Баир лама дуулгаба: буряада-

ар гимнээ гүйсэдхэхэ, Улаан-Удын 1-дэхи лицей-интернадай дэргэдэ буряад хүүгэдэй сэсэрлиг бии болгохо, буряад хэлээр Хуули соо нэмэлтэнүүдые оруулха, буряад хэлэнэй методико барлаха, “Буряад үнэн” газетэ болон буряад журналнуудые эмхи үндэнэ захюулха, радио, телевиденээр, Интернетээр буряад дамжуулгануудые олошоруулха, хуушан монгол хэлэ үзэхэ, гэр бүлэдөө

хэлээ үзэхэ, дуугаралсаха, дунда хургуулинуудта заабол, хуулига ёһоор буряад хэлээ зааха гэхэн резолюциин шийдхэбэринүүд абтаа. Жэл бүри үнгэргэхэ тус конференциин, буряад хэлэ хүгжөөлгөөр ээлжээтэ ажалаа бэлүүлхэ үүргэтэй харюусалгатай зон Бага хуралда һунгагдаба.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Радна-Нима
БАЗАРОВАЙ фото.

Буряад хэлэн тухай үшөө дахин

КИРГИЗ, ЧЕЧЕН, НЕМЕЦ ХЭЛЭНТЭЙ НЭГЭ ШУГАМДА БАЙХА ГҮ?

Буряад хэлэн тухай үшөө дахин гэжэ гаршаг юрэ һанаагүйб. Буряад хэлэнэй асуудал орёо бэшэ, хэлэн мартагдаагүй гэжэ хүн зоной ама таглахын түлөө эмхидхэгдэн габшагай долоон хоногуудай эмхидхэгдэжэ байһыень гүнзэгыгөөр түрэлхи хэлээ мэдэдэг зон ойлгоно ёһотой.

Түрэл хэлэнэймнай байдал, үнэхөөрөө, хэсүүл даа. Гүрэн түрэ бидэндэ буряад хэлыемнай үзүүлнэгүй, хургуулида бусад яһатан хэлэ үзэхээ арсана гэжэ байжа ёолохо гэншэхэмнай хүрөөл даа. Үнэн дээрээ, сэхыень буудал, эхын хүмбэйтэй адлихан бээдээ шэнгүүлхэ түрэлхи һайхан хэлээ үзэхээ өөһэдөө буряа-

дууд арсана бэшэ аалди?! Тон яагаад өөрөө түрэл хэлэндэ ханданабши, тон тиимээр хажуудахи арад хандана ха юм даа. Эндэ һаяхан Хамба ламын эмхидхэн үргэн дэлсэтэй буряад хэлэндэ хабаатай хэмжээ ябуулгануудые ходол үнгэргэжэ, олонийтын анхрал табижа байха хэрэгтэй. Ноёд түрүүшын үдэр ерээд,

үндэр түрэлтэ Хамба ламын урда нэрээ сагааруулаад, хоёрдохи үдэрынэ һүүдэрээшье харуулаагүйнэ мэдээжэ. Иимэ хэмжээ ябуулгануудые эмхидхэжэл, буряад зоной сэдхэлдэ “Би - буряад гээшэб!” гэхэн мэдэрэл нэмээхэн, аргаахан, дүмүүхэнээр, дамайханаар нэбтэрүүлхэ хэрэгтэй.

Эрдэм хуралсалай гү, али нэгэ дээдын зургаанай тушаалда байһан буряад заримашуул өөрынгөө ажалта һуурияа алдахаяа айгаа бээ гэжэ тухайлмаар. Теэд юундэ буряад үндэнэн хургуули, хүүгэдэй сэсэрлигүүдые бай-

гуулха тухай асуудалда, буряадуудта барибал, ондоо яһатан баһал барюулха эрхэтэйбди гэжэ хандаха гэжэ ехэ гайхамаар юумэ хэлэнэ гээшэб? Юундэ Буряад орондо гээшэб! “Би - буряад гээшэб!” гэхэн мэдэрэл нэмээхэн, аргаахан, дүмүүхэнээр, дамайханаар нэбтэрүүлхэ хэрэгтэй.

хада бэлэн ха юм, байгыт, үдыт, ажамидарыт! Гансал үндэнэн арадай эрхэ сулөө бүхинагыт! Нютагтамнай нүүжэ һайн дураар ерэнэн яһатанһаа айгаад, түрэл буряад нютагтаа түрэл хэлээ хүгжөөнгүй, ганса наада энеэдэнэй зүйл болгожорхёод, түрэнэн хэлээ алдажархёод байһан арадые харахада, ехэ уйтай даа... Сэдхэл зүрхэндөө томо гэшын шэртэнэ оруулаад байһан шэнги, зүрхэмнай лугшана... Тээгэ, тээгэ, түрэл хэлээ, буряад һайхан арадни!

ЦЭНГЫН Цырегма.

Буряад хэлэнэй хуби заяан

«УДЬХЭЛҮҮЛЖЭШЬЕ» НАА, ҮРГЭХЭ УЯЛГАМНАЙ

1990-ээд онууднаа Буряад хэлэнэй эрхэнд эхилсэн нийтэ хүдэлөөниие Буддын шажантай заншалта Сангха халан абаад, үргэлжлүүлнэ гэхэд болоно. Тийхэдээ буряад арадай үндэһэн наада, мал ажахы дэлгэрүүлхэ талаар горитой ажал мүнөө ябуулжа байнхай. Гадна буряад хэлэнэй эрээдүйгөөр ханаата болжо эхилбэ.

Буряадай Арадай Хуралай депутадууд байгша онои декабрь нарада үнгэрхэ ээлжээтэ сесси дээрээ «Хэлэнүүд тухай» хуулида шэнэлэлтэ оруулаал наань, буряад хэлэ заагшад ай олонхи хубинь ажалгүй үлэжэ болохо. Энэл ушарһаа сессиин үмэнэ «Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал» гэхэн хуралдаанай үүргэ сэгнэжэгүй.

Буряад хэлэнэй багшанарай бэрхшээл бусад бэрхшээлнүүдтэй сэхэ холбоотой гээд, «Буряад хэлэн болон нийгэм» гэжэ «Түхээрэн шэрээгэй» үедэ элирбэ.

- Буряад арад хэлээ өөһэдөөл хамгаалха аргатай. «Намнаа саагуур, наранһаа наагуур» гээд лэ ябанабди. Хамагай түрүүн залуу мэргэжэлтэдээ дэмжэхэ ёһотойбди. Манай республикада дэмжэдэггүй. Жэшээнь, Буряадай гүрэнэй драматическа театр Санкт-Петербург хотодо артистнуудые түлбэриггүйгөөр бэлдүүлээ. Теэд хургуулияа түгэхсөөд

ерэхэдэнь, республикын засаг түрэ ямаршые анхарал хандуулаагүй. Хана байлгахаб, яагаад салин үгэхэб, саашань хүмүүжүүлхэб гэхэ мэтын хэрэг театр дээрэ хаяжархинхай. Россиин бусад үндэһэн республикануудта айхабтараар үргэдэг, туһалдаг. Тийгээ наамнай, бэрхэ хүбүүд, басагад тодоржо гараад, буряад арад түмэнэйнгөө нэрэ үргэхэ нэн, - гээд, Доржо Сультимов тэмдэглэхынгээ хажуугаар монгол уран зохёолшодой бүтээлнүүдые буряад хэлэн дээрэ оршуулаа гээд дурадхал оруулба:

- Оршуулгануудаа буряад литературы программда оруулаад, хургуулида зааж байгаа наамнай, үхибүүд хонирхохо байгаа. Хараа бодолыншые үргэн болохо нэн. Жэшээнь, һүүлэй үеын «Ногоон нюдэтэй лама» гэжэ Оюунбэлигэй роман хэблэлдэ гараа, - гээд, Буряад драмын театрые арбаад жэлдэ ударидаһан Доржо Сультимов хэлэбэ. Хүдөөһөө ерэнэн үхибүүд монгол уран зохёолшодһоо байха буряад уран зохёолшодые мэдэнгүй гэжэ гайхаһанаа мэдүүлбэ.

- Дашарабдан Батожабай гээшэ хэн бэ гэжэ асууһамни мэдээгүй. Багшаһаа олон юумэн дулдыдана. Гүнзэгыгөөр предмедээ мэдэхэ хүн үхибүүдтэ зааха ёһотой, - гээд, ханаһанаараа хубаалдаба. 35 жэлдэ Хэжэнгын хургуулида буряад хэлэ зааһан Дамба Дарибазаров энэ ханамжиень баталба:

- Буряадай гүрэнэй университетэ һуража байһан оюутад намда практи-

ка гарадаг нэн. Ерээдүйн багшанарнай өөһэдөө Х.Намсараев, Ж.Тумунов болон бусад уран зохёолшодые мэдэхгүй байха. Яагаад тэдэ дээдэ хургуулияа үшөө улаан дипломтой түгэхсэнбэ?

Улаан-Удын 56-дахи хургуулиин буряад хэлэнэй багшанарай ханамжаар, хотын багшанарта «удьхэлүүлжэшье» байжа, ажалаа хэнгүй бэшэ, хэжэл байнабди. Теэд гол бэрхшээлнэй гэхэдэ, үхибүүд барандаа компьютерта һууна. Компьютер руунь орохо хэрэгтэй.

Үндэһэтэнэй номой ханда аяар 40-өөд жэлдэ хүдэлжэ байһан Рыгзыма Батомункуевагай хэлэһээр, буряад хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн шэнэ номууд номой хангай жасада орохол байдаг. Тиибэшье буряад хэлэн дээрээ бэшэхэ зон үсөөржэ байнал даа. Залуушуулаа яагаад буряад номуудые уншадаг болгохоб гэжэ арга бэдэрнэбди. Тиигэжэ электронно библиотекэ байгуулаабди. 2 жэлэй туршада 200 мянган

шэнжэлгэнүүд ороо.

Эдиршүүлэй номой хангай хүдэлмэрилэгшэ Галина Чагдуровагай ханамжаар, ород хэлэнэй багша буряад хэлэнэй багшада орходоо һураггүй үндэрөөр сэгнэгдэдэг. Ород хэлэнэй багшанар классһаа гадуур уншаха номуудые шабинартаа дурадхана. Буряад хэлэнэй багшанарта баһал тийхэ байгаа. Үшөө тийхэдэ зурагуудаар шэмэглээтэй буряад номууд үсөөн. Гоё номуудые олоор хэблэжэ эхилжэ байгаабди.

Эдэ дурадхалнуудһаа гадуур мөдийнэ нюурнууд мэдээсэл дуулгахандаа, харагшадаа буряадаар мөндэшлэхэ, үдэшэхэ байгаа гэлсэбэ. Үндэһэн буряад ажалаа хэргээбэл, үндэһэн хэлэмнай бусаха байгаа гэжэ эрдэмтэн Булад Лхасаранов тэмдэглэбэ.

Олоной ханамжа тоогдонгүй үлэхгүй байха гээд найдагдана.

Сарюна ЭРДЫНЕЕВА.

Буряадуудые абаралдаа багтаһан «шүхэр» мэтээр Ивалгын дасан үзэгдэдэг. Алибаа бэрхшээлэй ушарбал, жиирэй зонһоо эхилээд, амбан ноёд хүрэтэр заатагүй Бандида Хамба-лама Дамба Аюшеевтэ хандаһаа тэүүлдэг болонхой.

ҮЛГЭРЭЙ ҮЛГЫ НЮТАГ ҮНГЫН ГОЛҮО ХАЛУУН МЭНДЭ

«Ерээдүй сагай буряад хэлэнэй урасхал» гэхэн уласхоорондын конференцид Эрхүү можын Нүхэдэй аймагай хургуулинуудай хэдэн багшанар хабаадаһан байна. «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда тэдэнэр ерэхэ, бүгэдэ арадай сонинтой танилсаба. Хэблэлэй байшанай директор – ахмад редактор В.В.Хартаев, «Бурятия» газетын редактор А.В.Махачкеев, «Буряад үнэн» сониной редактор Т.В.Самбялова, «Байгал» журналай редактор Г.Х.Дашеева, редакторай орлогшо Д.Б.Гуродармаева, харюусалгата секретарь С.Б.Байминова тэдэниие угтан абаба. Нүхэдэй аймагай хуралсалай таһагай методист Любовь Матвеевна Именгова, Тангадай дунда хургуулиин буряад хэлэнэй багша Людмила Александровна Мантикова, Хадааханай дунда хургуулиин буряад хэлэнэй багша Маргарита Александровна Хабаева «Буряад үнэнэй» хэблэн гаргадаг газетэ, журналнуудтай хужарлан танилсаба.

Айлшадай хөөрөһөөр, Тангадай, Ново-Ленинэй, Хадааханай, Зүхэлиин дунда хургуулинуудта, Куйтын, Ворот-Онгойн гүйсэд бэшэ дунда хургуулинуудта буряад хэлэ үзэдэг байна. Тийхэдээ долоон хоногто 2 час буряад хэлэндэ, 1 час буряад литературада үгтэнэ. Хаа хаанашье адли, суута Үнгын голдо ажаһуудаг буряадууд баһа түрэл нютаг хэлээ алдажа, хүүгэд, залуу үетэн хоорондоо ганса ород хэлэн дээрэ хөөрэлдэдэг гэжэ багшанар хэлэнэ. Суута үлгэршэд Пёохон Петров, Папаа Тушемилов, Парамон Дмитриев, Бажей Жатухаев гэгшэдэй тоонто болохо үзэсхэлэн найхан, жэнхэни буряад нютагуудай зоний түрэл найхан хэлээ мартажа байһанда хэды халагламаар гээшэб? «Абай Гэсэр», «Алтан Сэгсээ мэргэн», «Алтан Шаггай мэргэн», «Шоно-Баатар» үлгэрнүүдэй эгээн урданай вариантнуудые, морин үлгэр болон түүхэтэ дуунуудые, онтохо болон домогуудые М.Н.Хангалов, Н.О.Шаракинова, Р.А.Шерхунаев болон бусад эрдэмтэд эндэһээ бэшэжэ абаһан түүхэтэй. Папаа Тушемиловэй (1875-1957) зохёонон нэгэ дуу дурдая:

**Зүхэлиин голдо
һуудалтайб,
Зуун найман зэбэтэйб.
Зуун найман зэбымни
бариха**

**Зэдэ улаан
Бальхайтайб.**

**Үнгын голдо
һуудалтайб,
Үлүү хурдан
һомотойб.
Үлүү хурдан һомым
бариха**

**Үндэр занги
Бальхайтайб.**
Али гэбэл, үндэр поэзиин хэмжээндэ бүтээгдэһэн Пёохон Петровой (1866-1943) «Нохой» гэхэн найруулга абаад үзэе:

**НОХОЙ
Шалагай хүниин
хүйтэндэ
Шэхэмни даарана лэ.
Шэхэтэйхэн толгойдоо
Малгайгүй үтэлбэб.**

**Хуса нарын хүйтэндэ
Хургадни даарана лэ.
Хургатайхан хүлдөө
Годоһогүй үтэлбэб.**

**Үбэлэй ехэ хүйтэндэ
Үбсүүмни даарана лэ.
Үһэтэйхэн үбсүүндэ
Дэгэлгүй үтэлбэб.**
Людмила Александров-

на Мантикова арбаад жэлдэ буряад хэлэ 5-9 классуудта заана. Мүн 10-11 классуудта ород хэлэн дээрэ «Буряад арадай ажаһуудал ба соёл» гэжэ факультатив заадаг. Һүүлэй үедэ олонхи залуу буряад эхэ, эсэгэнэр үхибүүдээ буряад хэлэндэ хургаха гэжэ оролдодог болоо гээд тэрэ тэмдэглэнэ. Л.М.Именгова Нүхэдэй районой сониндо «Буряадаар хөөрэлдэе» гэхэн шэнэ гаршаг доро буряад хэлэнэй хэшээлнүүдые хэблэхэ талаар бэлэдхэлэй ажал ябу-

улагдана гэжэ хэлэнэ нэн. Иимэ найн, шэхэ баярлуулма һонин дуулгаһан айлшадтайгаа холбоо барисагаа бэхижүүлжэ, буряад хэлэн дээрэ газетэ, журналнуудые Нүхэдэй аймагта олоор захижа уншаха гээд найданабди. Үлгэрэй найхан орон Үнгын голдо ууган буряад хэлэмнай зэдэлэн байхань болтогой!

Тюна САМБЯЛОВА,
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото.

БУРЯАД ХЭЛЭ ҮЗЭХЭ ТУХАЙ ЭРДЭМ НУРАЛСАЛАЙ МИНИСТЕРСТВО МЭДЭЭСЭБЭ

Буряад хэлэн ямар аргаар хургуулинуудта үзэгдэх тухай асуудал олон зоной зүрхэ сэдхэл хүлгөөнэ. Буряад Республикын Арадай Хуралай хараада энэ асуудал харагдаха бэээ гэнэн найдал нара бүри хойшолуулагдаа. Дээдэ Хуулийн засагай шэнэ бүридэл энэ асуудал шийдхэнэ аабы гээд хүлээгдээ. Теэд энэ асуудал баһал саашаа түлхигдөө. Буряад хэлэ үзэлгэ тухай асуудал Буряад Республикын Эрдэм нуралсалай министерствын зургаанда хэр шийдхэгдэж байна хаб гэжэ хонирхожо, министерствын буряад хэлэнэй таһагай мэргэжэлтэн Баир Кимович Шираповта хандаһан байна. Тэндэһээ иимэ харюу абаабди.

Урдахи гаршагта 10-дахи статья соо эхин шатын классай үхибүүд заагагүй үзэхэ, харин дунда хургуулийн үхибүүдэй ба гэртэхинэй зүбшөөлөөр гэжэ байгаа. Энэ хуулиимнай уншалга дээрэ "заагагүй" гэнэн үгэдэ дураа гутажа, демократическа гүрэндэ эсэргүү хуули абтаа гэжэ эсэргүүсэхэ зон байгаа. Мүн дэмжэхэсье зон олон байгаа. Бултанай ханаанда таарама, дура татама хуулийн ябаса гаргаха гэжэ бидэ тараһан байнабди. Энэ асуудал Хуралай хуралдаанда гарабагүй. Харин Эрдэм нуралсалай министерствэдэ иимэ тала баряад бай-

на: буряад хэлэ үзэлгэ хадаа гүрэн дотор нэбтэрүүлэгдэжэ байһан шэнэ стандартнуудай хэмжээн-дэ үзэгдэхэ. Онһон юуб гэхэдэ, хургуулийн шата бүхэн дээрэ шэнэ стандартын ёһоор, 3-4 ондоо хургуулинуудай дарганарай харалганда хэдэн вариант нуралсалай түсэб үгтэнэ. Тэдэнэй али нэгыень хургуулийн хүтэлбэрилэгшэд шэлэнэб, тэрэ түсэбэй ёһоор бүхи нуралсал ябуулагдаха ёһотой. Энэ хадаа хургуулийн дарганарай сэнэг ямар байнаб гэжэ, хургуулийн нуралсалай политика, хүтэлбэрилэгшын, гэртэхинэй сэнэг ямар байнаб гэжэ харуул-

ха бшуу. Энээнһээ энэ хуулийн хүгжэлтэ дулдыдаха. Тиигэжэ олон зоной нэшхэлһээ буряад хэлэнэй асуудал дулдыдаха. Хэр зэргэ гүрэн түрэ энэ асуудалда анхарал табиһан зандаа үлэхэб, хэр зэргэ суглаа хуралдаануудта абтагдаһан хэлсээнүүд баталагдахаб, хэр зэргэ багшанар үхибүүдэй дура татамаар хүдэлнэб, хэр зэргэ үхибүүднэй дээдэ үеынгөө түүхэ, арад зонойн-гоо соёл гэгээрэлээр хонирхоноб гээд болон бусад юумэнһээ буряад хэлэнэй байдал дулдыдана, - гэжэ Баир Кимович мэдээсэбэ.

Цырегма САМПИЛОВА.

«МҮНХЫН АРШААН ТААНАДТАА БЭЛЭГЛЭНҮҮ»

**Уулзаһандаа баяртайнууд
Уян найхан буряад
хэлээрээ
Урин зөөлэхэнөөр
хэлэжэ һураал!
Буряад хэлээ, буряад
нэрээ
Бурхан шэнгээр сахижа
ябаял!
Элбэг МАНЗАРОВ.**

Буряад хэлэнэй габшагай үдэрнүүдтэ зорюулагдажа, Гүрэльбын дунда хургуулида "Дарханай үргөө" гэжэ найман ханатай модон гэртэ Ивалгын аймагай дунда хургуулинуудай буряад хэлэ бэшгэй багшанар гурба-гурбан хурагшадтаяа суглараа. Энэ модон гэр хургуулийн хүсөөр "арадай барилга" эмхидхэжэ, 110 жэлэй ойдо бэлэг болгогдоһон юм.

Дээдэ Ивалга, Оронго, Хурамша, Ивалга, Суужа, Доодо Ивалга, Сотниково, Красноярова хууригүүдһаа бууһан айлшадые Гүрэльбын хургуулийн директор Альбина Чойжинимаевна буряад хубсаһа үмдэн угтаа бэлэй. Уһан буряад хэлэн дээрэ "буряад хэлээ найнаар шудалжа, буряад хэлэндэ найнаар хураа" гэжэ уряалба.

Арюна Дашеева Элбэг Манзаровай "Буряад хэлэн" гэнэн шүлэг уран найханаар сээжээр хэлэжэ, Адиса Намсараева "Буряад" гэжэ дуу ирагуу найханаар гүйсэдхэжэ, сугларагшадые уяруулаа. Эдэ хоёр басагад 11-дэхи классай эрхим хурагшад болоно.

Энэ уулзалга дээрэ Монгол ороной поэт, журналист, "Чингис хаанай" орденото кавалер, эндэ хаяхан "Аялгата найхан буряад хэлэн" гэнэн клип-дискдэ нара харуулһан Болдын Батхуу багшанарта дүрбэн хэлэн дээрэ гараһан номоо бэлэг бариба. Буряад Республика дотор мэдээжэ багша Валерий Цыбиков хүхюу хөөрөө дэлгэжэ, хуһан, үйһэнэй эди шэди тухай тодорхойгоор ойлгуулжа, гарай бэлэг болгон, үйһөөр бүтээһэн зүйлнүүдые бэлэглээд, "Мүнхын аршаан" гэжэ шүлэгэйнгөө мүнүүдые:

**Урда һүни
Мүнхын аршаан
олооб гэжэ зүүдэлээб.
Аша зээ, хүбүүд
басагадтаяа
Амсажа байнаб гэжэ
зүүдэлээб.
Эхэ буряад хэлэмнай
Мүнхэ байһан гэжэ
зүүдэлээб.**

Энэ мүнхын аршаан таанадтаа бэлэглэнүү, - гэжэ уран гоёор уншажа, сугларагшадые баясуулаа.

Иимэ уулзалгануудые саг болоод лэ эмхидхэжэ байлтай гэжэ аймагай буряад хэлэ ба литературын багшана-

рай методическа нэгэдэлые хүтэлбэрилэгшэ, 21 жэлэй туршада буряад хэлэ заажа ябаһан Дээдэ Ивалгын дунда хургуулийн багша Людмила Баторовна Банзарацэева дуралдаха.

- Үнэхөөрөөсье, дасанай орондо, мүргэлэй аймагта ажаһуудаг хадаа түрэл буряад хэлээ аршалха, ёһо заншалаа, түүхээ нэргээхэ, "буряад" нэрээ үргөөгүйдэ, аргагүй саг хүрөөд байна. Гэртээсье, хургуулидаашье, хаанашье үдэрэй үдэрт түрэл хэлэн дээрээ харилсажа, хөөрөлдэжэ ябая, - гэжэ тэрэ уряалба.

Гүрэльбын хургуулийн дүршэл ехэтэй багша Сэсэг Гомбоевна «Яажэ буряад хэлэ багашуулда заахаб?» гэнэн хэшээл үнгэргөө. Эхин шатын багша Дулма Баировна «Табан бэрхэнэр» гэнэн наада эмхидхээ.

Энэл хургуулийн залуу багша Чингис Владимирович Хадаев үхибүүдэй дунда шагай наада эмхидхэжэ, "Шүүрэлгэ", "Няһалха", "Мори урилдан" гэжэ наадануудые тон хонирхолтойгоор үнгэргэбэ гэжэ сугларагшад үндэр сэгнэлтэ үгэһэн байха юм.

- Буряад хэлээ хүгжөөжэ халбаруулха хэрэгтэ бүхи

наһаяа зорюулжа ябыш даа, - гэжэ үнэн зүрхэнһөө айлшад энэ залуу багшада хүсэбэ.

Уран дархан, багша Валерий Цыбиков энэ уулзалга гүнзэги удхатай, урматайгаар үнгэргэдөө гэжэ тэмдэглээд, буряад дайдаадаа түрэлхи хэлэнэй хүгжэлтэдэ тон иимэ түхэлэй хэмжээнүүд жэлэй нэгэ Буряад хэлэнэй габшагай үдэрнүүдэй үедэ бэшэ, харин ажабайдалдаа, үдэр бүрийн байдалдаа эмхидхэжэ байха ёһотойбди гэжэ онсолбо.

Цырегма САМПИЛОВА,
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото-зураг.

РФ-гэй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Буряад Республикын арадай артист, РФ-гэй Журналистнуудай холбооной гэшүүн, Монголой соёлой отличник Гүнзэн-Норбо Цыренович ГУНЗЫНОВАЙ 75 наһанай ойдо

Россиин габьяата артист, Буряадай арадай артист, поэт Ч.Ц.Гуруев минии найхан алтан эжы Бодигой Цэжэбтэ зорюулжа, «Абгайхан» гэжэ аргагүй дулаахан, сэдхэл хүдэлгэмэ уянгата найхан шүлэг-дурасхаал зохёондонь, ехэ баярые хүргэнэб. Сэдхэлэй оёорһоо бүтэһэн энэ шүлэгы "зүүн урда

зүгтэ үндэр найхан хада дээрэ 8 удаа найхан наран гаража байна" гэжэ хурса зүүдээр энэ найхан алтан дэлхэй дээрэ намайгаа түрэжэ, хүн болгоһон буянтай найхан Бодигой Цэжэб хатан эжыдээ зорюулнаб.

Гүнзэн-Норбо Гунзынов, Буряадай арадай артист, Монголой соёлой отличник.

Чингис ГУРУЕВ

АБГАЙХАН

Хөөрдэм нааданай талмай шэнги
Хөөрхымни хойто гудамжада
оршоһон,
Ажа амидаралай хүлдэ шэнги
Абгатаһанайми нэрэ хүндые
мүнхэлһэн,
Түшэг ехэтэй, алдар габьяатай
Түрэлхидэй айлшалан ерэдэг байһан,
Зулгы урин угтамжа, хандалгатай
Зуһалан гэрхэн эжэлүүдгүй ханагдаба.

1

...Хурса мэргэн ухаан бодолоор
Хуушан монгол номуудые уншадаг,
Сахюур сэбэр сээжын һонороор
"Саран хүхы" үлгэрые хөөрэдэг,
Даруу зантай, үлжэгэн шарайтай,
Далаад наһатай манай абгайхан –
Нюуса бэшэл, талаан бэлигтэй
үринэрэй эхэ,
Нютаг үхибүүдэй хүйһыень хүндэһэн
"найжа эжы", -
Үнэн хүзэгшэ сэдхэлээ баталан,
Үүр-сүүрээр үндэрлэн бодоод,
Энхэ амгалан байдалай түлөөдэ,
Эрхиез татан, маания уншаад,
Шанха дээрэһээ үдын наранай
Шатаама элшээрээ төөнэжэ эхилхэдэ,
Амилхын аргагүй бүгшэн халуунаар
Аляһа шумуулай исалан дүүхэдэ,
Үглөөнэй нэрюун соо хамтын ажалдаа
Үрдижэ гараһан хүбүүн бэри хоёртоо,
Гэрэй һүүдэртэ олон үхибүүдээр
Гэдэһээ үлдэтэрөө наадаһан
ашанартаа
Элбэг дэлбэг гарай хэшэгээр
Эдээ хоолыень бэлдэхэ гэжэ
Газаа, гэртэ орон, гаран,
Гансаарханаа юумэ хэжэ һалирна;
Тодо гэршэ – бүхы наһараа
Тогоо барижа, буян эдлэжэ,
Эргэнэг ушааг хоёрой хоорондо,
Ээрсэгтэл эрьелдэн, сүлөө таһарна.
Ушаргүй дабирхайтай шэнэһэн түлээ
Ушаагтаа хэжэ, галаа дэгжээхэдэнь,
Үнишые болонгүй, зуһалан гэр дотор

Үү, татай! – гэхээр халуун болоходонь,
Гол горхоной хүүюур уһандал
Гоожожо урдаһан сагаан хүлһээ
Тэсэжэ ядаһаар, тэндэхэнээл
Тэрлигэйнгээ хормойгоор аршана.
Энэ хирэдэ хашаагай саанаһаа
Энеэдэн сууряандал соностожо,
Хэдэн хүгшэд /хүршэнэрынь ааб даа/
Хэлсэжэ уулзаһандал, орожо ерэнэ;
Абари зан, түхэлөөрөө адли бэшэ
Аша буянтай эжынэр бултадаа,
Холоһоо ерэнэн хүндэтэй айлшадтал,
Хойморто һуужа, амиаа дарана.
Манай абгайхан тэдэнээ харахадаа,
Маһалзан энеэжэ, баяраа мэдүүлээд,
Мэгдэн тэбдэнгүй, түбшэн даруугаар
Мэндэ һайниение һонирхон асуугаад:
"найхан хүн – халуун эдээтэй,
һанаһан хэрэг – харгын талаантай"
гэгшэдэл,
Үбдэл-сүбдэл борсын шүлэнэй
Үлтиржэ бусалтар, наашаа дүтэлэгты,
- гээд,
Сайгаа аягалжа, столдо урижа,
Сагаан эдээгээ элбэгээр дэлгэбэ...
Обоогой үдэрэй хэдыдэ тудахые
Одоо зохидоор лаблан тодорхойло...
Эрхэхэн аша басагад түрүүтэй
Эршэгэнүүр һалхин мэтэ шууяатай
Хүүгэдүүд һубарилдан орожо ерээд:
- Хүйтэн уһа уухамнай! – гэлдэжэ,
Хурьга, эшэгэдтэл тэшхэн хүлгэнэ.
Абгайхан тэдэниие өөгшөөн энхэржэ,
Аргадан шахуу үндыень харяагаад,
Адха дүүрэн мампасы бултандань
Адли тэгшээр хубаажа үгөөд:
- Зунай халуун, хүнэй халуун!..
Зүрхэ алдамаар, гаража
наадагты даа,
Гэнэн хонгор хүүгэд наһандаа
Гэртэ обооролдоод яахатнай? – гэнэ.
Хүхибүүд гараба. Хүгшэдэй хөөрэлдөөн
Үлзы хэшэгтэл дахинаа дэлгэржэ,
Амидаралай оёоргүй гүнзэгы руу
Асари ехэ бодолоор нэбтэрбэ.

2

Коммунист партиин сэсэн заабаряар
Холын хараата түсэб бэелүүлхын
түлөө
Хара хүлһөөрөө амидарха табилантай
Хамтын ажалай ашаг олзо тухай,
Хони, хурьган, адуу мал,
Хотон хашаа, дал хорёо гээд,
Талха тарьяан, үбһэ хулһан,
Тэргэ, шарга, түлээ залһан тухай,
Үнгын найхан сэсэгүүд мэтэ
Үдэжэ жаргаһан аша, зээнэрээ
дурдан,
Ажалай хамтаралаар түбхинэһэн
байдалтай
Ажана амгалан тосхон нютагууд
тухай,
Ами наһанайнгаа алишые үедэ
Алдуутай, эндүүтэй алхам
хэжэ зүдэрөөд,
Үлзы хэшэгэй доройтожо уналгые
Үйлынгөө үриие эдлэнэ гэжэ хэлсэдэг
тухай,
Эрмэлзэн һураха һургуули һудар,
Элүүр мэндын эршэ хүсэ дэлгэһэн
Далан жэлэй хугасаа болзортой
Далай ехэ Зүблэлтэ гүрэн тухай,
"Арюухан Должод, амараг
Цыремпилэй"
Инаг дурье уранаар бэшэһэн
Намсараев,
Машина полуторкаая –
гүрэнһөө бэлэг –
"Манай – Ажалдаа" үгэһэн артист
Генинов тухай,
Хүн боложо, алтан дэлхэйдэ түрөөд,
Хүндэ туһа хүргэжэ, буян эдлэхэ,
Оһолтой нүгэлһөө зайсажа ябаха
гэһэн
Оройн шэмэг Зонховын хургаал тухай,
һаад хохиролтой гушаад онуудай
"Пан-монголизмын" тэмсэл соогуур
Хэжэнгын дасанһаа сүлэгдэжэ ошоһон
Хэтын бэшэрэлтэй лама хубарагууд
тухай

Үльгэр домог мэтэ һаруулхан
Үнэхөөр һонин баримтата удха
шанарынь
Эдирхэн минии ухаан сэдхэлдэ
Эгэршэгүй бүхөөр хадуугдаа хэн,
мартадаггүйб.

3

Аялгаар ирагуу хүгжэм шэнги
Ааяма халуун тэрэ зунай үдэр.
Зулын гэрэлээр толорһон шэнги
Зуһалан гэрэй амгалан оршон,
Аадар бороогой адхарһан шэнги
Алтан хараасгайн пишаганаан.
Эелдэр зөөлэхэн сэдхэл шэнги
Эбтэй эетэй хүгшэдэй хөөрэлдөөн,
Илангаяа – манай абгайханай
Илдам зулгы зан абаринь
Зүрхэ сэдхэлыемни уяруулһан
Зүүдэн шэнгил даа, зүн дагаан...
Тэдэ хүгшэдэй удамарша шэнги
Манай абгайхан илгаран тодоржо,
Тэрэ үдэрэй залуур шэнги
Магтаал үгэдэ хүртэн баясахадаа,
Хөөрэлдөөнэй һэдэб гүнзэгүүрүлжэ,
Хөөрдэм зугаа дэлгэжэ жаргахадаа, -
Мэдэхэ юумэниинь ехэ хэмнай, -
Мэргэн тодоор хөөрэн байтараа:
- Ай, бурханиинь ябажа байна! - гэжэ
Айлгуур ехээр сошон энеэлгэдэг хэн, -
Абтай хүхюун аяг аашань тиигэжэ
Артель соохоноо суутайл юм хэн.

4

Ye сагай уһандал түргэн урдажа,
Үтэли мэтээр мүнөө һанагдаашые
һаань,
Абарал буянтай нютагайм хүгшэдэй
Агуу дурасхаал мүнхэ.
Гэбэшье
Манай абгайхан, хайрата абгайхан,
Мааниин убдистай арюун
сэдхэлээрээ,
Түрэлхиин боро оюун ухаагаараа
Тиихэдэ намайе гайхуулаа бэлэй!

ҮЛГЫ ТООНТО

Шэрүүн сагай байдал соо,
Шэбэрэй талын зайдан соо
Залуу эхын сэдхэлдэ
Заяан хүлдэ эрьез гэхэл,
Найман хүниин зүүдэндэ
Наран мандан задараа гэхэл.
Бар жэлэй эрьез соо,
Баран зоной хүлгөөн соо
Намар сагай халюуран,
Мааа надхан байхада,
Найман сагаан мэнгэтэй
Нарай нялха шашхаа гэхэл.
Ямаан арһан нэхы соо,
Ялагар хуһан үлгы соо
Хөөрхэ нютагай альган дээр
Хөөрхэн хүбүүн нойрсоо
гэхэл,
Тэнгэриһээ заяатай
Тэнжэн дэлхэй гэшхээ гэхэл.
Халуун зунай һононууд соо,

Хужарта нуурай аршаан соо
Хүхибүүн бэээ нэргээжэ,
Үетэн соогоо сэнгэжэ,
Эхин ангиин үүдэ татан,
Эрдэмэй богоһо алхаа гэхэл.
Улаан-Хадын нюдэн соо,
Үлзы нютагай үбгэд соо
Хамтын ажалай хабатайда,
Хамаг зоной эбтэйдэ
Абьяас дүүрэн эрмэлзэн,
Ажалай намтар эхилээ гэхэл.
ҮЛЗЫ ЗАЯАН
Ульгам буряад хэлэн дээр
Уһан дээрээ үрмэ тогтоон,
Баярай хүндын дүхэриг дээр
Баян үгөөр хүниие һогтоон,
Даланай дабаае дабажа
гараһан,
Габшагай замые гэтэлэн
ерэһэн
Боди сагаан сэдхэлтэ
Бэлиг түгэс Гүнзэн-Норбо.

Бага наһанай охиие
Бахархажа үргэһэн,
Эрын хурса галье
Эелдэр болгожо мүлирһэн,
Буугай мэргэн тобшодол
түргэн
Буряад арадайм
ододой нэгэн
Булган хара малгайта
Буурал ахатан Гүнзэн-Норбо.
Залуу ульгам ханые
Залинта аадар болгожо,
Дуулим Ташкент хотые
Дуунай долгёор угтажа,
Балет соёлой далин дээр
Булад зэбэдэл зэдэлэн
гараһан
Хэтэ сахюур, утаһан бүһэтэ
Хүхюун хүнгэн Гүнзэн-Норбо.
Совет сагай үеые
Сарюун журамаар
сахин дабаһан,

Монгол, Вьетнам нүхэдые
Мэндын дээжээр угтаһан
Түрэл арадай түүхэ нэргээн,
Түшэг нангаар үргэн ябаһан
Буряад торгон дэгэлтэ
Буян түгэс Гүнзэн-Норбо.
Мүнөө сагай эрхые
Мүхөө бэээр мэдэржэ,
Амин голой элшые
Арад зондоо хүргэжэ,
Үргэн түби дэлхэй дээр
Үнэр нэрээ үргэһэн
Мүнгэн сагаан хутагата
Мүнхэ зоной Гүнзэн-Норбо.
ҮРЭЛ СОЛО
Сүлөө холын тоонто нютаг
Сарюун Хөөрхэ дууранал,
Урда үеын угай хүлдэ
Уян элшээр дууданал.
Улад зонойм ниислэл хото
Улаан-Үдэ угтанал

Улаан-Баатар, Москва, Ханой,
Урин дуугаар хурылнал.
Холын улсай хүндын тэмдэг
Хайрын дээжэ тогтоогоол,
Хошизунг гэһэн үндэр нэрэ
Хани нүхэд үршөөгөөл.
Эрдэм, соел, энхэ мүнхэ
Элшэ хүсөөр үрezenэл,
Залуу зоной золто нюдэд
Залан дээшэнэ үргэнэл.
Олон зоной үрeэл хүртэн,
Одон шэнги яларжа,
Зандан Жууда шүтэн мүргэн,
Зула шэнги бадаржа,
Ерэхэ сагай ерэн дабаа
Ехэ сайхан гаталжа,
Соёлто арадай хүндэ дээрэ
Суурхахатнай болтогой.
Дамдинсүрэн ДОРЖОГУТАПОВ.

Понедельник, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05, 05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
10.00 "1000 МЕЛОЧЕЙ"
10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30 "КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)

ГОРОДНЫХ ДЕВИЦ" (16+)
17.00 Т/С "СЕМЕЙНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА"
18.30 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ-10"
19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)

КУЛЬТУРА

08.00 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.40, 20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 02.40 Х/Ф "ПОДКИДЫШ"
13.30 Д/Ф "ИСТОРИЧЕСКИЙ КВАРТАЛ. НАЗАД В БУДУЩЕЕ"

АРИГ УС

07.00 "ВСЯ БУРЯТИЯ" (12+). ПОГОДА
07.30 "МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ"
07.40 "ИНСТРУКЦИЯ" (6+). ПОГОДА
08.00 "НА НОЧЬ ГЛЯДЯ" С А. ЛЕВАНТУЕВЫМ (16+). ПОГОДА
08.55 "ИНСТРУКЦИЯ". "ДОМ-2. LITE"

"БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
Х/Ф "ЖЕНЩИНА-КОШКА"
Т/С "УНИВЕР" (16+)
"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
"МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ" (12+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30 "ДОМАШНИЙ ЗООПАРК" (0+). ЗУРХАЙ
07.00, 10.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
08.00 Т/С "СПАЛЬНЫЙ РАЙОН"
09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+). ЗУРХАЙ

18.00 Т/С "ПОРТАЛ ЮРСКОГО ПЕРИОДА"
19.00, 23.30 "ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ" (16+). ЗУРХАЙ
20.05 Т/С "АНАТОМИЯ СТРАСТИ"
21.00 Д/Ф "ПОРЯДОК ДЕЙСТВИЙ"
22.00 Т/С "ЧТО НАСЧЕТ БРАЙАНА?"
00.00 "ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ" (16+). ЗУРХАЙ

СТС «БАЙКАЛ»

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф "ГОРЕ НЕ БЕДА" (0+), "А ЧТО ТЫ УМЕЕШЬ?"
06.35 М/С "СМЕШАРИКИ" (0+)
07.00 М/С ПАРЯЩАЯ КОМАНДА"
07.30 М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ" (12+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.35, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)
12.55 14.25 "СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧА-

ТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 05.30 М/Ф
06.30 "УДАЧНОЕ УТРО" (0+)
08.00 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (0+)
08.40, 18.30, 00.00 "АНЕКДОТЫ" (16+)
09.00 "ОБМЕН БЫТОВОЙ ТЕХНИКИ" (0+)
09.30 Х/Ф "ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ"
12.00 "6 КАДРОВ" (16+)
13.00, 14.00 Т/С "ОПЕРА. ХРОНИКИ УБОЙНОГО ОТДЕЛА-2"
15.00, 19.30, 23.30 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)

Вторник, 19

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "ТАЙЗАН"
10.20 "УЛГУР"
10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30 "КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)

СТВА"
18.40 "ГОРОДОК"
19.05 ВЕЛИКАЯ ВОЙНА
20.05, 22.00 Т/С "ШЕРЛОК ХОЛМС"
21.50 "СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
22.50 ФУТБОЛ. ТОВАРИЩЕСКИЙ МАТЧ. РОССИЯ - Корея. ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ ОАЭ

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.40, 20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 02.55 Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
13.10, 19.40 "ACADEMIA"
13.55 "ЭРМИТАЖ - 250"
14.25 Д/Ф "ЗОЛОТОЙ ВЕК АСАФА МЕССЕРЕРА"
15.05 Х/Ф "МАСТЕР И МАРГАРИТА"
16.00 "САТИ. НЕСКУЧНАЯ КЛАССИКА..."
16.50 Д/Ф "ЛЕДИ КАО - ТАТУИРОВАННАЯ МУМИЯ"

АРИГ УС

07.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
07.30 "ТЭЦ-3" (6+). ПОГОДА
08.25 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)

"ИНСТРУКЦИЯ". "ДОМ-2. LITE"
18.40 "БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
Х/Ф "НАША RUSSIA. ЯЙЦА СУДЬБЫ"
13.05 "КОМЕДИ-КЛАБ". ЛУЧШЕЕ"
13.30 Т/С "УНИВЕР" (16+)
14.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС". "МИРОВЫЕ НОВОСТИ" (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.00 "В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
08.00, 01.00 НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУРХАЙ
08.35 "ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ" (16+)
09.00 "УТРО С "ТИВИКОМОМ" (6+). ЗУРХАЙ

ДА"
19.00 "ГЕОФАКТОР" (12+). ЗУРХАЙ
20.05 Т/С "АНАТОМИЯ СТРАСТИ"
21.00 Д/Ф "ПОРЯДОК ДЕЙСТВИЙ"
22.00 Т/С "ЧТО НАСЧЕТ БРАЙАНА?"
23.30 "ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ" (16+). ЗУРХАЙ
01.30 "НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф "ДЕВОЧКА И МЕДВЕДЬ" (0+), "МЫ С ДЖЕКМОМ"
06.35 М/С "СМЕШАРИКИ" (0+)
07.00 М/С ПАРЯЩАЯ КОМАНДА"
07.30 М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ" (12+)

НТВ

07.00 "НТВ УТРОМ"
09.35, 11.20 Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 "СЕГОДНЯ"
11.55 "ДО СУДА" (16+)
12.55 "СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)

"СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35 Т/С "ДЕЛО ВРАЧЕЙ"
16.30, 19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
17.25 "ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40 "ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ" (16+)

ДТВ

06.00, 07.00, 05.30 М/Ф
06.30 "УДАЧНОЕ УТРО" (0+)
08.00 "ПОЛЕЗНОЕ УТРО" (0+)
08.40, 11.00, 18.30, 00.00 "АНЕКДОТЫ" (16+)
09.00 "ОБМЕН БЫТОВОЙ ТЕХНИКИ" (0+)
09.30 Х/Ф "ГОРЯЧАЯ ТОЧКА"
12.00 "6 КАДРОВ" (16+)
13.00, 14.00 Т/С "ОПЕРА. ХРОНИКИ УБОЙНОГО ОТДЕЛА-2"
15.00, 19.30, 23.30 "УЛЕТНОЕ ВИДЕО" (16+)

Среда, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 "ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.05, 05.20 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
10.35 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
10.45 "ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "1000 МЕЛОЧЕЙ"
10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30 "КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)

22.00 "ВРЕМЯ"
23.30 Д/Ф "АЛЕКСЕЙ БАТАЛОВ. "Я НЕ ТОРГУЮСЬ С СУДЬБОЙ"
00.30 "ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
01.00 "НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
01.15 "ПОЛИТИКА" (18+)

«РОССИЯ»

06.00 "УТРО РОССИИ"
06.07, 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.00 "1000 МЕЛОЧЕЙ"
10.45 "О САМОМ ГЛАВНОМ"
11.30 "КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ" (12+)

16.00 Т/С "ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ"
17.00 Т/С "СЕМЕЙНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА"
18.30 Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ-10"
19.30 "ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)

КУЛЬТУРА

07.30 "ЕВРОНЬЮС"
11.00, 16.40, 20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
11.15 "НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 02.55 Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
13.10, 19.40 "ACADEMIA"
13.55 "КРАСУЙСЯ, ГРАД ПЕТРОВ!"
14.25 Д/Ф "МИХАИЛ ГЛУЗСКИЙ"
15.05 Х/Ф "МАСТЕР И МАРГАРИТА"

"ВЛАСТЬ ФАКТА"
Д/Ф "ХРАМОВЫЙ КОМПЛЕКС КАМЕННОГО ВЕКА В ОРКНИ"
17.45 "НАСЛЕДНИКИ ГИППОКРАТА"
18.10 "ТЕАТРАЛЬНАЯ ЛЕТОПИСЬ"
18.40 НЕДЕЛЯ ОРГАННОЙ МУЗЫКИ "ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
20.45 "АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
21.05 Х/Ф "ДАМА С СОБАЧКОЙ"
21.50 АЛЕКСЕЙ БАТАЛОВ. ВЕЧЕР В ДОМЕ АКТЕРА
00.00 Д/Ф "ЦАРСКАЯ ДОРОГА"
00.50 Х/Ф "ЖЮЛИ, ШЕВАЛЬЕ ДЕ МОНПЕН"
02.25 КОНЦЕРТ "ХОРОВОДЫ"
03.45 Д/Ф "ИЕРОНИМ БОСХ"

АРИГ УС

07.00 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
23.30 "ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
00.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
01.00 Х/Ф "ВЕДЬМЫ"

ТҮРЭЛ ХЭЛЭН

Цыван-ламхай (Цыван ДАШИЦЫРЕНОВ)

1
Түрэл хэлэн – үндэһэн бэшгэ
Түүхын Буряадайм
алтан хэшэг!
Түүрэн эрээ үльгэр
үрээлнүүд
Түрүү баялиг, оюун бэлиг!
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
2
Түрэнэн ажынгаа хүмбэйгөөр
Тэнжэж хэлэндэ орообди.
Түшэлгэ эсэрын үршөөлөөр
Түрүүшын багшадаа
хураабди.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
3
Толгой холбоо уран шүлэгүүд
Талын дуулим ульгам
хүлэгүүд.
Түргэн мэргэн үгын
годлинууд
Түгэлдэр эрдэмэй элшэнүүд.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
4
Танилсан мэндээ мэдэлсэхэ
Табиан мүн хүн түрэлтэнэй.
Таһалан алдаа хэлээ улад
Түймэртэ эдьюлжэ үндэһөө.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
5
Тодо бэшгэ Ехэ Монголой
Тус-тустаа уладаа нэгдүүлээ.
Тобшо толийн тайлбари удха
Тон оролдон шудалха
шухала.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
6
Тэмсэл дайнда түмэн сэрэгэй
Тахын табжархай табараанда
Түмэр булад нэлмэ хэлэмнай
Тэнгис хаанай хүлдэ
хии-морин!
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
7
Тэнгэрийн дуунай нэрээндэл
Тэнэ хэрэлдээн, хэлэ аман
Тэбшэн тэсэмгэй энэбхилэн,
Тэнсүүри алдангүй ябая.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
8
Түүдэбшын дүлэн дүрэлзэндэ
Тойрон ёохороо наадахадаа,
Тальбаа хошоо бэлэлигэй дуу

Торонгүй шууд зохёодог
байгаа.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
9
Түгшүүри байдалай
агшан зуур
Тодожо абаад, дары харюу
Тордиһогүй хэлэхэ бэрхэ, -
Табисуур хурсашуул түрэхэ.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
10
Туршажа хадхан догоодохо,
Туйлай ута улаан хэлэтэн,
Тоомоо таһарха шог
зугаатан,
Тэндэ эндэ үулзан хүхээхэ.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
11
Туһын түлөө хамтын ажалда
Тэгшэ хэлэтэ эрхилэгшэ,
Түлхюур хүн бүхэндэ
бэдэрэгшэ,
Тааруулан хандагша
хүндэтэй.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
12
Тоонто нютагтаа
айлшалхадаа,
Тооһо тортогһоо холодожо,
Тоһо үрмэ үгын халмадан,
Түбшэн сэдхэлээр
эрмэлзэнэм.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
13
Таргахан хониной мяхатай
Тогоотой хоншуухан
шүлэндэл,
Таатай хөөрэлдөөн
садашагүй,
Тайбан байдалда амаруулна.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
14
Тоомгүй бишыхан байхадаа,
Томоотой үбгэдэй зугааһаа
Тогтоохон хонорхон
хургаалнууд
Толгойдом тоһон - зулын
гэрэл.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
15
Тэрэ сагай элшэ гэршэнүүд
Таабари таалган, оньһон
үгэнүүд,

Цыван-ламхай конференциин үедэ

Табаран хатарһаар наһандам
Тунамал алтан одоо болоо.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
16
Талархал баяраа хубаалдан,
Түрэ хуримда түүрэгдэнэн,
Түхээл бэлэг - үрээл үгэнүүд,
Толон холонго шэнги һайхан.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
17
Тала дайдын шэмэ шэнгээһэн
Тунгалаг уһан буряад хэлэн,
Таалан нэбшээнэй эльбэһэндэл,
Тэбэрээ эжэлэй шэбэнээн лэ.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
18
Табгай сагаан хүлэг морин,
Тангил инаг дуран тухайгаа,
Таатай аялгаар уянгалха
Тэхэрлгүй саг үнгэрөөл даа.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
19
Тангалай хоолойноо
хонгёо дуугаар
Таталан аялгаа зүрхэнһөө

Тайзан дээрэ хүбүүд, басагад
Түби дэлхэй зэдэлэн
суурхаа.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
20
Талаан бэлиг, уран зохёолой
Тулга бата хэлэ бэшгээ
Тогтоон баряад байһан
буряад аад,
Тэнэг эндүүгээр бү алдаяа.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
21
Тогоологсон бурхан
багшадаа
уншажа,
Талииха саг дүтэлхэ бүри
Туһалха ганса Будаадын
ном юм.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
22
Тэнсэлгүй дээдэ үндэһэнэй
Тарниин нюуса баригша
багша
Тобоо дошхон идам бисалган,

Тэмдэг, тобшо үгөөр
ойлгуулха.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
23
Тал-мүл үгэшье дуугардаггүй,
Тоодоггүй эрдэни хэлээ
Түрэлхид гэртэһин элбэгжээ,
Тулюур болоо олон буряадууд.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
24
Тохирон дадаа хэдэн үедэ
Тогтомол дүримтэй бэшгээ
Түүхэй бодолгүй
шиидбэрээр,
Түгдэ эбдэхээ бү нэдээ.
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
25
Түгэс баясхалан хэлээ
Тангариг абан абараяа,
Түрэлхи хэлэмнай хэбээрээ
Толорон мандаха болтогой!
Түрэлхи хэлээрээ хэлсэээ!
Ноябриин 9, 2013 он,
Улаан-Үдэ хото.

Зүб мүрөөр бэеын тамир сахия

ТҮБЭД ЭМНЭЛГЫН ЮРЫН ЗҮБШЭЛНҮҮД

Эдэ эдихэ гэшээ хүн түрэлтэнэй үдэр бүри үдэрэй гурба дахин бүхэли наһандаа хэжэ ябаһан үйлэ гэшээ. Тиймэһээ үдэр бүрийн энэ үйлэдэ бэеын тамиртаа анхаралтайгаар хандажа, һайн шанартай, элүүр хоол эдихые оролдохо ёһотойбди гэжэ бүгэдэндэ ойлгосотой эгээл юрын мэдэсэ ха юм даа. Урданай сэсэн үгын ёһоор, эм хоол мэтээр бэшэ, харин эдэ хоол эм шэнгээр эдихэ хэрэгтэй.
Эмнэлгэ хадаа диетэ сахиха гэхэн ойлгосотой нягта холбоотой болонхой. Бэе махабадта, үе мүсэдэ тон хэрэгтэй түһатай хоол хэрэглэн эдеэлхэ тухай манай зүүн зүгэй эмшэд, баруун зүгэй эмшэдһээ түрүүн шудалжа тодорхойлһон гэжэ түүхэдэ эли. Илангаяа Түбэд эмнэлгэ хадаа зүб мүрөөр эдеэлхэдэ онсо анхарал табигдаг юм. Түбэд эмнэлгын ёһоор эдэе хоол хүнэй бэе-едэ хоро хэжэ болохо бшуу, мүн гэхэтэй хамта ёһотойл түһа хүргэхэ аргатай. Эдээгээр аргалха гэшээ баһал нэгэ шухала зэмсэг шүү.

ДОСООХИ ДУЛААН ЭЛШЭ ТУХАЙ

Түбэд эмнэлгын үндэһэн соо «досоохи дулаан элшэ» гэхэн ойлгосо байдаг. Энэ дулаан хадаа хүнэй ажами-даралай, эдэе хоолоо буйлуулгатай нягта холбоотой. Энэ дулаан хадаа ажаһуудалай хүсэ шадал үгэдэг, ажами-даралда тэнсүүри нэмэдэг ба оршон тойронхиин хорото бодосуудһаа абардаг юм. Хэрбээ хүнэй бээдэ ажаһуудалай дулаан бага хэмдээ хүрээбэл, тэрэ хүн һуларжа, иммунитет бага, сэдхэлэй байдал тэнсүүриэ алдаха, үбшэндэ дайрагдаха юм.
Хүнэй досоохи дулаан зүб мүрөөр эдеэлһэнэй ашаар элдэб үбшэнһөө зайсуулдаг. Ажаһуудалай эхинэй хүсэтэй байхын тула эдэе хоолоо шэлэжэ эдихэ зэргэтэй. Юуб гэхэдэ, олон эдэе хоол бэе махабадта таарангүй байжа магад. Досоохи дулаан һуларһанай шалтагһаа эдигдэнэн хоол дутуу буйлуулагдаад, элдэб шлак бэе соо бии бол-

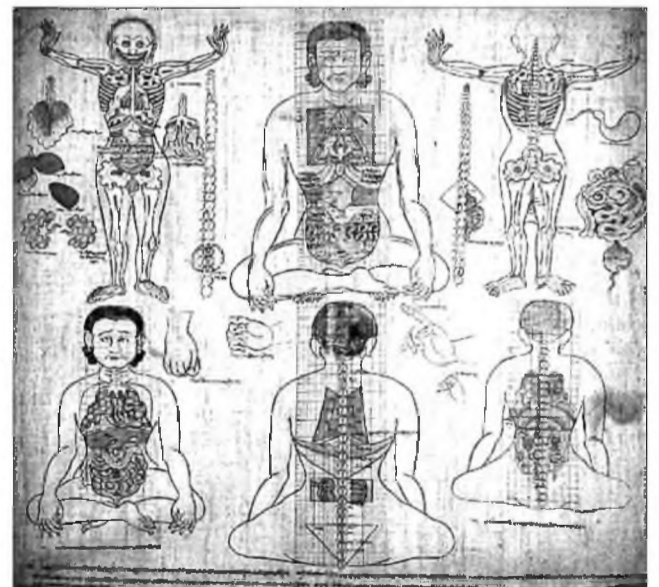
гоод, үлбэртүүлнэ ха юм. Тиймэһээ түбэд эмнэлгэ хүнэй эдэе хоол бариха саг, журам тодорюулдаг юм.
Зүб мүрөөр эдээгээ тааралдуулха гэшээ баһал удхатай. Үдын хоол шанартай эдээн байха ёһотой. Мүн хоол барихадаа, уһан хатуу эдээнһээ хоёр лэ дахин ехэ байха ёһотой.

ХҮНЭЙ БЭЕЫН ХЭМЖҮҮРНЭЭ ЭДЕЭН ДУЛДЫДАНА

Хүн гэшээ өөрынгөө бэеын хэмжүүртэй зохилдуулан, эдэе хоол бариха зэргэтэй. Гэхэ зуура хүнэй бэе махабад һалхин, хүлһэн, батган гэжэ ажами-даралай гурбан эхин ойлгосонуудтай.
"Һалхинай хүнүүд" заатагүй һайн шанартай эдэе эдихэ, эдэе хоолдоо удаан саг һалгааха ба хотоёо удаан сагта хооһоор байлгэжа болохогүй. Үдэрэй оло дахин бага багаар эдеэлхэ, мүн гашуун (үксус, маринад соо хэһэн эдэе), хүйтэн эдэе, унда ба түүхэй эдэе эдихэгүй.
Һүлһэн эхитэй хүнүүд эдэе хоолохо саг журамлаха ёһотой. Эдэ зон түбэд эмнэлгын ёһоор, ажаһуудалай дулаан элшэ хүсэтэй, бэе махабадта харша боложо магад. Хүйтэн уһа ууха, шороб эдэе эдихэгүй. Түүхэй эдэе эдихэдэ болохо, харин тарган тоһолиг эдэе эдилтэгүй. Архи уултагүй, тон халуун эдэе эдилтэгүй.
Батган эхитэй хүнүүд байд гээд лэ эдеэлжэ байхагүй, хоол барилганай хоорондо бүлээн унда ууха хэрэгтэй. Хүндөөр буйлуулагдадаг тарган, тоһолиг эдэе эдихэгүй. Мяханай орондо тахяагай, адуунай мяха эдихэ, нугаһа, гахайн мяха эдихэгүй. Амтатай ба талхаар барилһан эдэе хоол багаар эдихэ.

ХОРИЛТО ТУХАЙ

Түбэд эмнэлгэдэ эдэе хоолой журамда хэдэн хорил-тонууд бии юм.
Хотоёо ехээр дүүргэжэ болохогүй, эдээнэй буйлуу-лагдахын тула хото дүрбэнэй нэгэ хубинь сүлөө байха ёһотой юм.

Эдеэлхынгээ урда тээ гү, али һүүлдэнь хүйтэн уһа уужа болохогүй. Энэнь эдэе буйлуулгада харша болодог.
Ехэ халуун гү, али үлүү хүйтэн эдэе эдижэ болохогүй. Ногоон ба түүхэй ургамалай эдэе багаар эдихэ хэрэгтэй.
Хоол барилга сэдхэл хүдэлгэжэ, стресс абажа болохогүй, аажам байдалда номгон сагта эдеэлхэ хэрэгтэй.
Хуушарһан, муудаһан эдэе эдижэ болохогүй.
Урид эдигдэнэн эдээнэй буйлуулагдаагүй байхада, дахин эдеэлжэ болохогүй.

Цырегма САМПИЛОВА.

ЭРТЫН ДУУН - ЭМТЭЙ ДОМТОЙ БУЛАГ ШЭНГИЛ. ХҮГЖЭМЭЙ БАГША 500-гаад УРДАНАЙ БУРЯАД ДУУ СУГЛУУЛАА

Мүнөөнэй хүлгөөтэ саг юрын хүнэй урда хэсүү эрилтэнүүдые табина. Арад зомнай энэ хүндэ сагай хүлгөөн соо амидархын түлөө тэмсэхын ехээр тэмсэдэг болонхой. Хайшан гэжэ ондоо хүнөө доройтонгүй, шадалтай бараг ажаһууха гэшэб, үри үхибүүдээ үргэжэ, хүл дээрэнэ табижа, һайн эрдэм гэгээрэлтэй болгожо, ондоо хүнүүдһээ үлэнгүй, эрхим тэдхэмжэтэй ажаһуухын үндэһэ табижа гэшэб гэхэ мэтын хүндэ асуудалнууд гарадаг. Тиигээд энэ хүндэ хүшэр сагта ондоо, һанаан сэдхэлэй тэжээл олгодог ажал ехэ үргэмжэ, дэмжэлтгүй болонхой хэбэртэй. Арадайнгаа ерээдүй сагые хаража, ямар хэмжээтэ соёлой, арадай үндэһэн ухаанай баялиг үри һадаһандаа үлөөхэбибди гэжэ һанажа, ажалаа ябуулдаг хүнүүдэй нэгэн Будрагчаа Цэвээнгүрэн болон.

Монгол гүрэнһөө Буряад орондо хүдэлхээ эрэнэн мэдээжэ дуушан, хүгжэмшэн, багша. Монгол, буряад суутай шүлэгшэдэй бүтээлнүүдээр найруулһан олон тоото дуунуудай автор манай редакцида ерэжэ, ажал тухайгаа хөөрөжэ, ерээдүй сагай түсэбүүдээр хубаалдаба.

- Будрагчаа, та манай гүрэн эрэнээр яһала удаан боложо байнат. Хаана хүдэлнэбта, ямар түсэбтэй наашаа ерэнэн байнат гэжэ хөөрөжэ үгыг даа.

- Би наашаа ерэнээр долоон жэл болооб. Захааминда хүгжэмэй багшаар хүдэлжэ байнаб. Өөрынгөө түсэбөөр би Буряад орондо гурбан жэл хүдэлжэ һанаатай нэм, тээд Захааминда бага басагамнай түрөө. Тиигээд тэрэнэйнгээ томохон болотор, хургуулида ошотор эндээ байжа ажаллаха гэжэ шийдээ нэмди. Түсэб гэхэдэ... Би монгол арадуудай урданай дуунуудые суглуулдагби. Ганса миин лэ бэшэжэ абангүй, тэрэнэ бултыень нотодо оруулжа "хадагалаад", шэнжэлхэ түсэбтэйб. Агуухэ Чингис хаанай тогтоохон гүрэнэй улад - монгол арадууд мүнөө хэдэн олон гүрэнүүдээр тарашанан гэжэ бултанда мэдээжэ. Олон зуугаад онуудай үнгэрһэн хойно монгол арадуудай соёл болон дуунууд ямар илгаатай болооб, ямар талаараа холбоотой, адлирхуу байнаб гэжэ мэтын олон асуудалнууд гарадаг.

- Мүнөө сагта урданай дуунууд гэжэ бии юм гү даа? Булта мартагдаа бэшэ юм гү гэжэ һанахаар.

- Үгы даа, булта мартагдаа гэжэ хэлэжээр бэшэ. Урданай дуунуудые холын хүдөө нютагуудаар суглуулһаар байна. Олон ехэ юмэ мэдэдэг үбгэд, хүгшэд үсөөншые һаа, биил даа. Тэдэнэй амиды мэндэ байгаа сагта үрдижэ, бэшэжэ абаха гэжэ эгээн ехэ зорилготойб. Наһанайми нүхэр Оюун Тунгалаг баһал багша, дуушан, минии ажалда бүхыгөөрөө хамһалсадаг юм. Мүнөө би Захааминай интернат хургуулида багшаар хүдэлнэб. "Ургы" гэнэн үхибүүдэй ансамбль хүтэлбэрилнэб. Ажалайнгаа хажуугаар урданай дуу суглуулһааб. Мүнөө дээрээ 500 дуу суглуулжа бэшээд байнаб.

- Аяар 500 дуу бэшэжэ абан "хадагалжа", айхабтар ехэ ажал ябуулаа ха юм та даа.

- Үшөөшые ехээр суглуулһа хүсэлтэйб. Өөрынгөө урда табихан түсэбөөр би Буряад орондоо үшөө гурбан жэлэй туршада ажаллаад, сааша жэлнүүдтэ Хальмаг орон, Тыва ошоожо хүдэлнэб. Тэрэ хизарнуудаар баһал хүгжэмэй багшаар хүдэлөөд, дуу суглуулбарин ажалаа ябуулһааб. Тиигэжэ энэ олон жэлэй туршада монгол арадуудайнгаа дуунуудые суглуулжа, бүхы суглуулбаринуудаа бултын нотодо оруулжа, зэргэсүүлжэ, шэнжэлжэ үзэжэ, 2025 ондо хэдэн боти ном гаргаха һанаатайб. Тиигэжэ манай монгол арадуудай дуунуудые ерээдүйн үетэндөө зо-

рюулжа, хэтын хэтэдэ "хадагалжа" шадхааб.

- Та Монголдоо мэдээжэ хүгжэмшэн гэжэ суутайт. Үнинэй хүгжэм бэшэжэ эхилэнхэй гүт?

- Би үхибүүн наһанһаа, һурагша байхаһаа хүгжэм дуунда дураатай, зохёожо туршадаг нэмби. Хүгжэмэй тусхайта хургуули дүүргээд, би Монголдоо үхибүүдэй сээрлигтэ хүдэлжэ захалааб. Тиихэдэ баһа балшар хүүгэдтэ зориулһан, тэрэ жаахан наһанда тааруу дуунуудые найруулжа эхилээ нэм. һүүлээрнэ дунда хургуулида хүдэлөөб, саашадаа дээдэ хургуулида багшалааб. Ямар наһанай үхибүүдтэй хүдэлнэбиб, тэрэл наһанда тааруу дуу зохёодог байгааб. Мүнөөшые дуу найруулһан шэгээрээб.

- Буряад орондо ерэнээр дуу зохёоно гүт?

- Дуу зохёонгүй, үхибүүдтэй хүгжэмэй багшаар хүдэлхын аргагүй. Юундэб гэжэдэ, буряад хэлэн дээрэ үхибүүдэй дуунууд буряадуудта ехэ үсөөн байна. Тиимэһээ би буряад уран зохёолшодой, шүлэгшэдэй бүтээлнүүдээр үхибүүдэй дуу зохёоноб. Мүнөө дээрээ буряад дуунуудай гурбан диск гаргаад байнаб. Жэшээн, "Долоон бурхад" дискдэ Жамбал Сэдэби, Дулмаева Дарима, Соктоев Николай, Намжилова Розын гэхэ мэтээр үшөөшые олон бэлигтэй талаантай зохёолшодой шүлэгүүд ороо. Хэнтийн Батхуугай шүлэгүүдээр дуунуудые зохёогтооб. Энэ шүлэгшэн айхабтар бэлиг талаантай, юрын үгые үльгэрэй гоёор найруулжа шададаг, һонирхолтой шэнэ ойлгосонуудые гаргажа шададаг хүн юм.

- Танай дискнүүдые тээд хаанашые хараагүйб, тэрэн тухай дуулаашыггүйб.

- Тэдэмни бага тиражтай гаргадаад, тэрэ дороол худалдагдашоо. Өөртэмни оройдоол нэгэ нэгэн диск үлөө ха. Хотогоо холо, хүдөө нютагуудаар зүрхэ сэдхэлээрэн нангин, һайн һанаатай, айхабтар ехэ, ялас гэмэ талаан бэлигтэй хүнүүд дайралдадаг. Тиимэ хүнүүд ехэнхидээ олондо мэдээжэ бэшэ байдаг ха юм. Тэдэниие ородоор хадаа самородок гэдэг байна. Би тиимэ хүнүүдые золгожо, танилсажа, суг холбоотой хүдэлжэ аргатай байһандаа ехэ баяртайб. Жэшээн, Дулмаева Дарима гэжэ залуу басаган ехэ уянгата һайхан шүлэгүүдые бэшэдэг. Тэрэнэй хорёод гаран шүлэгүүдээр дуу найруулааб. Саашадаа тэрэ гурбан дискингээ дуунууд соогоо эгээн гоё дуунуудые шэлэжэ, шэлэгдэмэл дуунуудай диск гаргаха хүсэлтэйб.

- Захааминай үхибүүдэй "Ургы" ансамбль Буряад орондоо яһала мэдээжэ болонхой гэжэ дуулаа нэм.

- Үнгэрэгшэ жэл "Ургы" ансамблингаа үхибүүдээр хамта Хара далайн эрьедэ оршодог "Орлёнок" лагерьта үнгэрһэн соёлой уласхорондын мурьсөөндэ ошоод ерээ бэлэйбди. Тэндэ бүхы Россиин гүрэнэй хизарнуудһаа сугларһан олон тоото ансамбльнууд соо ехэ һайнаар концерт наадая харуулжа, конкурсын лауреат болоод ерээ нэмди. Тиихэдэ конкурсын жюридэ һууһан суута артистар болон соёлой мэргэжэлтэд минии һурагшадые ехэ һайшаагаа нэн. Аяар холын хүдөө нютагай

үхибүүд бэлиг талаантай байхынага хажуугаар ехэ хургаалтай, ехэ дээдын соёлтой гэжэ хэлсээ нэн.

- Дуунай диск гаргахадашые, холо дайдаар ябахадашые, ехэ мүнэн хэрэгтэй. Хэн таанадта туһалнаб?

- Үнгэрэгшэ жэл бидэнэр Захааминдаа морин хуурай оркестр эмхидхэбди. Районий гулваа Сергей Гонжитов тэрэ ансамбль байгуулаха гэнэн һанаамнай ехэ дэмжэжэ, туһалһан юм. Хорин морин хуур худалдажа абахадамнай мүнгөөр туһалаа. Тиигэжэ хорёод гаран үхибүүдэй тоотой морин хуурай оркестр эмхидхэбди. Үхибүүднэ ехэ хүбэлгэн, талаан ехэтэй, морин хуур дээрэ түргөөр наадая һураа. Үнгэрэгшэ хабар Монгол гүрэнэй Сэлэнгын аймагай Сүхэ-Баатар хотоһоо үхибүүдэй арадай инструментнүүдэй ансамбль Захааминдамнай ерээ нэн. Тэрэ ансамблин хүтэлбэрилэгшэ намтай хүгжэмэй дээдэ хургуулида суг хамта һураһан, һайн танил юм, тиимэһээ минии урилгаар ерээ нэн. Тиихэдэ 45 монгол болон буряад үхибүүд сугларжа, Захааминай соёлой түбэй тайзан дээрэ "Найрамдалай наадан", оро-

доор хэлэбэл, "Концерт дружбы" харуулаа. Наада харахаяа ерэнэн хүнүүд 45 үхибүүдэй хамтадаа морин хуураар наадая байхыень шагнахада, гайхамшагтай, хүрөөтэй байба гэжэ хэлсээ нэн. Илангаяа "Бурхан Халдун" дуун һайшаагдаа нэн. Хойто жэл бидэнэр баһал Монгол гүрэн ошоожо, монголой үхибүүдтэй суг хамта наадая Сүхэ-Баатар хотодо харуулһа зорилготойбди. Харин морин хуурай оркестр бии болгоходомнай бүхы шадалаараа туһалһан манай районий гулваа Гонжитов Сергейдэ халуун баярые хүргэнэб.

- Үшөө ямар ажал ябуулһаабта?

- Минии һанахада, буряад арадай үзэсхэлэнтэ һайхан үльгэр, онтохон, туужанууд уран соёлой хүсөөр олоной анхаралда тайзан дээрһэнэ харуулагданагүй. Би мүнөө "Хорёодой Мэргэн Баатар" үльгэрөөр хүгжэмэй зүрхэ табиха гэжэ бэлдэжэ байнаб. Энэ эпосэй үгэнүүдыень Буряад орондо мэдээжэ уран зохёолшон, драматург Николай Соктоев зүрхэгэй хуулида тааруулжа найруулаа. Хорёодой Мэргэн

Баатарай, Ойхон буурал, Хун шуубуунай болон бусад рольнуудые мүнөө үхибүүднэ бэлдэжэ байна. Наһанан түсэбэйнгөө һайнаар ябаа хадань, декабрь һарада Улаан-Үдэ ерэжэ, зүжэгөө олоной анхаралда табиха һанаатайбди. Манай ажал арад зондо гэрэл, зүрхэ сэдхэлдэнэ баяр асарха ёһотой юм. Харин олоной үндэр сэгнэлтэ абахын түлөө бидэнэр айхабтар ехээр, амин бээ хайрлангүй хүдэлжэ ёһотойбди. Тиигэжэ минии наһанай эгээн шухала ажал - монгол арадуудай урданай дуунуудые суглуулбари болон. Урданай дуун, эртын дуун гээшэмнай монгол дуушадай, хүгжэмшэдэй бүхы үетэниие үргэжэ, "ундалуулжа" ябаһан эмтэй домтой, сорьёмо арюун уһатай булаг шэнги юм. Эртын дуунһаа эхи абаһан монгол арадаймнай дуун-хүгжэм, эхин булагһаа хүсэ абаһан монгол арадаймнай гүн сэдхэлэй һанаан - хэзээдэ мүнхэ гэжэ һанажа ябаха хэрэгтэй.

- һайн даа, Будрагчаа, ажалдатнай ехэ амжалта хүсэнтэ!

Баира БАЛЬБУРОВА.

“Алтаргана” гэнэн Бүгэдэ буряадудай уласхоорондын фестивалиин байгуулагдаһаар 20 жэлэй ойе угтуулан

“БУРХАН ЗУРАЖА НУРГАХА БУЯНТАЙ ГОЛ АЖАЛТАЙБ, БАГШАНАРНАА ҮРШӨӨГДЭН ЗАЯАТАЙ ХАРГЫТАЙБ”

гэжэ удхалан зохиохи ажал тухайгаа хөөрэнэн, ялас гэмэ хурса бэлигтэй уран зурааша, буддын шажанда хүзэглэдэг, мүргэдэг, энээнһээ уламжалан, эгээл эртэ урда сагай шажан болодог будаадын шажан дэлгэрүүлһэн бурхадые – бүд дээрэ танкануудые минеральна шэрэ будагаар зураг бүтээдэг Николай Николаевич Дудко тээмэндэ уран бэлигтээ Хальмаг ороной санаартаниие, хүзэгшэ зоние, харагшадые танилсуулһан, гайхуулһан байха юм. Элистэ хотын Түбэй хуруулай (тэндэхээр дасанай) ахалагша лама Тэло Тулку римбүүшын урилгаар Хальмаг ошоон уран зурааша анхан үндэр түрэлтэ Далай ламын дэргэдэхи Энэдхэгтэй уран зурагай нуралсалда нураха үеһөө дээдэ хургуули, номтой, эрдэмтэй энэ римбүүшэтэй танил байһан юм.

“Буддын шажанда мэдээжэ, нангин үүргэтэй бурхадые зураглаһан, арамнайлагдаһан 15 хүдэлмэринүүднэ, тиихэдэ хэдэн юрын зурагудни Хальмагай хуруулда нээгдэһэн, хоёр долоон хоног соо харуулагдаһан выставкэ дээрэ табигдажа, олоной һонирхол татаһан байна. Будда бурхан, хубилгаануудын Авалокитешвара, Манджушри, Очирваани, мүн Ногоон Дара, Сагаан Дара эхэнүүдэй, бусад дошхон бурхадай дүрэнүүд выставкыни гол хубие эзэлбэ. Эгээл багахан хүүгэдһээ эхилээд, Хальмагай гүрэнэй университетэй оюутадта хүрэтэр буддын шажанай искусствоар, түүхээр элидхэлнүүдые уншажа, хөөрөжэ гарааб. Харин хоёрдохи долоон хоногтоо тэдэниие нургаха талаар мастер-классай хэшээлнүүдые үнгэргэһэн байна. Тиигэжэ бурхан зураха гэнэн хүнгэн бэшэ, эхин нуралсалай хэшээлнүүдые үгэһэн байна. Өһо заншалаа һайн мэдэдэг, гуримаарнь сахидаг, бурхан

шажандаа хүзэглэдэг хальмаг зон, үхибүүдше хадаа һайн һанаатай, бэе бээдээ туһатай байхые оролдохо гэхэ мэтэһээ эхилээд, буддын шажанай дэлгэрүүлдэг гүн удхатай, һайниие үргэдэг зан абаринуудые, гурим журамые олондо хүргэхээ нэдэнэ гэжэ тэмдэглэхээр байна. Ламанарнуудын Энэдхэгтэ нураһан ехэ нургуулитай, хальмаг хэлээрээ, англяар болон түбэдөөр һайнаар дуугаралсана. Энэ хуруулдань 10 түбэд ламанар хуралнуудые үнгэргэлсэнэ, зоной хэрэг бүтээлсэнэ. Юрын хүзэгшэд бурханай танкануудаар ехэ һонирхоно, өөһэдөө минни тайлбарилнуудые дуратайгаар шагнана, тиигээд өөһэдынгөө мэдэхэ, аха захатанайнгаа хөөрэнэн бурхад тухай түүхэнүүдэ бүри дуратайгаар намда хөөрэхэ юм. Үргэнөөр нэмжһиһэн талаарнь сайбалзаһан субарганууд эндэ тэндэ бии болон шэмэглэнэ. Урда зүгһөө, буддын шажантай хадаа Россигаа, хилыень хамгаалнабди гэлдэнэ һэн...” гэжэ ехэ һонөөр Хальмагта үнгэрһэн октябрь һарада эмхидхэгдэһэн хубингаа выставкэ тухай жэл бүри 3-4 үзэсхэлэнөө бүхы дэлхэйгээр үнгэргэдэг Николай Дудко хөөрөө һэн.

Буддын шажанда үнинһөө этигэдэг болоһон уран зураашын намтар ехэ һонин юм. 1962 оной майн 1-дэ Германиин Дессау хотодо ажаһууһан бүлэдэ (сэрэгтэй албанда эсэгнь байһан) түрэнэн хүбүүн Улаан-Үдээ бусажа, зураашын мэргэжэл шэлэжэ, түрүүн Улаан-Үдын багшанарай училищида, удаань Киевэй Уран зурагай институтда нуража гараһан юм. “Тиигээд намдатнай ехэ талаан, зол тудалдажа, буддын шажанай харгыда гараха хэрэгтэмни үргэн мэдэсэтэй, үндэр соёлтой байһан Ивалгын дасанай Дармадоди лама (Зэдын аймагай Инзагата тоонтотой) туһалжа, “нюдым” нээгээ бэлэй. Хожомоо Чогьял Намхай Норбу римбүүшэ (Итали) гэнэн оюун ухаанай багшатай боложо, буддын шажаниие гүнзэггээр мэдэхэ болоо һэмби. Оло дахин Непал, Монгол, Энэдхэг ошооб. Энэдхэгтэ хоёр жэлэй туршада Дармасалада Далай багшын дэргэдэхи Уран зурагай нургуулиин үндэр зиндаатай багша, Ген Сангегэ Ешедэ заалгажа, буддын шажанай танкануудые

бүтээхэ нюусануудтай танилсаа, нураа һэмби. Дипломоо хамгаалһанайми һүүлдэ багшынгаа хэлэһэн: “Нютагаа бусажа, арад зондоо туһатай байгыш даа” гэнэн захяа үгэнүүдые ажалайнгаа гол шэглэл болгожо, шабинараа нургаха гэнэн буянтай ажалаа бээлүүлжэ, ВСГАКИ-да оюутадаа шэдитэ искусствоадаа нургажа байна. Тиигээдше хүн бүхэн бурхан бүтээхэ, зураха аргагүй бшуу, эгээл зорихониинь, бурханһаа үгтэһэн бэлиг шадабаританиинь шэлэгдэхэ бшуу. Багшалһаа гадна өөрынгөө бүтээлнүүдые олондо хүргэхэ хүсэлтэйгөөр ехэ ажал ябуулаһан, хүнүүдэйше захилаар бурхануудые (танкнүүдые) бүтээнэб. Олон зондо хүргэхын тула өөрынгөө нураһан бурхадай танкнүүдтэй Шэнэ жэлэй ханын календарьнуудые, букледүүдые, откриткануудые, альбомуудые, номуудые үнгэтэ һайханаар бэлдэхые оролдоноб, доронь тайлбаринуудые үгэжэ, ямар бурхад бэ, яажа мүргэхэб, ямар бурхад юундэ, ямар ушарта туһатайб гэхэһээ эхилээд, дүйсэн үдэрнүүдые, һайн, муу үдэрнүүдые, зурхайн нюусануудые элирхэйлжэ үгэнэб, тиин буддынгаа шажан хаа- хаанагүй дэлгэрүүлхээ оролдонолби даа. Байгша омнай Аяншалгын, хүндэмүүшэ өһоор угталгын жэл гэжэ соносхонхой бшуу. Бидэ, Буряад орондо байдаг баян соёлтой, шажантай зон хадаа, юмын урда ябаха ёһотойбди, Байгал далайдамнай аяншалагшад дуратайгаар ябана, зүгөөр Байгал далайгаа абаад ябаха бэшэ хадань республикайа, өһо заншалаа, бурхан шажангаа харууһан уран зурагуудаа, гарай бэлэгүүдээ аяншалагшадта бэлдэхэ ёһотойбди гэжэ һанагшаб,” – гэжэ дзогченэй тала баримталдаг, олон янзын, гоё полиграфическа хүдэлмэринүүдтэй бэлигтэй уран зурааша хөөрэнэ.

Хөөрэлдөөнэймнай үедэ нэгэ танилни кабинетэмнай орожо шагнха үедөө “үнгэрһэн жэлэйнгээ бурхантай календарьнуудаа хайшань хэхэбиб” гэжэ асуухадань, бурхан зурадаг бэлиг талаантай уран зурааша иигэжэ харюусана һэн: “бурхандаа хайшалжа абаад, гунгарбаадаа гү, али бурхадайнгаа хажууда тахья наатнай, арамнайлагданхай хадаа бүри һайн байха, үгышые һаа, тала

газар гараад, түүдэг дээрэ гү, али гал дээрэ галдабалтнай, бултанда аша туһатай байха ёһотой.”

Хаанашье һайхан бүтээлнүүдэйнгээ үзэсхэлэнүүдые дэлгээдэг Николай Николаевич харагшадтаа, юрын зондо буддын шажан тухайгаа дэлгэрэнгыгээр хөөрэдэг байна. Аяар холын Барселонодо оршодог Буддын шажанай түбтэ гү, али Эрхүүгэй областиин Хуушан Ангасолка нутагай музей соо гү выставкээ нээхэдэ, аяншалагшадтай, юрын зоной һонирхол үргэн эрдэм мэдэсээрэ уран бэлигтэн татажа шададаг байна. “Би Энэдхэгтэ нураһанай һүүлдэ ерээд онуудаар ВАРК-ын анха түрүүшын президент, эрхим багша, нурган хүмүүжүүлэгшэ, “Алтаргана” гэнэн уласхоорондын һайндэр, арадайнгаа соёл, түүхэ, ёһо заншалнуудые, анханынь мэргэжэл нэргээхэ хэрэгтэ тон ехэ ажал ябууһан Россиин арадай уран зурааша Даши-Нима Дугарович Дугаровтай ВАРК-да нягтаар харилсаха, суг хүдэлхэ зол хубитай байһандаа, “Буряад зураг” гэнэн залуушуулай ВАРК-ын дэргэдэхи хэшээлнүүдтээ бурханай танка зуража нургаха, шабинараа минеральна шэрэ, будагуудай нюусануудтай танилсуулха хэрэгтэй эхин шатада хабаадалсаһандаа бүхы наһаараа һайханаар һанан, дурсан, баярлан, бахархан ябадагби.

Мүнөө нургажа байһан Сэсэг Дугарова оюутамни бурхадай танкануудые бүтээхэ угай бэлигтэй, уран шадабаритай басаган юм. Хойто жэл Монголд болохо “Алтаргана” гэнэн уласхоорондын фестиваль-һайндэртэ

һайхан уран бүтээлнүүдтээ оюун бэлигтэй шабинарни, тэрэ тоодо Сэсэгнай хабаадаха байха гэжэ найданаб, бэлиг шадабарииень дэмжэнэб, Энэдхэгэйнгээ алдар суута багшын зааһан олол аргануудые дүүрэнээр дамжуулхаяа оролдоноб, “ – гэжэ удха түгэлдэрөөр хөөрэнэн, бурхан зураха буянтай ажалтай бүхы дэлхэйгээр мэдээжэ болоһон уран бэлигтэн Николай Дудкодо арад зондоо аша туһатай, бурхадайнгаа үшөөл олон бүтээлнүүдээр үргэн олон харагшадтаа гайхуулжа, харгы замыемнай арюудхажа, оюун ухаемнай баяжуулжа, одо заяаемнай, нур хулдыемнай дээрэ үргэжэ, дэмжэжэ, туһалжа ябахыень “Үнэнэйнгөө” олон уншагшадһаа, бүхы зоной зүгһөө хүсэе!

Бэлигма ОРБОДОЕВА. Зурагууд дээрэ: Хальмагай хуруулда дэлгээгдэһэн выставкынь үедэ; Н.Н. Дудкогой уран гараар бүтэһэн бурхадай танканууд. **Гэр бүлын альбомһоо.**

ЭХЭ, ЭСЭГЫНГЭЭ БЭЛИГҮЭЭ ХҮРТЭНЭН БУЯНТАЙ

Уран зурааша гэжэ нэрлүүлдэг, философиин гүн бодолнуудтай, дабтагдашагүй онсо шадабаритай уран зурааша, ном шэмэглэгшэ-дизайнер, график-уран зурааша Наталья Соктоева (Улзытуева) уран зурагай баян ажабайдалтай, буряад зоной ажаһуудалтай, литературатай болон фольклортой энэрхы найхан эхэн – искусство шэнжэлэлгын кандидат, РФ-гэй болон РБ-гэй искусствын габьяата ажал ябуулагша Инесса Соктоева, эрилтэ ехэтэй эсэгнь-литература шэнжэлэгшэ, "Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока" гэнэн ботинуудай автор, Эрдэмэй академиин гэшүүн-корреспондент, РФ-гэй Гүрэнэй шангай лауреат Александр Соктоев танилсуулһан габьяатай юм. 1982 ондо Москвагай полиграфическа институтдай графикын факультет дүүргэнэн залуу бэлигтэнэй дипломно хүдэлмэринь "Зерцало мудрости" гэнэн номой шэмэглэлтэй холбоотой байба. Тиэхэдэ үнгэтэ найхан линогравюруудые Наталья Соктоева дипломоо хамгаалха үедөө бүтээгээ бэлэй.

Һаяхан, ноябриин 8-да, Ц. Сампиловай нэрэмжэтэ Уран зурагай музей соо нээгдэнэн хубиинь выставкэ дээрэ дэлгээгдэнэн уран зурагуудын, графическа болон дүрэ зурагууд, абстрактна хүдэлмэринүүд эды олон жэлнүүд соо энэ бэлигтэй зураашанай ехэ ажал, томо-томо "захатануудые" бүтээһыень гэршэлбэ. Аргагүй найхан байгаалида, холо, ойгуур ябаһан, аяншалһан газарнуудта, хотонуудта, хүдөө нутагуудта зорюулагдаһан тоһон шэрээр, графидаар зураһан бүтээлнүүдын уран зураашын баян арга боломжонудые гэршэлбэ гээшэ.

"Амилха агаараар элбэг бүтээлнүүдын зураашын угһаа дамжуулагдаһан үргэн эрдэм мэдэсэтэй, үндэр соёлтой, зохёохы баян намтартай байһыень гэршэлнэ. Парижай гү, али урда зүгэй гү, али буряад темэ харуулһан үлхөө зурагууд гү, үгышые һаа, дунда газарай Росситай танилсуулһан бүтээлнүүд гү - тэдэ булта уран зураашын херхо нүдөөр ажабайдалай агшан зуурые харагшадай сэдхэлдэ хадуулгажа шадана..." гэжэ оролто үгэнүүд соогоо Наталья Соктоевагай альбомдо ("Мир. Взгляд. Рефлексия") искусство шэнжэлэгшэдэй эблэлэй гэшүүн, филолог Ая Улзытуева бэшэнэ.

Олон ном шэмэглэнэн бэрхэ дизайнер, Дээдэ-Онгостойн "Баатарай үргөө" гэнэн һэеы гэрнүүдэй

панно ("Үнгэтэ дэлхэй") хэлсэһэн, уласхоорондын болон бусад олон выставкэнүүдтэ хабаадаһан Наталья Соктоевагай (Улзытуевагай) бүтээһэн олон хүдэлмэринүүдын хаража һонирхободби. Залуугайн "Автопортрет" соо ерээдүй тээшэ зорихон, гүлмэрхэн, нүдэнэй шэл зүүһэн басаганай шарай харанабди. Түрэл Буряадаа, алдарта Байгалаа зураглаһан бүтээлнүүдын найхан үнгэнүүдээр шэмэглэгдэнхэй байна. Стол дээрэ хэбтэнэн, амиды хоёр омолинүүд хоорондоо хөөрэлдэнэн мэтэ амануудын ангайлданхай хэбэртэй, тэдэ заһаһад нэгэ тээшэ харан байхадал шэнгээр үзэгдэхэ юм ("Заһаһад" гэнэн зураг). Ойхоной дайдын нарые үүлэд халхалжа, бороо орохо хэбэртэй, гэбэшые хүхэ номин үнгэтэй Байгалай нюруе хоргодоһон наранай элшэнүүд сайруулан гэрэлтүүлнэ ("Ойхон"). Бахчисарайн найхание харуулһан залуугайн зурагууд баярта нараар халинхай, олон янзын гоё үнгэнүүдтэй, шэрэ будагуудтай, харин "Город" гэнэн үлхөө зурагуудын фото-реализмын онол аргуудта үндэнхэлэнхэй байна. Эрхэ сүлөөгэй хото гүүлэдэг Парижда зорюулагдаһан зурагууд соонь сээжэ дүүрэнээр амилха дуран хүрэнэ. Түрүүн Москвада, мүнөө Буряад орондоо ажаһуужа байһан уран зураашын хүдэлмэринүүд соо

абстрактна онол аргууд хэрэглэгдэнэ. Ород суута уран зурааша Петров-Водкиной үрэ нүлөө эдэ зурагуудын харахадаа сасуулжа, хаража үзэхөөр болоно. Аргагүй найхан байгаалитай алдарт Байгалһаа, Түнхэнһөө, Яруунаһаа элшэ хүсээ нэмээдэг уран зураашын намтарые буддын шажанай темэнүүд шэмэглэнэ, декоративно-гоёолгын паннонууд һонирхуулна гэжэ тэмдэглэхээр байна. Натюрмортнуудын, дүрэ зурагуудын уран бэлигтэнэй зүрхэ сэдхэлэй байдал элирхэйлнэ. "Холо байхадаа, Буряад ороноо, Улаан-Үдээ, нутагаа, Байгалаа һанадагби. Хото городһоо, болбосоролһоо (цивилизация) холо байхадаа, өөрөө һайн тээшэ тэгүүлдэгби, агааршые сэбэр, хүнүүдшые һайн һанаатай болодог гэжэ һанагшаб", - гэжэ сэдхэдэг, хэлэдэг Наталья Соктоева (Улзытуева) эхэ, эсэгынгээ буянгаар уран бэлигээ улад зондоо зорюулхые, урдаа хараха, омогорхохо уран зураашынгаа ута харгые урматайгаар, ульһатайгаар үргэлжэлүүлхые хүсээл даа!

**Бэлигма ОРБОДОВА,
Дмитрий АЛТАЕВАЙ
фото.**

Суббота, 23

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПЕТРОВКА, 38', 'НОВОСТИ', 'ИГРАЙ, ГАРМОНЬ ЛЮБИМАЯ!'.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЛЮДИ В ОКЕАНЕ', 'СЕЛЬСКОЕ УТРО', 'ДИАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ЧЕСТНЫЙ ДЕТЕКТИВ'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'БИБЛЕЙСКИЙ СЮЖЕТ', 'БЕЛАЯ СТУДИЯ'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ЗЕЛЕНЫЙ ОГУРЕЦ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МУНГЭН СЭРГЭ', 'ПРО ДЕКОР', 'ШКОЛА РЕМОНТА'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НОВОСТИ ДНЯ', 'В ТЕМЕ', 'ЗУРХАЙ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВДАЛИ ОТ РАЯ', 'НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКО-МЕ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'М/Ф "ОТ ДВУХ ДО ПЯТИ"', 'МОЙ ДОДЫР'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОРОЖНЫЙ ПАТРУЛЬ', 'СМОТР'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ГОТОВИМ С АЛЕКСЕЕМ ЗИМИНЫМ', 'ГЛАВНАЯ ДОРОГА'.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'М/Ф "ГЛУХОМАНЬ"', 'ПОЛЕЗНОЕ УТРО'.

Воскресенье, 24

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СУЕТА СУЕТ', 'НОВОСТИ', 'СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!'.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПЯТЬ МИНУТ СТРАХА', 'ВСЯ РОССИЯ', 'САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'В МИРЕ ПЕРНАТЫХ', 'КАПИТАН ПИЛИГРИММА'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'КОМЕДИ-КЛАБ. ЛУЧШЕЕ', 'ГАРРИ ПОТТЕР И ДАРЫ СМЕРТИ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЛАДИМИР ЭТУШ. ВСЕ ЧТО НАЖИТО НЕПОСИЛЬНЫМ ТРУДОМ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'М/Ф "СНЕЖНАЯ КОРОЛЕВА'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ', 'МАЙ-НА!'.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОРОЖНЫЙ ПАТРУЛЬ', 'СЕГОДНЯ', 'РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ШКОЛА ЗЛОСЛОВИЯ', 'ЛОКОМОТИВ'.

ДТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'КЛУБ СЧАСТЬЯ', 'ПОЛЕЗНОЕ УТРО'.

РЕМОНТ

ПЛАСТИКОВЫХ ОКОН.

Качественная установка, монтаж. Работа любой сложности. Гарантия.

Тел.: 67-16-02.

Евроремонт. Штукатурка, шпаклевка, обои, укладка кафеля, гипсокартонные конструкции любой сложности, ламинат.

Качество, гарантия.

Тел.: 40-49-37, 8-902-535-49-37.

Продаю ж/б кольца. Доставка. Монтаж. Копаем выгребные ямы. Траншеи. Тел.: 65-99-90, 64-62-93.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

- 0+ - от 0 до 6 лет
6+ - от 6 до 12 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

Үнэгэрхэн зуун жэлэй аршан зуур

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай
уншагты: burunen.ru

Аши-Цырен Доржиевич Бадмаев зогсоно. Будажап Нимаевич Балданов, Бадмацырен Жалсанов нуунад. Сэлэнгын аймаг, Тамча.

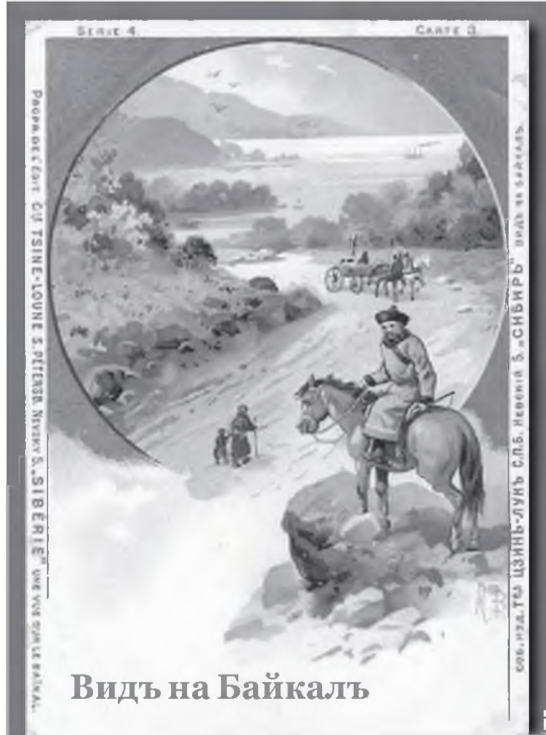
Цырен-Дума Самбуевна Шагдурова, Цыпилма Цынгунжаповна Содбоева (Санжиева). Сэлэнгын аймаг, Цайдам нуурин.

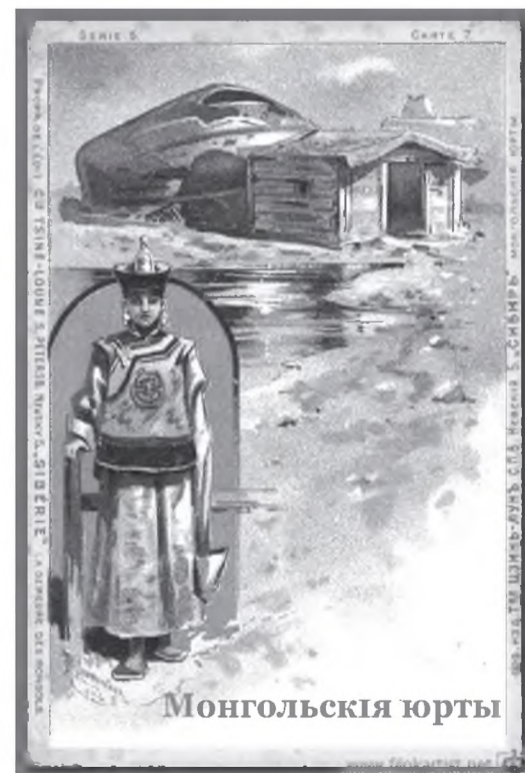
Шираб-Самбу Базарон, Акша нютагай Михаил Шукин зогсонод. Ага-Хангилай Жамбал Жамбалдоржин, Дамби Данцаранов нуунад. Эдэ зон Манжуур шадар хитад сагаантантай байлаанда хабаадаа юм. 1929 он.

Хяагтын сай наймаалагшад хамтаралай 1899-1904 онуудай хугасаада Санкт-Петербургда "Цзинь-Лун" компанида хэблүүлэн Сибирь тухай откритканууд.

Россиин Үндэһэтэнэй номой сангай хадагалаанда байдаг.

Сибирь тухай откритканууд аяншалгын хүгжэхэ үедэ 1890-ээд онуудаар ехээр хэрэглэгдэдэг болоо. "Цзинь-Лун" француз бэшэгэй маяг хэрэглэжэ, дэлгүүртэ эд бараагаа, тэрэ тоодо сай мэдээжэ болгохын тула нимэ откриткануудые хэрэглэдэг байгаа. Уран зураашад Николай Николаевич Казариной болон Валерий Павлович Овсянниковай дарамал хэблэлүүд дээрэ бүтээгдэнэн эдэ откритканууд Хитадаа Росси руу эд бараа зөөлгын замуудые гоёр харуулха зорилготой нэн. Откритканууд дээрэ Хитадай хилэ шадар оршодог Хяагта хотоһоо Санкт-Петербург болотор аяншалха

үедөө харахаар үзэхсэлэн гоё байгаали, зоной ажаһуудал зураглагадаг байгаа. Россиин Үндэһэтэнэй номой санда 36 откритка бии юм.

Нютаг зоной угай захяа уһанда хаягдаагүй

"ОЛЬХОН" АНСАМБЛЬ АМЖАЛТАНАА ЭХИ АБАНАН

Арадайнгаа үндэһэн заншалта аман зохёолые, дуу, хатар дэлгэрүүлхэ үүргэтэй ансамбльнууд Буряад орон дотор олон байгуулагданхай. Тэдээн соо "Ольхон" ансамбль өөрынгоо онсо нуурияа эзэлһэн.

ӨӨРЫН ОНСО МАЯГТАЙ ЮМ

Буряад орон дотороо габьяата соёл гэгээрэлий ажал ябуулагша Виктория Владимировна Абгалдаева 2001 ондо тус ансамбль байгуулһан юм. "Ольхон" ансамбль эхин түрүүн алхамуудтаа амжалта туйлажа эхилһэн юм. Тээд уданшьегүй эрхим хүндэтэ хүгшэмшэн үбдэжэ, наһа барашоо бэлэй. Тэрэнэй удаа Лариса Егоровна Маланова энэ ансамблие хүтэлбэрлэжэ, бэлигтэй багшынгаа мүндэлүүлһэн эмхи унтараангүй, улам хүгжөөжэ, саашань үргэлжэлүүлһэн байна.

10 жэлэй туршада "Ольхон" ансамблие хүтэлбэрлэжэ байха үедөө түрүүшын эхилһэн одо мүшэтэ замыень алдуулаагүй, толоруулан өөдөн ялоруулан зандаа.

- Манай ансамбль бусад ансамбльнуудһаа ехэ ондоошье бэшэ аад, онсо өөрын маягтай, хэбтэй юм. Урданай дуунуудые угсаатамнай хайшан гэжэ дууладаг, гүйсэдхэдэг байгаа, тэрэл хэмдэнь дамжуулха гэжэ оролдоод, дуугаа аранжировко хэнгүй, урданай түхэлдэнь гүйсэдхэнэбди, гэжэ Лариса Егоровна тодорхойло.

Мүн хүтэлбэрлэгшын хэлһээр, бусад аймагуудай буряадууд шэнги хуур, чанза гээд элдэб хүгжэмтэ зэмсэгүүд байгаагүй, ёохороо дуулаад лэ, хатаралдаагай байгаа. "Юу харанаб, тэрэнээ дууладаг байгаа".

ЯЛАС ГЭМЭ АМЖАЛТА ТУХАЙ ХӨӨРӨӨН

Ансамбль республика болон Росси дотор эмхидхэгдэһэн конкурс, фестивальнуудта эдэбхитэй хабаададаг. Ердын наадануудта хабаадаад, түрүүшүүлэй тоодо дипломдо хүртэһэн байна. 4 жэлэй туршада "Ёохорой һуни" гэнэн фестивалда хабаадахада, түрүүшын жэлдэ нэгдэхэи нуурида, бусад жэлнүүдтэ баһал 2-3-дахи нууринуудые эзэлһэн юм.

"Ольхон" ансамбль мүндэлэн бии болоод, Буряадай оперо болон баледэй тайзан дээрэ эгээл түрүүшынхией гарахадаа, нэрэ түрэтэй болоо һэн. Удаань Буряад драмын театрай тайзан дээрэ гаража, бэхижэһэн юм. Монгол орон хэдэн дахин гастрольдо ошоһон.

- Монгол зон ехэ найнаар бидэниие угтадаг. Үнэн зүрхэнһөө, сэдхэлэй оёорһоо баясадаг арад юм, гэжэ Лариса Егоровна хөөрэнэ.

Новосибирск хотодо үнгэргэгдэһэн Бүхэроссиин «Традиция» гэнэн фестивалда хабаадаад, түрүүшын нуурида гараһан байна. Удаань Красноярск хотодо үнгэрһэн Бүхэроссиин фести-

вальда баһал түрүүлээ.

- Тиихэдэмнай Красноярск хотын мэр тайзан дээрэ гараад, энэ буряад арадай төөдэйнер ород яһатание унагаажа орхибо. Ямар бэрхэ хүгшэд гэшэб, ходо л и гэжэ арадайнгаа нэрэ хүлдэ үргэжэ ябыт даа гэжэ амаршалаад, телевизор болон мүнгэн шан үгэһэн юм, гэжэ Лариса Маланова хөөрэбэ.

АЛТАН ХООЛОЙТОЙ ҮНДЭР НАНАТАЙ АБГАЙ

Агууехэ Илалтын 65 жэлэй ойн баяраар Москва хотодо үнгэргэгдэһэн ехэ нааданда "Ольхон" ансамбль Буряад Республикын делегациин тоодо оролсожо хабаадалһан юм. Тиихэдэ Буряад Республикын түлөөлэгшэ бүлэг алтан медальда хүртөө һэн. Тиихэ үедэ ансамблиин артистка Мария Баргаевна Бурлаева алтан хоолойтой үндэр наһатай абгай гэжэ тэмдэглэ һэн. Москвада 3 хоногой туршада 3-4 концерт харууһан байна. Санкт-Петербургда үнгэргэгдэһэн фольклорно бүлэгүүдэй уласхоорондын фестивалда хабаадаад, 2-дохи нуурида гараһан юм.

2008 ондо Элиста хотодо гастрольдо ошоһон юм. Тэндэ Хальмаг ороной фольклорно ансамбльтай нэгдэжэ, суг хамта концерт-наада дэлгээ бэлэй.

УГАА ДАМЖУУЛЖА,

ЗАЛУУШУУЛЫЕ ҺОНИРХУУЛХА ХЭРЭГТЭЙ

"Ольхон" ансамбль ехэ эдэбхитэй концертнэ ажал ябуулдаг. Республикын бүхы шахуу аймагуудар гастрольдо гаража, Ольхоний ёһо заншалта урдын дуу, ёохор хатарнуудтай танилсууһан. Жэл соогоо 60-70 концерт наада дэлгэдэг һэн. Харин энэ жэлдэ 20-30 наада табяад байна. Эндэ гол шалтаг юуб гэхэдэ, ансамблиин эдэбхитэй артистнар булта үндэр наһатайшуул һэн тула даб гээд хүдөө гастрольдо гарашаха аргагүй болоно. Артистнарай дунда наһан жиирэй 75 наһатайшуул болонхой. Эгээл залуу хабаадагшын 65 наһатай, эгээл үндэр наһатайнь 85-тай. Залуушуулые энэ ансамбльда һонирхуулха, хабаадуулха гол зорилго. Иимэ бүлэгүүд заншалта соёлоо нэргэжэ, ерээдүй халаанда уран бэлигэ дамжуулха ёһотой ха юм даа.

РЕПЕРТУАР ТУХАЙ

Хүгжэмтэ бүлэг бүхэн өөһэдэн дууладаг онсо репертуартай байдаг юм. "Ольхон" ансамбль ольхон буряадуудай дуу гүйсэдхэхэ ёһотой.

- Мүнөө Ольхондомнай урданай дуу мэдэхэ зон үгы шахуу. 10-аад жэлэй саана наһатайшуул ажаһуудаг

һэн. Тиимэһээ өөһэдөө бага наһандаа дуулаһан, шагнаһан юумээ тааруулжа зохёодог гэшэбди. Нютагайнгаа ёһо заншал үргэжэ, хүдэлмэришэ бэрхэ арад зонуудаа суурхуулжа, тоонто нютагаа магтажа дууладагбди, гэжэ дууша эгэшэ мэдээсэбэ.

Ансамблиин гэшүүд Булгаева Агния Харитоновна, Бурлаева Мария Баргаевна, Долгонова Татьяна Заяхеевна, Кушкеева Валентина Кузьминична, өөрөө Лариса Егоровна Маланова гэгшэд дуунуудые зохёодог байна.

Байгал далайн баянда Бахалан шубуун

Буряад зоний садхалан даа.

Буряад зоний эбтэйдэл даа,

Баяр зугаа болодог юм даа.

Аляхан дайдын найхандал даа,

Ердын наадан болодог даа.

Ойхон баабайн үрөөлдэл даа

Ашанар, гушанар жаргалтай,

гэнэн дуу Лариса Егоровна дуулажа үгэбэ. Дүршэл ехэтэй эгэшин ирагуу найхан хоолой залуу охиной элшэ хүсөө алдаагүй, бахархама гоёор эдэлһэн зандаа. Үшөө нэгэ дуу дуулаһыень гуйбаб. Харин таанар, уншагшад, шагнахал байгаат, иимэ найхан дуунуудые.

Дээгүүр ниидэдэг ехэ шубуун

Буряад зоний бурхан юм.

"Ольхон" гэжэ ансамбльнай

Олон зоний шууялай.

Буряад яһатанай төөдэйнер

Буян хэшэгтэй хатарна.

Буряад хэлээ үргэжэ, Өөрын зоноо

магтанабди.

Хэзээн хойшо хэсүү яргал

Улам хойшо утайн яргал хаш.

ЗАГАНАНАЙ ТӨӨЛЭЙ ТАБИДАГ ЗАНШАЛ БИИ ЮМ

"Ольхон" ансамбль Ольхон буряадуудай бүлэг хадаа, бусад буряадай уран найханай бүлэгүүдһээ хэдэн онсо илгатай. Нэн түрүүн хүлдэ тэмдэгээрэ. Юуб гэхэдэ, Ольхон буряадуудай хүлдэ тэмдэг-омоли заганаһан дүрсэ ха юм. Тиихэдэ хубсаһандаа, гоёлтодоо болон дэлгэһэн зүйлнүүдтэнь заганаһан дүрсэ бүтээгдэнхэй. Энэнь ольхон буряадуудай ансамбль гэжэ гэршэлэгдэнэ. Тээд хубсаһанииншье, гуталнуудыншье бусад буряадуудта орходоо ондоохоноор бүтээгдэнхэй. Уран найханаар бүтээгдэһэн гутал, хубсаһа баһал мүнгэ алтанай гарашатай. Ольхон буряадуудай нютаг зоний бүлгэм (землячество) ехэ туһалдаг байна. Нютагһаа үндын гараһан үмсын хэрэг эрхилэгшэд, ажалай харгыгаар өөдөө бодоһон мэдээжэ зонуудыё баһал мүнгэ зөөрээр тэдхэдэг байна. Мүн өөһэдөө ансамбль гастрольдо гаража, бага сага хашарһаа оложо, хубияа хадага хаш.

Ансамбль Новосибирск хото фестивалда ошоходоо, ёһо заншалай үйлэ харуулхадаа, заганаһан төөлэй табиһан байна. Буряад угсаатан эгээл хүндэтэй айлшадтаа хониной төөлэй табидог ёһо заншалтай, харин Ольхон буряадууд томо заганаһан төөлэй онсо гурум ёһоор бэлдэжэ шанаад, хүндэтэй айлшадтаа баридаг найхан заншалтай байна. Новосибирскдэ үнгэрһэн фестивалиин жюри ехэтэ һонирхожо тэмдэглэһэн байна. Ольхон аймаг хадаа Усть-Орда тойрогой бүридэлдэ ородоггүй, Эрхүүдээ сэхэ мэдэлтэй, өөһэдэн онсо заршамтай зон ха юм даа. Гэбэшье, ансамбль ганса Ольхон буряадуудай ёохор хатар харуулдаг бэшэ, мүн таран ажаһуудаг буряад арадайнгаа нютаг бүхэнэй үндэһэтэ заншалта хатар гүйсэдхэжэ, арад зон соо нэбтэрүүлжэ байдаг. Тэдэнэй гүйсэдхэһэн ёохор хатарнуудые ондоо ансамбль, фольклорно бүлэгүүд нажаажа, буулган абаад, өөһэдөө хатардаг юм.

Удаадахи дугарта "Ольхон" ансамблиин артистнарайт танилсахабди.

Цырегма САМПИЛОВА. Фото-зурагууд "Ольхон" ансамблиин архивһаа абтаба.

ХОРИИН БОЛОН АГЫН БУРЯАДУУДАЙ УРДА САГАЙ ТҮҮХЭ

(Түгэхсэл. Эхинийн урда-хи дугаарнуудта).

Энэ Степной дүүмын тогтоходо, ноён Нэршүүгэй окружной начальнигай 1839 оной июлиин 16-ай үдэр 120 тоото захиралтаар гулваа зайһан Тобын гэгшэ түрүүлэгшэнь болоод, зургаан заседатель, инородно управуудта нэжээд гулваа, хоёр-хоёр выборнойнууд байха болобо. Тиигэжэ Агын зоной нунгалтаар, ноён Зүүн-Сибириин генерал-губернаторай баталалгаар, Эрхүүгэй гражданска губернаторай сентябриин 9-эй үдэрэй 3817 тоото захиралтаар 1842 ондо зайһан Зангя Данжанай гэгшэ ахалагша тайшаа гү, али Степной дүүмын түрүүлэгшээр, урда байһан зайһан Тобын гэгшэ хоёрдохи тайшаа ба ахалагша тайшаагай забгүй сагта тэрэ тушаалыень даалсаха болобо. Тиин ехэ дээдэ эзэн император Николай Павлович хаан 1842 ондо ноябриин 29-эй үдэр гар табилгатай грамотатай юэн түг хайра хүртөөбэ. Ехэ дээдын хайрлаһан туугууды ноён Нэршүүгэй окружной начальнигай 1849 оной сентябриин 9-эй үдэрэй 2132 тоото захиралтаар хабсаруулан, ахалагша тайшаа Данжанай, хоёрдохи тайшаа Тобын, заседатель Буянай гэгшэдэ нэжээд мүнгэн илдэ (кортик) хайра хүргэбэ.

Агын отогуудай ахалагша тайшаа Зангя Данжанай гэгшын бэе шэлээтэй ба үбгэн наһан болобо гэжэ гуйһанинь зүбшөөгдэжэ, даһан тушаалһаань сүлөөлбэ. Тиин Зүүн-Сибириин генерал-

губернаторай 1858 оной декабриин 4-эй үдэрэй баталалгаар хоёрдохи тайшаа коллежскэ регистратор ба кавалер Түгэлдэр Тобын гэгшэ ахалагша тайшаа болоһон, тэрээнэй орондо ноён Забайкальска областиин сэрэгэй губернаторай 1859 оной февраллиин 3-ай үдэрэй 378 тоото баталалгаар Агын Степной дүүмын заседатель Бороншуу Бординиин гэгшэ хоёрдохи тайшаа болобо. Ехэ дээдын 1860 оной декабриин 22-ой үдэр баталһанай хүсөөр даһан тушаалдаа жүдхэмжэтэй байһанай тула Агын отогуудай хоёрдохи тайшаа Бороншуу Бординиин болон тайшаада кандидат Доржо Убашын хоёрто хүзүүнэй мүнгэн медаль, Агын Степной дүүмын заседатель Бадма Шантуугай, Сүүгэлэй инородно управын гулваа Баяр Хүлэгэй, Шулуутайн инородно управын гулваа Юмсэн нэмүүнэй, Хялын инородно управын гулваа Хилэб Тэмдаагын, (Түүргын инородно управын гулваа Зодбо Моршиихиной табанда хүхэнэй мүнгэн медальнууды хүртөөбэ.

Хориин болон Агын буряаднар анханда ямар шалтагаанаар, хайшан гэжэ илгаран болоһониень, хаана нутаглажа, яжа ябаһаниень, тэдэнэй дунда буддын шажан яжа дэлгэрһениень, эсэсын ямар боложо байһан тухайнь хуряангы түүхэ мүнөө байһан хүнэй мэдэхэ, ерээдүй хойто усын хүнүүдэй мартахагүйдэ туһатай болохо гү гэжэ Агын буряаднара ахалагша гайшаа коллежскэ регистратор ба кавалер Түгэлдэр Тобын - буса нэ-

рэнэ Гомбо-Жаб гэгшэ хориин буряаднара лама санваартанай ахалагша соржо Цуваанай гэгшын тоорбиһон бэшэг, хориин эмшэ багша Ванчиг Саагын 1845 ондо тоорбиһон бэшэгүүды гол болгожо, урда усын зарим хүнэй бэшэһэн эхир шэхир бэшэгүүдтэй тэдэниие шүүн сасуулжа, дутууень Хориин ба Агын дүүмнүүдэй хэрэгүүдхэ түүн абажа, 1815 онһоо эхилэн, өөрөө үзэһэн соносоһоноо ниилүүлэн хүсөөжэ, арбан дүрбэдэхи рабжангай догшон гэгдэхэ түмэр бэшэн жэлһээ эхилэн тоорбиһон болобошье, Бурхан багшын Лумбиниин сэгэ-глигтэ бээ мүндэлһэнһөө 2823 оной уһан эмэ гахай жэлэй модон барас нарын арбадахи эрэ могой үдэр, ородоор 1863 оной февраллиин 16-ай үдэр дууһан бэшэжэ дүүргэбэ. Дутаһан, үлэмжэ болоһон, эндүүрһэн гэхэ мэтэ гурбаниие али мэдэхэ хүн ба мэрэгдэ шүүн заһабарилхыень хүсэнб.

«ХОРИИН БОЛОН АГЫН БУРЯАДУУДАЙ УРДА САГАЙ ТҮҮХЫН» АВТОР ТҮГЭЛДЭР ТОБЫН ТУХАЙ

Түгэлдэр Тобын тус зохёолоо 1863 ондо бэшэһэн байна. Зохёолоо бэшэхэдэ, буряад зоной уг изагуурые тайлбарилһан домогы, тиихэдэ түүхын баримта бэшэгүүды, зарим тэды бии байгаа бэшэмэл зохёолнууды, тэрэ тоодо хори буряадуудай ехэ лама Цэбэновэй 1843 ондо бэшэһэн хори буряадууд тухай тэмдэглэлнүүды, эмшэ лама Сахивай 1845 ондо бэшэһэн хори буряадууд тухай зохёолы-

барисаатай юм гэжэ тэмдэглэжэ,

Түгэлдэр Тобын хадаа 1859 онһоо 1878 он хүрэтэр Агын буряадуудай ахалагша тайшаагаар ажаллаа. Тэрэнэй уг изагууртан ехэнхидээ зайһанай тушаалда ябаа. 1705 ондо Хабанши гэжэ хүн полковник Скрипицынтэй хамта буряад нютагаар ябаһан, энээнэйгээ түлөө шан хайрада хүртэһэн түүхэтэй. Хабаншин хүбүүн болон ашан зайһан байгаа. Хабаншин Хидан гэжэ хүбүүнэйнь уг залгамжалагша Тобын Түгэлдэр болоно. Түгэлдэр залуугаар харюусалгата ажалда хүдэлжэ эхилээ: 1814 ондо Агын ахалагша зайһанай дэргэдэ бэшээшээр ажаллаа. 1819 онһоо зүүн хуасай отогой зайһанаар хүдэлөө. 1842 ондо Түгэлдэр Тобын агын буряадуудай хоёрдуугаар тайшаагаар ажаллажа эхилбэ. Һайн ажаллаһанайнгаа түлөө засаг түрын зүгһөө мүнгэн кортигоор шагнагдаа. Саашадаа элдэб олон шан бэлэгүүды абаһан байха юм. 1858 ондо Станиславай (гурбадахи шатын) орденээр шагнагдаба. Агын ахалагша тайшаа болоод ажаллажа байхадаа, орден, медальнуудаар хэдэ дахин шагнагдаа.

Түгэлдэр Тобын - эрдэмтэй, улад зондоо хүндэтэй, засаг хуулиа шанга бариха шададаг ноён ябаа. Буряад зонойнгоо ажабайдалые һайн болгохо гэжэ оролдодог, буддын шажан мүргэлтэй, бөө шажаниие мартаагүй, Ородой Сагаан хаанай үнэн сэхэ албата байһан. Буряад арад монгол уг удамтай, монгол буряад арадуудай түүхэ, зан заншал, соёл болбосорол нягта холбоо

Тобын Түгэлдэр тайшаагай бэшэһэн «Хори-ийн кигэд Агуйн бурийаднар-рун урида даган болгсан ану» гар бэшэмэл дэбтэр 44 хуудатай. Энэ дэбтэр Ленинградтай Зүүн зүгые шэнжэлдэг институттай гар бэшэгүүдэй таһагта профессор Ц.Жамцараногай суглуулһан фонддо хадагалаатай байдаг.

1935 ондо профессор Н.Н. Поппе, немец яһанай эрдэмтэ, Түгэлдэрэй бэшэһэн түүхые хуушан монгол хэлэн дээрэ Вандан Юмсуновэй зохёһон «Хори-ийн арбан нэгэн эсэгэ-ийн зон-у уг изагуур-ун туужа» гэжэ дэбтэртэй хамта хэблэжэ толилһон бэлэй. Удаань 1941 ондо Н. Поппе эдэ хоёр зохёолые ород хэлэндэ оршуулжа хэблэһэн байха юм.

Бидэнэр хадаа Тобын Түгэлдэрэй зохёолые 1935 ондо хуушан монголоор хэблэгдэһэн эхэнэнь буряад хэлэндэ тааруулан, мүнөөнэй буряад хэлэндэ оруулбади.

Регби ПУБАЕВ,
түүхын эрдэмэй доктор,
Дашанима ДОРЖИЕВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй
кандидат, түүхэ бэшэгые
хэблэлдэ бэлдэбэ.

1992 он.

Буряад арадай заншалта үйлэ ажабайдалдаа нэргээе

АН ГҮРӨӨЛ, БАЙГААЛИЯ АРШАЛАН ХАМГААЛХА ЁНО ГУРИМ

Буряад зомнай мунхаг сагта зэрлиг байдалтай ажаһууһан гэжэ хэды удаан сагта хэлсэжэ, хүмүүжүүлэгдээ гэшэ-бибди. Урдын зоной, үндэр наһатай аха захатанай хөөрөөгөөр, буряад-монгол угсаатан хэр угһаа гүн ухаатай, холье харанһан гүнзэгы сэсэн нургаалаар ажаһуугаа ха юм даа. Мүнөө байһан сагнай зэрлиг мунхаг байдалтай гэжэ хэлээ болобол, ехэшье алдуу бэшэл хаш.

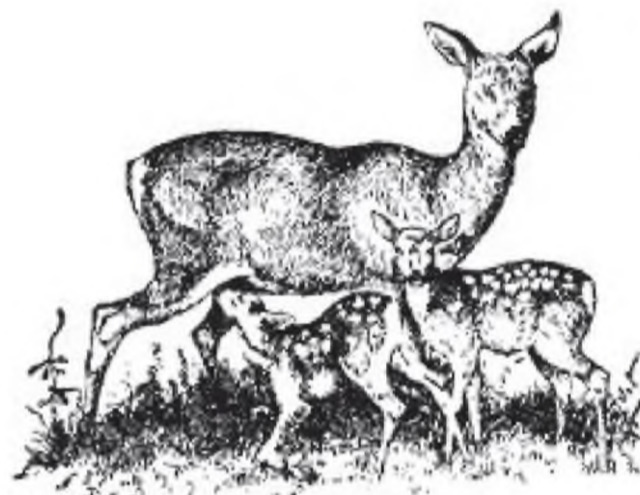
Хүндэтэ манай үндэр наһата аха захатан ба урданай сагай байдалаар һонирхожо, элдэб ажаглалта хэдэг бэрхэшүүл! "Үнэн" хэблэлдээ һонин һонин мэдээсэлнүүдэ дахин-дахин дабтан, мүнөө усын уржажа ябаа улаан бургааһадтаа нургаал болгожо хэлсэхые уряалнаб.

Мүнөө танай анхаралда минии буряад хэлэнэй багша байһан эрхим хүндэтэ багша Буда-Ханда Жигмитовна Цырендоржиевагай бэшэһэн "Хүн болохо багаһаа" гэнэн номһоо эгээл энэ дурадхана гаршагтамни таарама толиллогдо дурадханаб. Хайрата багшымни ажаглалтанууд мүнөө сагта гүнзэгы шухала удха шанараа алдаагүй байһаниинь тон зүб бэшэ гү?

АЯАР ХОЛЫН ЗАРЛИГУУД УДХАЯА АЛДААГҮЙ

Буряад-монгол угсаатан хэр угһаа хойшо табан хушуу малаа үдхэхын хажуугаар ан агнажа, арһа, мяха, эбэр болон эмдэ орохо зүйлнүүдые олзолдог байгаа. Ан арьяатанаа, жэгүүртэ шубуудаа хайрлан хамгаалжа, зүбөөр ашаглан хэрэглэдэг, үдхэн үржүүлжэ, хойто үедөө үлөөхые оролдодог нааб даа. Эрдэмтэ аяншалагша Марко Поло эртын монгол-шуудай баримталжа байһан ан агнаха дүрим тухай "Жэл бүхэнэй гурбадахи һараһаа эхилээд, арбадахи һара хүрэтэр (мартһаа октябрь) туулай, буга, гүрөөһэ гэхэ мэтые аладаггүй. Энэ саг соо ан амитан түллэхэ, үрэхэ, үдэхэ олон болохо. Тиимһээ ямаршые хүн байг: хаан, ваан, эрхэтэй дарганаршые байг, ан агнаха эрхэгүй гэнэн дүрим монгол угсаатанда байха юм" гэжэ тэмдэглэһэн байдаг.

12-дохи зуунай үеһөө эхилжэ, монголшууд үнэтэ үһэлиг ан амитадые, далита жэгүүртэдые, талын

тарбаганһаа эхилээд, байгаалиин хамаг баялгые нарин хамгаалха гэнэн оролдолго гаргажа захалһан байна.

1640 оной монгол арадай хууляар булга, зээрэн болон бэшэшье ангуудые хулгайгаар агнахые хориһон юм. 1720 ондо Ехэ Хүрэнэй ойро дүтэ ан агнахые хууляар хориһон юм. Энэнь олон зуун жэлдэ шангаар сахигдаһаар, хэзээ хэзээдэ эбдэшгүй заншал болон тодорһон гэшэ.

АНГУУРИ ХЭЖЭ АЖАМИДАРХА

Эртэ сагай ойн арадуудай, буряадуудай гол ажалынь агнуури байһан. Талада байдаг малаа улад тарбага агнадаг һэн. Ехэ гол нуур шадарай зон загаһа гүбшадаг бэлэй. Саг сагтаа шубуу шонхоршые олзолдог байгаа. Тиигээд загаһашалха, шубуушалха, тарбагашалха, үнэгэшэлхэ, гүрөөһэшэлхэ гэхэ мэтээр тусхай зорижо гарадаг байһан ха. Ганса нэгээр агнахада, эсэбэритэй, хүшэр байхадань, хоёр-гурбаараа таража агнадаг.

АНГУУШАДАЙ ХУУЛИ НАРИНААР САХИГДАДАГ БАЙГАА

Ангууша хүн хууляар табигдаһан ан агнаха дүримүүдые зааханааршые хазагайруулха ёһогүй

һэн. Амитанай үһэ ноһо хүсөөгүй үедэ, хабар, зун, үбэл таргалаа хүшлөөгүй үедэ агнадаггүй һэн. Ан амитанай хээлитэй ябаха үедэ, нялха түлөө дахуулжа, хүхүүлжэ, тэнжээхэ байха үедэ агнахагүй. Ан амитанай хоморжоод, үсөөрөөд байхада, шэнэ үе ангуудай үдэжэ, нютагжажа байхада, үргөөжэ, айлгажа болохогүй.

Эшээлдэг амитадые эшээндэнь, хүрэг амитадые хүрэгөөрнь агнахые хоригдодог. Ан амитадые агнахада, таршалгажа зобоохо, дутуу буудажа шархатуулхые ехэ сээрлэдэг. Ан амитанай нүхэ, шубуунай уурхай эбдэжэ болохогүй. Харин хорото мэрэгшэдые усадхадаг.

Шубуудай үндэгэ нособол, эхэнь үндэгөө голоод, дэгжээхээ болдог юм.

Агнажа эхилхэдэ, ан гүрөөлэй дохолон, үбшэн, хүгшэниинь түрүүн алаха ёһотой. Олзоһоо гансаараа абадаггүй, хотон айлаараа тэгшэ хубаадаг.

Мүн саһа шуурга, һалхи хии, ган зуд, аадар мүндрэ мэтэ байгаалиин аюул, гал түймэртэ нэрбэгдэһэн, уһа шабарта шэнгэжэ, бээ абарха, аршалха шадалгүй болоһон амитадые агнахагүйһөө гадна, туһалха, хохидолһоонь гаргахые оролдохо ёһотой.

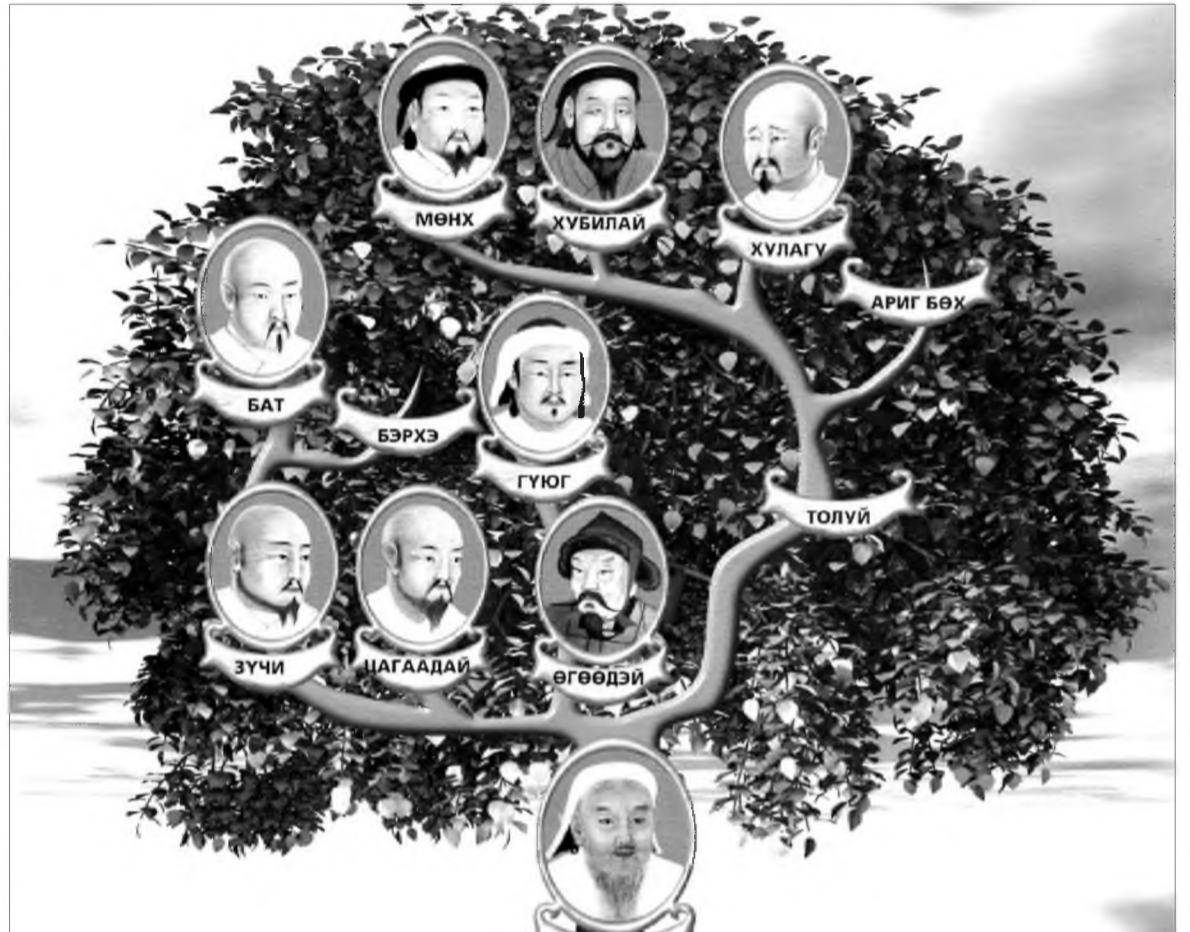
Амитаниие хамгаалха асуудал тэдэнэй амидарха оршон байдалые: уһа ургамал, газарай хүрһэ, агаар хамгаалгатай нягта холбоотой. Ан амитадые олзборилхын тула хорюултай буунуудые, жүрөө хабха, хорюултай хоро, тээрэдэг зүйлнүүдые, элдэб хаалта хэрэглэдэг, хүсэтэ машинын гэрэлээр буудадаг хүнүүд байдаг. Иимэ зонтой эрид тэмсэхэ шухала.

УНШАГШАДТАА ХАНДАЛГА

Саһаа урид наһанһаа халиһан хайрата багша Буда-Ханда Цырендоржиевагай бэшэһэн үхибүүдэй хүмүүжэлэгдэ хабаатай нургаалнууд үнгерһэн зуун жэлэй 80-яда - 90-ээд онуудай хугасаада бэшэгдэһэншые наа, мүнөө усын байдалда эгээл таарама ха юм. Угсаатанайнгаа ажаһуудалай ёһо заншал тухай һонин мэдээсэлнүүдые дуулаһан, мэдэһэнэ бэшэжэ, дуулгажа байхыетнай уряалнабди.

Цырегма САМПИЛОВА.

ЧИНГИСИЙН ТӨРСӨ ӨДРИЙН СОНИРХОЛТОЙ ШИЙДЛҮҮД

"ЧИНГИС" БОНДООС АЙМАГ БҮРТ 6 ТЭРБУМЫГ ХИШИГ БОЛГОН ӨГӨХӨӨР БОЛОВ

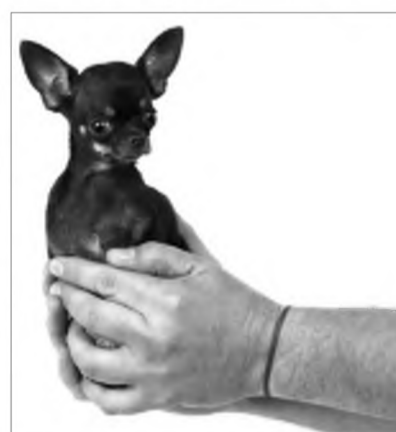
«Чингис» бондоос аймаг бүрт 6 тэрбумыг хишиг болгон өгнө эмээн Ерөнхий сайд Н.Алтанхуяг ам гарлаа.

Түүний хэлснээр энэ мөнгөөр иргэдийг орон сууцнуудад гэнэ. Үүнийг эдийн засагчид шүүмжилж байна.

Учир нь бонд нь өрийн нэг хэлбэр ба тухайн өрийг төлөх хэмжээний үйл ажиллагаа явуулахгүй бол үр ашигтай төсөл, хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлээгүй тохиолдолд манай улс өрийн дарамтад орох, улмаар дараагийн санхүүгийн хямрал үүсгэх гол шалтгаан болж болзошгүй юм. Чингис бондын хүүний төлбөрт бид жилд

75.0 сая ам.доллар буюу 108.0 тэрбум төгрөг, өдөрт 208.3 мянган ам.доллар буюу 300.0 сая төгрөг төлнө. Тиймээс санхүүжүүлэх төсөлд тавих гол шалгуур нь хүүний төлбөрийг бүрэн нөхөөд ашигтай байх шаардлагатай болж байгаа юм. Гэтэл бүх аймагт ийн бонд тараах нь зүй зохисгүй юм гэж тэд үзэж байгаа аж.

2013 оны ДЭЛХИЙН ГЕННИСИЙН АМЖИЛТЫГ ЭВДЭГЧИД

ЦААТАН ХҮҮХДҮҮД ТУВАГИЙН ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛЬД СУРАЛЦАЖ ЭХЭЛЛЭЭ

Хөвсгөл аймаг ОХУ-ын Тува улстай "Худалдаа, эдийн засаг, шинжлэх ухаан-техник, соёлын салбарын хамтын ажиллагааны тухай хэлэлцээр"-ийг 2004 онд байгуулсан. Үүнээс хойш Хөвсгөл аймгийн Цагааннуур сум болон ОХУ-ны улсын Тува улсад амьдарч байгаа төрөл садны холбоотой тува иргэдийг уулзуулах, харилцаа холбоо тогтоох, тува ястны хэл, соёлыг хадгалахад чиглэсэн ажлуудыг хэрэгжүүлж ажиллаж байна.

Энэ ажлын хүрээнд 2013 оны хичээлийн жилээс эхлэн Цагааннуур сумаас 3 оюутныг Тува улсын их дээд сургуульд тус улсын зардлаар суралцуулж эхлээд байна. Эдгээр оюутнууд нь соёл судлал, хэл шинжлэл, урлагийн чиглэлээр суралцаж байгаа юм байна.

Мөн Цагааннуур сумын цаан толгойн сүргийн бүтцийг сайжруулах зорилгоор 2009 онд 16 үржлийн цаа бугыг Тува улсаас авах ажлыг хэрэгжүүлсэн нь үр дүнгээ өгсөн ажил болсон бөгөөд ирэх 2014 онд энэ ажлыг дахин зохион байгуулахаар төлөвлөжээ.

Түүхын тэмдэглэлнүүд

Согтын Жамса

БУРЯАД-МОНГОЛШУУДАЙ БОЛОН ХИТАДАЙ АРАДАЙ РЕСПУБЛИКЫН ҮБЭР-МОНГОЛОЙ ХҮЛЭН-БУЙР АЙМАГАЙ ШЭНЭХЭЭН НЮТАГАЙ ТҮҮХЭ

(Үргэлжлэл. Эхинийн июнийн 27-ой, июлийн 11-эй, августын 1-эй, 8-ай, 22-ой, 29-эй, сентябриин 12-ой, 19-нэй, 26-най, октябриин 3-най, 10-най, 17-ной, 24-нэй, ноябриин 7-ной дугаарнуудта).

Самбуугай Вама-Сэрэн. Бооржо нютагай харгана обогтой хүн. Бага наһандаа Шэнэхээн нютагта ерэжэ хуурижаад, монгол бэшэг хуража, хургуули соёлой мүрөөр шармайн жүдхэнэн бэлэй. Хуурмаг Манжа улсайд үедэ япон хэлэ бэшэгтэшье хуража, 1945 оной сүлөөлгдэхэ үедэ бээ даһан мэдэлгэтэн болоод байба. 1940 гаран оной үедэ Мукден хотын эмнэлгын ехэ хургуулида ороод хуралсажа байхандаа, үбшэнэй шалтагаанаар хургуулиа орхихо баатай боложо, гэртээ харйба. 1945 ондо Хуулин голы буряадууд Шилиин голы шуулганай Модонгуагай буряадуудтай ниилэнхэнэ хойшо 1947 оной Ринчин-Доржын урбалта хүрэтэр нама-Сэрэн хүэр Шилиин голдо байһан Үбэр-Монголой өөртөө засаха хүдэлөөнэй холбоото хуралай ударидалга Куй-Би, Ван-до, Солбон зэргэ нүхэдэй ударидалгаар Ринчин-Доржын Хубисхалай эсэргүү хүдэлөө даралсаха тэмсэлдэ оролсобо. 1947 ондо Ринчин-Доржын бүлэгһөө сүлөөлгдэхэн 700 гаран буряадшууд хүгшэн, хүүгэд, эмэгтэйшүүлые Хүлэн-Буйрай Шэнэхээн нютагтаа бусажа ерэхэ ябадалые амжалтатай зохёон байгуулба. 1948 ондо Үбэр-Монголой сэрэг засагай хургуулида хуралсан, Баян саган номон ба Шэнэхээн номондоо кадраар ажаллаба. 1950 гаран ондо Сэрэнжабай Абидын дараа Шэнэхээн номоной дарга болобо. 1962 ондоо хушуунай дид дарга боложо, "Соелой ехэ хубисхалые" үнгэргэбэ. 1970-аад ондоо хойшо Хушуунай улс түрын зүблөөнэй дид дарга боложо, хүүлээрнь наһанайнгаа амаралтада гараба. Юрэн, нама-Сэрэн хүэр болобол, 1940 гаран болон 1950 гаран он болотор 60-аад оной хугасаада таража бутарһан Шэнэхээнэй буряадуудые дахин суглуулжа, ажамидаральень нэргээн байгуулгада маша ехэ хүшэ гаргаһан габьяата зоний нэгэн болгой.

Албажин. Үбэр-Монголой эмнэлгын дээдэ хургуулийн профессор. Алдарт эмшэ. Арадай үнгэ гэрэлтэ багша. Шэнэхээн нютагтаа гараһан эрдэмтэ эмшэн. Албажин хүэр 1919 ондо бодонгууд обогтой Ванчигай хүбүүн болон мүндэлөө. Бага наһандаа гэртээ монгол бэшэгтэ хуража, 1935 ондо Харбиндахи япон харьяатанай хургуулида орожо, 1936 ондоо 1940 он болотор японой "Миядзак" гэжэ дунда хургуулида хуража түгэсхөөд, 1940 ондоо 1944 он болотор японой "Куроми" гэжэ ехэ хургуулийн ангааха ухаанай талаада хуража түгэсхөөд, эрдэмтэн соло ба эмшэн хэргэм олобо. 1944 ондоо 1945 онуудай хоорондо Хайларай түмэр замай эмнэлгэдэ эрхилэгшэ эмшээр, 1946 ондоо 1949 он хүрэтэр Хайларай барга хоршоололой эмнэлгын дарга эрхилэгшэ эмшэ ба зүүн хойто ороной

улаан загалмайтанай Хайлартахи халбарид эмнэлгын дотор талаагай эрхилэгшэ эмшэ байба. 1955 ондоо 1961 он болотор Үбэр-Монголой Хүхэ-хотын элүүр хамгаалалай хургуули, Үбэр-Монголой кадрый болбосоролой дээдэ хургуулийн хурган хүмүүжүүлхэ талаан даргаар ажаллаба. 1961 ондоо Үбэр-Монголой эмнэлгын дээдэ хургуулийн дотор үбшэнэй талаагай дид эрхилэгшэ, дид профессор, профессор, эрхилэгшэ эмшэ зэргэ солотой ажаллажа, 1988 ондо наһанай амаралтаа абаба. Мүнөө танхимай даргын харгалзалал хүртэжэ байна. Монгол, ород, япон, англи хэлэ мэдэдэг юм. Албажин эмшэ Үбэр-Монголой улс түрын зүблөөнэй 4-гаар, 5-гаар хугасаагай гэшүүн байһан. Дундада улсайд монгол хэлэн, удха зохёолой зүблэлэй гэшүүн, Үбэр-Монголой монгол хэлэнэй нэрэ томьёогой зүблэлэй эгүүридын гэшүүн.

Бай Дабаа-Дагба. Профессор. Үбэр-Монголой ехэ хургуулийн монгол шудалалай дээдэ хургуулийн габьяата багша, буряад-монгол үндэһэтэн, 1934 ондо Хүлэн-Буйр аймагай эвенк үндэһэтэнэй Үртөө засаха хушуунда түрөө. 1957 оной 10-гаар наһааа Үбэр-Монголой Ехэ хургуулийн Дундада улсайд хэлэ удха зохёолой халбарийн монгол хэлэн, удха зохёолой тусхай мэргэжэлдэ табан жэл хуралсажа түгэсхөөд, тус хургуулидаа үлэжэ багшалба. Ажаллажа байһан хугасаада тус хургуулийн монгол хэлэ удха зохёолой халбарийн дид эрхилэгшэ, Үбэр-Монголой өөртөө засаха ороной дээдэ хургуулийн монгол хэлэ үзэхэ найруулха комиссийн даргын тушаалые харюусажа байба. 1999 ондоо Дундада улсайд монгол хэлэ бэшэгтэй шэнжэлгын ниигэмлигэй байнгын хэрэг эрхилэгшэ, Үбэр-Монголой өөртөө засаха хорооной монгол хэлэнэй баримжа абяанай ажалай комиссийн гэшүүн зэргэ ниигэмтэй тушаалые харюусан ажаллаа. 1997 ондоо олон улсайд монгол шудалалай холбооной гэшүүн болобо. Бай Дабаа-Дагба профессор Үбэр-Монголой ехэ хургуулийн монгол хэлэн, удха зохёолой халбарид 30 гаран жэл амжалтатай хүдэлжэ, дорьбо хүсэтэй залуу нэгэ үсын эрдэмтэн хурагша шудалагыше хүмүүжүүлэн гаргаһан юм. Хэсээл хүмүүжэлэй талаар оюутадта "Хэлэнэй шэнжэлгэнэй уридал", "Оршон сагай монгол хэлэн" гэжэ хэсээлнүүдые заажа, эрдэм шэнжэлгын талаар 30 гаран үгүүлэл ниитэлүүлһэн байна.

Жигмид-Доржо. Үбэр-Монголой багшын Ехэ хургуулийн дид профессор, Шэнэхээн нютагтаа гараһан эрдэмтэн, намай гэшүүн, буряад-монгол үндэһэтэн. 1932 ондо хуасай обогтой Жамсаранай Аюшын (Аюша галидаа гэжэ алдаршаһан) хүбүүн боложо түрөө. 1939 ондоо 1945 он болотор Шэнэхээн нютагай Улаан харганада үлэмжэ зэргын хургуулида хуралсажа, 1945 ондоо 1947 он хүрэтэр гэртээ байжа, 1947 ондо Ягшадахи Петр Иванович Войвисников гэжэ ород эмшэндэ байжа,

ород хэлэ шудалба. 1948 оной 3-гаар наһааа 1950 оной 5-гаар наһаа болотор Хайлартахи Хүлэн-Буйрай дээдэ хургуулида хуралсаба. 1950 ондо залан айлдахи Номмүрэн багшын хургуулида шэлжэн хуралсажа, 1951 ондо ажалай шухалшалһаа хуралсалаа уридшалан түгэсөөд, тус хургуулидаа багшалба. 1952 ондо мүн ажалай шаардалһаа Хайлартахи 1-гаар дунда хургуулида ерэжэ багшалба. 1953 ондо Үбэр-Монголой Ехэ хургуулийн амиды бодос химийн талаада баталан хүргэгдэжэ хуралсаад 1955 ондо түгэсэжэ, хургуулидаа үлэн багшалба. 1983 ондо наһанай амаралта абаба. Мүн 1959 ондоо 1961 он болотор Чан-Чундахи зүүн хойтын багшын Ехэ хургуулида амиды бодосой шэглэлээр эрдэм дээшэлүүлэн хуралсаа. Жигмид-Доржо хүэр олон жэлэй туршада оюутадта хэртэнэй шудалалай хэсээл орожо, үргэн олон хурагша ба аспирантанарые дахуулан, Гэрийн можын Тэнгэри нуур ба Тунхуа, Дальянь, Янтай, Байчанзи ба Үбэр-Монголой бүхы газараар хээрын байсаалта хэжэ, зааһа шубуу мэрэгшэдэ үльгэр загабариие хэдэн зуун хуби үйлдэхэн ба хэдэн зуун хуби мөөгын загабари суглуулһан байна. Мүн доктор соло хамгаалха хурагыше дахуулан Үбэр-Монголой хэһэг газараар хайн байсаалта хээ. 1983 ондо Синзянгай боро талада болоһон бүхы Синзянгай дундада хургуулийн, бүхы хэсээлэй монгол багшанарай болбосоролдо Үбэр-Монголой хэсээл заагша бүлгэмэй даргаар томилогдон ошожо, өөрөө амитанай хэсээлэе үльгэрлэн заагаа. Тэрэ хадаа "Амиды бодосой нэрэ томьёогой тухай асуудал", "Хара нухайда үржэдэг шубуун" зэргэ үгүүлэлнүүдые бэшэжэ, "хэртэн шудалал", "хэртэн шудалалай туршалтын заабари" гэжэ зэргын хэсээлдэ зааха материалнуудые найруулан бэшэһэн байна. "Амитанай зурагта толи", "Амиды бодосой толи", "Түрэл хубааһан монгол хитад үгэтэй толи", "Монголой үндэрлиг ба тэрэнэй оршом ороннуудай хэртэнэй нэрэд" зэргэ номуудые эрхилэн найруулжа хэблэхэн байна. Иимэ ажал хэжэ Жигмид-Доржо хүэр амиды бодос халбарингаа амита заан шудалха талагай дид эрхилэгшэ, халбарингаа дид эрхилэгшэ, намай юрэнхы үүрэй шүүди (түрүүлэгшэ) зэргэ тушаалнуудые харюусаһан байна. Мүн Үбэр-Монголой засагай ордондоо хурган хүмүүжэлэй шэлдэг ажалтан гэхэн медальда хүртэжэ, бүхы ороной монгол хэлэ бэшэг нэргэжүүлһэн 1-гаар дисэй шагналые олоһон, шэлдэг намай гэшүүн, намай шэлдэг ажалтан, ном найруулдаг гэдэг шагналнуудта хүртэхэн байха юм. Жигмид-Доржо хүэр ажалай сүлөөгөөрөө ниигэм ниитын ажалда оролсон, Дундада-улсайд хээрын амитадые шудалха комиссийн гэшүүн, Үбэр-Монголой наһандаа хүрэхэдэй дээдэ хургуулийн тушаал соло олгохо комиссийн гэшүүн, Үбэр-Монголой хубарил бэшэг гаргаха комиссийн гэшүүн, нэрэ томьёо шудалан тогтоохо комиссийн гэшүүн, зэрлиг амитадые хамгаалха ниигэмлигэй гэшүүн,

адууһа амитадые шэнжэлхэ ниигэмлигэй гэшүүн зэргээр ажалнуудые хэһэн намтартай хүн байна.

Тиэхэдэ Шэнэхээн баруун "Нэгэдэлын"-Шэбээ, Баян хушуун, Тэмээн хүзүүн, Холбоо зэргэ дүрбэн бригадтай байба. Шэбээ бригада – 150 гаран үрхэ, 600 гаран хүн аматай, Баян хушуун бригада – 170 гаран үрхэ, 700 гаран хүн аматай, Тэмээн хүзүүн бригада – 200 гаран үрхэ, 700 гаран хүн аматай, Холбоо бригада – 200 гаран үрхэ, 800 гаран хүн аматай байба. Мүнгэн шулуун "Нэгэдэлын": Үедхэн бригада, Баян уула бригада, Мүнгэн шулуун бригада, Мүнгэн туяа бригада гэжэ дүрбэн бригадтай байжа, Үедхэн бригада: 70 гаран үрхэ, 300 шахам хүн аматай, Баян уула бригадань: 100 гаран үрхэтэй, 400 гаран хүн аматай, Мүнгэн шулуун бригада (Мүнгэн туяа бригадатай хамта) 100 гаран үрхэ, 400 оршом хүн аматай байба. "Арадай нэгэдэлэй" үедэ, юрэнхыдөө, Шэнэхээн баруун номоной малай тоо дунда зэргын байра эзэлдэг байба. Үхэрэй тоо толгойн талаар зүүн номоной Бүртэ бригадань бүхы Үбэр-Монголд түрүүлжэ байһан түүхэтэй. Шэнэхээн баруун "Нэгэдэл"-71496 толгой, Шэнэхээн зүүн нэгэдэл – 44931 толгой, Мүнгэн шулуун "Нэгэдэл" – 17890 толгой (1962 оной бүридхэл) бодо малтай байгаа. 1958 ондо нэгэдэл боложо, малшадай мал, хүрэнгын үнэ сэнгыень тааруулаад, хугасаа тогтоожо бусаахаар "Нэгэдэлдэ" абажа, хамтын хүрэнгэ зөөри болгобо. Харин малшадта нааха үнэ, унаха мори, хүлэхэ сар гэжэ мэтын хубийн хүрэнгэ болгон, тон үсөөн тоотой зөөри үлөөһэн байгаа. Тэрээнһээ бусадын бүгэдэ "Нэгэдэлэй"

мэдэлдэ орожо, хамтын хүрэнгэ болоһон юм. Тэрэшэлэн зарим мал ажалтай гэр бүлын малжаха үйлэдбэрилэй хэрэгсэлнүүдые мүн лэ үнэлэн, "Нэгэдэлэй" хүрэнгэ болгобо. "Нэгэдэлэй" гэшүүдэй ажал, хүдэлмэрийн түлөө, хэһэн ажалын илгаагаар хуби тэмдэглэхэ арга олгогдожо, бригадын зүгһөө жэлдээ нэгэ удаа түлбэри таһалжа байгаад үгэдэг хэн. "Нэгэдэл" байһан 25 жэлэй хугасаада бүхы бригадын малай тоо толгой зохихо хэмжээнэй үдэлтэтэй байһан юм. Тон үсөөн тоотой бригадануудта малаа алдаһаншые ушарнууд бии. Мүн "Нэгэдэлэй" байһан хүүлэй жэлнүүдтэ хүн зоной үзэл ханаанда хамта ниитые түшэжэ ажал хэжэ дурагүй боложо, "Манзын тогоондоо" хоол эдихые хүнэхэ, нозгой үзэгдэл гэжэ хаа-яагүй элирхэ болоһон юм. Иимэһээ хамта ниитын мал ажахын хүгжэлтэдэ ашаггүй байдалай элирхэнһээ боложо, 1983 ондо бүхы улсайд хүдөө тосхон нютагуудаар "Нэгэдэлые" буулгаха, усдаха гэхэн гүрэн түрын бодолгын гарахатай дараа Шэнэхээнэй "Нэгэдэлнүүдые" буулгагдажа, анхан малшадһаа үнэлэн абаһан мал хүрэнгын эхые жэл бүри 20%-яар 25 жэлэй туршада бусажа үгэбэ. Энээнһээ гадна, үлэхэн 50%-ень нэгэн доро бусаба.

Доржо СУЛЬТИМОВ, Жаргал БАДАГАРОВ хуушан монголбо оршуулба.

Оршуулагшад авторай бэшэһэн нанал бодолнуудые хубилгангүй, байһан соонь оршуулхаяа оролдоо.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

"Буряад үнэндэ" хэблэгдэнэи хүүлээр ТҮҮХЫН БОДОТО БАРИМТА

«Россиин нүлөөн доро Монгол гүрэн – 1913 ондо» гэхэн статьяе «Буряад үнэн» сониндо уншааб. Августын нэгэл дугаарта хэн даа, нара, үдэрын тэмдэглэжэ абаагүйше хаа, энэ фото-зурагы тунхижэ абаһан байна.

...Энэ фото-зураг Альберт Канай суглуулбаринаа абтаба гээд бэшээтэй. Тэрэниен фотограф Стефан Пассе 1913 ондо Монголоор аяншалхадаа буулгаа гээд заанхай.

«Зөөмэл түрмэ» гэжэ энэ зураг буруугаар тайлбарилгадаа гэжэ ханаһан дээрэнээ, ханамжаяа бэшэхэмни. Энэ зураг дээрэхи үйлэ – бүхы монгол угсаатанай түүхын бодото баримта ба тэрэнэй ёһото гэршэнь болоно. Сайбын түхэлтэй бүхэ томо хоробо соо эхэнэрые хаагаа. Юун болооб? Яахадан хаагаа? Энэ зураг – хуулигүй саг тухай, хайрагүй Хүн тухай түүрэнэ...

1980 оной майн хуушаар бүлэг аяншад Монгол орободди. Хори, Хэжэнгэ, Загарай, Улаан-Үдэнөө зон бии хэн. Дүн хамта хорёод хүн хэмди. Нэгэ үглөөгүүр зошлууртамнай (гостиница) Монгол арадай уран зурааша Дуламжабын Пушкин орожо эрбэ. Бидэ ниислэл Улаан-Баатарай музейнүүдые үзэхэ гэжэ түхээржэ байгаабди.

Пушкин намда ерэнэн байба. Бидэ 1973 онһоо Пушкинтай бэшгээр танилсажа үрднэн бэлэйбди. Тиин эдэ зонһоо таһараад, Нацагдоржын музей харахые Пушкинни дурадхаба. Би зүбшөөбэ. Тэрэ үедэ Цыдэнжаб хубүүнэйгээ Улаан-Баатарта сэргэй албанда байһыень, командиртайнь үгээ ойлголсоод, хэды хоногоор зошлууртаа асарһан байжа, Пушкин, Цыдэнжаб бидэ гурбан суг ябабабди.

Тэрэ үдэр Нацагдоржын, мүн баһа түүхын музейнүүдые хаража үрдибэбди. Наран баруун хойшоо тонгойжо, улабар дулаан элшээрээ жэгнэнэ. Маанадаа Д. Пушкиннай хоол баридаг мухалагта ябууд оруулжа, тэндэ сайлаһан бидэнэр үдэшин амгаланиие ёһололсон тараха гэлсэбэбди.

Улаан-Баатар зошолуурай дубжаан дээрэ уран зохоолошо Навансүрэн гуайтай золгошободди. Хэды жэл урда Монголой бүлэг зохоолошод Хэжэнгэрнай ябаһан, бидэ танилсаһан байгаабди. Түр зуур байжа ушараа хэлэхэдэ: - Би энэ дороо Москвагай уран зохоолошодые угтан абахаяа түмэр замай буудал ошохо болоод, тухагүй ябанаб. Гэнтэ, магад, хэрэгэй гараа хаань, намда хонходоорой, - гэжэ телефонойнгоо дугаар (номер) үгөөд, шуумгай саашалба. Бидэ дээшээ гаража, 3-дахы дабхарайнгаа таһалгын үүдэ татабабди. Хоёр нүхэднай талаар гараагүй, бүхэ гэгшын хөөрөө ужаажа һуубад. Гайхан татаһан минии аманһаа:

- Та хоёр бэшэ нүхэдөөрөө ниислэл Улаан-Баатарайнгаа үзэхэлэн харахаяа юндэ ошолдоогүйбта? – гэбэб. Бараан шарайта наһажалын тодожо абаһаар: - Битнай Улаан-Баатарые һайн мэдэхэ хүм даа, - гэжэ утаар татан харюусаба.

...Эдэ хоёрнай Хорин аймагнаа аян харгыда гаралсаһан хоншоод хэн. Наһажалын жара бултайһан наһанай, нүгөөдэнэ бүшөөд дүхэжэ ябаһан хоёр бэлэй. Нэрэ, обогүүдын хананагүйб.

Наһажал ахатан саашань иигэжэ хөөрбэ: "1945 ондо эндэ сэргэй албанда байһанби. Сүхэ-Баатар хотоһоо зүүлжэнь түмэр харгы табилсаһан хүм. Нэгэтэ үглөөгүүр зүүн хойто добын оройгоор цаһаг тэргэ дээрэ тэбхэр томо хара юмые ашаалһан бараан моритой хүн гаража ерээд, баруун хойшоо хагад гэшхүүлжэ ябаба. Бидэ түмэр харгын хүндэлбшэнүүдые (шпала-

нуудые) дэбдижэ яаралтай хүдэлжэ ябаабди. Эсэгын дайнай эсэс тулаха ерэнэн, дайсад эшээн дээрээ эрхирэлдэжэ, тэдэнэй һүүлшынгээ амин дээрэ гэрээдлэжэ байһан үень хэн. Хүнгэн гэшхэдэлтэй солдадууд шпалануудые хэдыгээрээ тэлээд лэ гүйлдэхэ юм. Гэнтэ "харыт, харыт!" - гэжэ байжа нэгэмнай һүхиргэ табиба. Тэрэ зүг тээшэ халта хараадхибаб.

Мүнөөхи хаһаг тэргэтэ хүмнай добын саана орожо ябана. Тээ хойгошогүүр тэбхэр хара юмэнь гээгдэшөө юм гү, хэбтэжэ байба. Хэды хубүүд тэбхэр хара юмэн тээшэ һуха харайлдаба. Холлошог зайда ябаһан бидэ хаража байнабди. Тэдэ тонгойжо байгаад харанад. Тиин байгараа, ээлжээ-эхигүйгөөр үдхэлжэ оробод. Хоёр хабтагай ханги үдхэлбэ хэбэртэй, тэрэ тэбхэр юмэн соһоонь залуу эхэнэр гаража ербэ. Тэрэ эхэнэрые туугаад, ман тээшэ асарба. Үндэр бэетэй эхэнэр. Гартаа шэлтэй һү баринхай, хүзүүндэ оһорлоһон сүүмхэнүүдые зүүнхэй. Ородоор мэдэхгүй хэбэртэй. «Олзоёо» частиингаа командирта тушааха гэлсээд лэ тэрэ дары абаашаа хэн. Солдат хубүүд залуу даа, һонюушархуу, частиингаа командиртай гэрэй сонхоор хараһан, һүниинь, сүүшхэнь байна, тэрэ басаган харагданагүй гэлсэхэ. Минии харахата шэлтэй һүниинь стол дээрэ, оһортой сүүшхэнь ханаһаа үлгөөтэй байгаа бэлэй. Энэ гуримаараа нара тухай саг соо сонхоор харагдаад, тиинээр харагдаха болёо хэн.

Тэрэ эхэнэрые Москва эльгээгэ гэжэ взводой командир манда дуулгаа хэн. Тэрэһни яра (сифилис) үбшэнтэй байгаад, аргаламжада шууд ябуулагты гэжэ дээрэнээ захиралта буугаа юм гэжэ ойлгоо хэмди даа. Саашаа юун болоһон юм, мэдэнгүйб. Монголһоо бусажа, ню-

тагайнгаа үбгэдтэ хараһан, дуулаһанаа хөөрөө хэн бээбэ. Нютагайм Чимит Намсараев: - Тиимэ даа, урдан хүйтэн хигээр (сифилисээр) үбшэлһэн эхэнэрые баһал сүлэһэн юм гэжэ домог ябагша. Шэбэрэй талын зүүн урдахи шулуун байсын баруун хаяада шэнэ модоор хилээб сабшаад, яратаһан эхэнэрые тэрээн соогоо хааһан юм гэлсэдэг бэлэй. Тэрэ гэнээр гурбан зуугаад жэл үнгэрөө. Хаагдаһан эхэнэр тиинээр удангүй туража үхөө хааб даа. Хожомоо тэрэ эхэнэр САБДАГ болоо. Монголдо тон иимэ газар бии.

Тэрэ эхэнэр хэнэй гэмээр зоболон үзэжэ энэ наһаяа хонжобоб? Али, магад, өөрынгөө үйлын үрээр зоболонтоёо ушараа гү?.. Мүнөө манайше үдэрнүүдтэ тон энээндэл адли үйлэнүүд үзэгдэжэл байдаг. Зарим нэгэмнай хэн хүниие доромжолхо, муушалха (арадань нөлбохо) аягүй ааша гаргадаг. Иимэ аясхалангүй абаряараа (хүниие хэлэһэн аша) өөрөө өөртөө тон хүндэ ашаа (хилэнсэг) суглуулна гэжэ тайлбарилгадаг. Хойтынгоо харгые хүн өөрөөл сэрбэрлэхэ уялгатайбди. Хүниие хэлэнгүй, доромжолонгүй, буян үйлэдэжэ, өөрынгөө

сэдьхэлые сэрбэрлэжэ ябаһаа ашатай, һайн юмэ үгыл. Ямар юмэ хээ хаа, толон соо ябахабиди, яагаа хаа – манан соо төөрихэбиди гэжэ Хүн бүхэн ойлгоно. Ойлгоошоёо мартангүй, буян хэжэ ябаха гээшэ шухалал байна даа. Хэн хүндэ мууе хэнэн хүн – өөртөөл мууе хэнэ гэгдэдэг.

Үнгэрһэн зуун жэлнүүд соогоур яратаһан эхэнэрнүүдые энэ зураг дээрэхи ятааб соо мэтээр хаагаад, далда газар руу сүлэдэг байһаниинь үнэн. Галгүй газарһаа утан гарадаггүй! Буряадташые, Монголдошые иимэ үйлэ хэрэгүүд болоһон байдаг. Тэрэ сагай байдалһаа абтаһан иимэ домог бии:

Гулдагар залуу

Эхэнэрһээ

Гунан буха зайлуулаг.

Мууда баригдаһан

Эхэнэрһээ

Модон хуурсаг

Зайлуулаг.

...Түүхэтэ баримтанууд аргагүй олон. Дурдалгаяа энээгээр түгэсэхэм. Яһала ойлгосотой болоо хэбэртэй.

Дансараң ДОРЖОГУТАБАЙ.

Хэжэнгэ.

"МАНАЙ ЗАЛУУШУУЛ НЭГЭШЬЕ ГЭМ ЗЭМЭГҮЙ ГЭХЭДЭ БОЛОНО"

"Буряадууд гү, али нэрэгүй нэхытэнүүд гүбди?" гэхэн гаршагтай ехэ гүнээгы удхатай статья һонирхон уншаха аргатай байбабди. Уран зохоолошо Цыдып Цырендоржиев ханаһан, бодомжолһон юмээ бултыень тобойсо бэшэһэндэнь, урмашаар байгаа хэн. Буряад хэлээ буряадууд ямар аргаар шудалжа эхилээб, ямар хохидолто хэмжээнүүд, буряад хэлэ шудалха ябадалда хэрэглэгдэдэг байгааб гэхэ мэтэ олон асуудалнуудта дүүрэн харюу тус статья соо үгтөө гэжэ ханаһаар байна.

Нэгэ үедэ буряад хэлэмнай хүгжэжэ, дардам харгыда гараһан юм. Мүн һуралсалай номуудые оршуулха талаар ехэ урагшатай алхамууд хэгдэжэ, һургуулийн бүхы номуудые түрэлхи хэлэн дээрэ үзэхэ арга боломжо үхибүүн бүхэндэ олгогдоһон байгаа хэн гээд статьягай автор онсолон бэшэнэ, тэмдэглэнэ. Гэбэшые иимэ байдал удаан тогтонгүй һалаа хэмнай. Тодорхойлон хэлэбэл, элдэб шалтагаанаар, тэрэ тоодо КПСС-эй Буряадай обкомой идхалгаар гэхэ гү, али элдэб тогтоолнуудай ашаар

уданшьегүй "Буряад хэлэнэй хэрэгтэй юмэниинь үгы. Ород хэлэ һайнаар үзөөд, дээдэ һургуулинуудта орогты!" гэжэ үхибүүдтэ зааха олон ушарнууд нэбтэрүүлэгдэжэ захалаа хэмнай. Эдэ заабаринуудынь ехэ муу хойшолонтой байгаа гээд мүнөө эли тодо болоно.

Буряад хэлээ манай залуушуулай һайн мэдэхын тула эгээн түрүүн гэр бүлэһөө эхилхэ ёһотой болонобди. Юундэб гэхэдэ, олон буряад гэр бүлэнүүд ямаршые сагта гэртээ түрэл буряад хэлэн дээрээ хөөрэлдэхэ ёһотой байна бшуу. Олонхи буряадууд гэртээ байхадаа, ород хэлэн дээрэ хөөрэлдэдэг, "ошо, ерэ, аба, асара" гэхэ мэтэ үгэнүүдые хэлэжэ, үхибүүдээ һургааха ёһотой байгаал даа. Манай залуушуул нэгэшые гэм зэмэгүй гэхэдэ болоно. Яахадааб гэхэдэ, бага балшар наһанһаа хүүгэдэй саадта, һургуулида ябажа эхилхэдэ, гансал ород хэлэндэ һурана, ород хэлэндэ хаа хаанагүй һургана, багашуул булта ородоор хоорондоо хөөрэлдэдэг болоо гээд бултандамнай мэдэхэ бээ. Зүгөөр иимэ байдалые зүб тээшэнь болгохын тула гэр бүлэ, эхэ эсэгэнэр, түрэлхид, үхибүүдые – бултадаа түрэл хэлээ эгээл шухала

хэрэг, тэрэниие залуу үетэндэ заабари, шухала нүхэсэл болгохо талаар бүхы оролдолго гаргаа эрилтэ табигдаха ёһотой. Буряад хэлээ муугаар мэдэдэг ушарые усадхаха хэрэг эхэ эсэгэнэрэй урда табигдаһан гол зорилго болохо ёһотой гээд ханагдана.

Һургуулийн һурагшадые түрэл буряад хэлэндэнь һургааха гээшэ мүн лэ тон шухала зорилгонуудай нэгэн болоно. Буряад хэлэн хүүгэдэй саадуудта, эхин һургуулинуудта заахаяа болихо гэхэ мэтэ элдэб хоб зугаануудые ойндоошые оруулангүй ябаха ёһотойбди. Һургуулинуудта буряад хэлэ зааха учебнигүүд, хүүгэдэй уран зохоолошодой номуудые олоор хэблэхэ, ородоор оршуулан элдэб номуудые хэблэн гаргааха, ород-буряад словарьнуудые бэлдэхэ, харуулан ойлгуулха хэрэгсэлнүүдые улам олоор хэблэхэ, буряад хэлэ һургуулинуудта заалгын методико шэнэлхэ гэхэ мэтэ шэлэн хэмжээ ябуулганууд үргэдхэн дэлгэрүүлэгдэхэ ёһотой. Эдэ болон бусад ажал хэрэг үргэдхэһын тула мүнгэн һан хэрэгтэй болохонь элирнэ. Эдэ бүхы ажал ябуулхада, республикын бюджетһээ мүнгэн тусгаар һомологдохо ёһотой.

Түрэл буряад хэлээ шудалха ябадал миин лэ хоһон зугаа, хөөрэлдөөн болоод халаха гэжэ бодомжологшод олдожол болохо байха. Тиимэһээ эдээндэ уридшалан хануулаа: буряад хүнүүд, бүхы буряад арад тиимэ һанал бодолдо оройдоошые абтаха ёһогүй.

Ори ганса "Буряад үнэн" һонин, радио болон телевидени ехэ үүргэ дүүргэдэг, дүүргэхэшые уялгатай. "Буряад хэлэн дээрэ дамжуулга хэдэг тусхай канал телевиденидэ бии болгохо тухай дурадхал уран зохоолошо оруулна. Энэшые болон бусад дурадхалнуудынь хараада абтабал, һайн бэлэй.

Тодорхойлон хэлэбэл, мүнөө түрэл буряад хэлээ шахардуу байдалһаа гаргааха, саашадаа түрэл хэлээ хүгжөөхэ талаар бүхы хэмжээнүүдые абаха ябадал – шухалын шухала зорилго бүхы буряад арадай урда табигдаад байна гэжэ мэдэрхэ хэрэгтэй. Буряадууд аад, нэрэгүй нэхытэнүүд болоходоо янабибди, хүндэтэ нүхэд!?

**Степан ОЧИРОВ,
РФ-гэй Журналистнуудай
холбооний гэшүүн.**

ЗУРХАЙ

Ноябриин 18, гарагай 2, монгол литын 16

Энэ үдэр эм уужа эхилхэдэ, хэлсээ баталхада, эд бараа наймаалхада, андалдахада хайн. Тушаалай түлөө хэлэ ама гаргахдаа муу.

Луу, Бишэн жэлтэндэ хайн, Морин жэлтэндэ муу.

Үнэ абабал, хэрүүл, шууян болохо.

"Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа нама, Жамсаран хуралнууд уншагдаха, 14 сагнаа – 5 харюулга.

Ноябриин 19, гарагай 3, монгол литын 17

Энэ үдэр холын харгыда гарахада, худалдаа наймаа хэхэдэ, найр наада хэхэдэ, айлашадые угтан абахада, хэлсээ баталхада хайн.

Могой, Тахья жэлтэндэ хайн, Хонин жэлтэндэ муу.

Үнэ абабал, бэеын мэдэрэл хурса болохо.

"Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа нама, Жамсаран хуралнууд уншагдаха, үдэрэй 14 сагнаа – 5 харюулга.

Ноябриин 20, гарагай 4, монгол литын 18

Энэ үдэр буянтай үйлэ хэрэг хэхэдэ, тараг, айрагай хүрэнгэ табихада хайн. Холын харгыда гарахада муу.

Хонин, Нохой жэлдэ түрэнэн зондо урагшатай үдэр.

Үнэ абаагүй наа, дээрэ.

Энэ үдэр "Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа нама, Жамсаран хуралнууд уншагдаха, 14 сагта – Табан харюулга.

Ноябриин 21, гарагай 5, монгол литын 19.

Энэ үдэр үргэл үргэхэдэ, тарнинуудые уншахада, бурханай ном шудалхада, холын харгыда гарахада хайн.

Хонин, Гахай жэлтэй хүнүүдтэ урагшатай, харин Бишэн жэлтэндэ муу.

Үнэ абахада, алишье талаар хайн.

Энэ үдэр "Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа нама, Жамсаран хуралнууд уншагдаха, 14 сагта – Табан харюулга.

Ноябриин 22, гарагай 6, монгол литын 20.

Хараалхан бүхы хэрэгүүдээ бэелүүлхэдэ, илангаяа түрэлхидтээ харилсахада хайн. Зүгөөр холын харгыда гараһанай хэрэггүй.

Бишэн, Хулгана жэлтэндэ урагшатай, харин Нохой жэлдэ түрэнэн хүнүүдтэ урагшагүй үдэр.

Үнэ абабал, зол жаргал дайралдаха.

Энэ үдэр "Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа нама, Жамсаран хуралнууд уншагдаха, 14 сагта – Табан харюулга.

Ноябриин 23, гарагай 7, монгол литын 21.

Хуулиин хэрэг бэелүүлхэдэ, холын харгыда гарахада, амита харууналхада хайн.

Хайндэрнүүдые, баяр ёһололой хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэхэдэ муу.

Тахья, Үхэр жэлтэндэ урагшатай, харин Гахай жэлтэй хүнүүдтэ муу үдэр.

Үнэ абабал, бэе махабад хайжарха.

Энэ үдэр "Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа Баян Намсарай хурал уншагдаха, 14 сагта – Банзарагша.

Ноябриин 24, гарагай 1, монгол литын 22.

Эрдэм ном үзэхэдэ, зурхай шудалхада, уран бэлиг болон гар урлалда һурахада, хүндэ болон орёо хэрэг эрхилхэдэ хайн.

Хэрүүл гаргахдаа, заргалдахада муу.

Нохой, Бар жэлтэндэ урагшатай, Хулгана жэлдэ түрэнэн хүнүүдтэ муу үдэр.

Үнэ абабал, бэе махабад хайжарха.

Энэ үдэр "Гандан" дуганда үглөөнэй 9 сагнаа Бурхан Баабай хурал уншагдаха, 14 сагта – Табан харюулга.

Зурхай "Гандан" дуганда бэлдэгдээ.

Хаягын: Улаан-Үдэ хото, Автомобилистнуудэй гудамжа, 1 "к".

Харилсаха утаһанууд: 615355, 678522.

ДОРЖО ЖОДБО

(Бэлиг-үүн шанада хизагаар-аа хүрэгсэн, ошор-ияар огтологшо нэрэтэ ехэ хүлгэн судар оршобо)

(Эхиниинь урдахи дугаарнуудта).

Субади үшэрүүн:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, тэдэ Ганга мүрэд-бээр олон бүгээтэлэ, тэдэгээр-үүн хумахиие-бээр дахи ягуун үгүүлтэлэ бой.

Илажу түгэс нүгшэгсэн зарлиг болорүүн:

- Субади аа, шамда сүсэл-үүн тагаалагдахүй. Шамда дотора-бээн орогуулан үйлэдэхүй. Тэдэгээр Ганга мүрэн-үү хумахиин тогоо-ану хэды болбаасу, тэды тогоотон юртэмсын уласые эрэс ба дахи эмэс хэд ба бүгээсү долоогоон зүйл эрдэнис-иеэр сайт ар дүгүүргэжэ бүрүн. Тэгүүншэлэн ирэгсэн, Дайни дарагсан, Үнэхөөр тугуулагсан Бурхан-нугуудта лаб үгэбаасу элэ. Субади аа, эгүүни хэр хэмээн сэдхэмүй. Тэрэ эрэс ба дахи эмэс-үүн тэрэ шалтагаан-ээсэ буян-ану нон олон түрогүүлэмюу.

Субади үшэрүүн:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, олон-хүү болоюу. Сайбар одогсон-аа олон-хүү боломой. Тэрэ эрэс ба эмэс-үүн тэгүүн-үү тэрэ шалтагаан-ээсэ нэн олон буян-нугууды түрэгүүлхүй боломой.

Илажу түгэс нүгшэгсэн зарлиг болоруун:

- Субади аа, хэн тэрэ тэды тогоотон юртэмсэды дологоон зүйл эрдэнис-иеэр сайтар дүгүүргэжэ бүрүн. Тэгүүншэлэн ирэгсэн аяга тахимлиг үнэн түгэс тугуулагсан Бурхан-нугуудта үгэлигэ үгэгсэн-ээсэ, хэн тэрэ энэ ном-уун зүйл-ээсэ ай дүрбэн бадагта шүлэг-үүн тэдыхэни тогтоогожу, бусад-да үнэн-иеэр номложу, үнэн-иеэр сайтар үзэгүүлэбаасу элэ. Тэндээн-аа бүгээд тэрэ шалтагаан-ээсэ асара нэн олон тогоо томшогүй, саглашагүй буян-нугууды түрэгүүлэюу. Баса, Субади аа, алибаа зүг-үүн орондо энэ ном-уун зүйл-ээсэ ай дүрбэн аялга шүлэг-үүн тэдые урибаасу ба уншабаасу тэрэ этэгээд-үүн орон тэнгэри хиигээд хүмүүн асарилугаа нигэн-аа юртэмсэ дахи-у тахил-уун сайтай орон болохо бүгээсү элэ. Хэд ба энэ ном-уун зүйлие абабаасу, барибаасу, ури-баасу, уншабаасу, хотолые дотора-бээн орогуулан үйлэдэбаасу, түрэ ёсо-бээр дуранда-ияан сэдхэхгшэд тэдэгээр асара маша гайхамшаг тансаг болохые үгүүлэтэлэ ягуун. Тэрэ этэгээд-үүн газарта үзэгүүлэгшэ багша ба лама мэтэ нигэхэн-бээр оршожо аху болоюу.

Тиин хэмээн зарлиг бологсондо Илажу түгэс нүгшэгсэндэ амин хабьяата Субади иин хэмэн үшэбэй:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, энэ ном-уун зүйл-үүн нэрэ-ину ягуун бой? Эгүүни хэр тогтоогосойби?

Тиин хэмээн үшэбаасу, Илажу түгэс нүгшэгсэн амин хабьяата Субадида иин хэмэн зарлиг болобой:

- Субади аа, энэ ном-уун зүйл-үүн нэрэ-ину бэлиг-үүн шанада хизагаар-аа хүрэгсэн хэмээгдэюу. Эгүүни тиин-хүү баридхуун. Тэрэ ягуун-уу тулада хэмээбаасу, Субади аа. Тэгүүншэлэн ирэгсэд та бэлиг бараамид хэмэн алибаа номлогдогсон тэрэ бүгээд бараамид үгын тулада буюу. Тэгүүбээр бэлиг бараамид хэмээгдэюу. Субади аа, эгүүни хэр хэмээн сэдхэмүй. Тэгүүншэлэн ирэгсэд-үүн алибаа номлогсон тэрэ номууды нигэхэн ба бой хэ-

мээн сэдхэмюу.

Субади үшэрүүн:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, Тэгүүншэлэн ирэгсэд-үүн алибаа номлогсон тэрэ номууд нигэхэн ба үгы болой.

Илажу түгэс нүгшэгсэн зарлиг болоруун:

- Субади аа, эгүүни хэр хэмээн сэдхэмүй. Гурбан мянган ехэ мянган юртэмсэ улас тахи газар-уун хэды тогооту бүхү, тэрэ бараамиды олон хэмээн сэдхэмюу.

Субади үшэрүүн:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, газар-уун тэрэ бараамид олон буюу. Сайбар одогсондо олон-хүү боломой. Тэрэ ягуун-уу тулада хэмээбаасу, Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, газар-уун аб али тэрэ бараамидые бараамид үгы хэмээн Тэгүүншэлэи ирэгсэн номлогсон-уу тулада болой. Тэгүүбээр газар-уун тогоосон хэмээгдэюу. Юртэмсын аб али тэрэ уласы улас үгы хэмээн Тэгүүншэлэн ирэгсэн номлогсон-уу тулада буюу. Тэгүүбээр юртэмсын улас хэмээгдэюу.

Илажу түгэс нүгшэгсэн зарлиг болоруун:

- Субади аа, эгүүни хэр хэмээн сэдхэмүй. Ехэ эрэс-үүн гушан хоёр тэдэ лагшан-иеэр Тэгүүншэлэн ирэгсэн, Дайни дарагсан. Үнэхөөр тугуулагсан Бурхан хэмээн үзэжү сэдхэхү юу?

Субади үшэрүүн:

- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, тэрэ буса болой. Тэрэ ягуун-уу тулада хэмээбаасу, ехэ эрэс-үүн гушан хоёр лагшани алибаа Тэгүүншэлэн ирэгсэд-үүн номлогсон тэдэгээр лагшани үгы хэмээн Тэгүүншэлэн ирэгсэд номлогсон-уу тулада буюу. Тэгүүбээр ехэ эрэс-үүн гушан хоёр лагшан-нугууд хэмээгдэюу. Илажу түгэс нүгшэгсэн зарлиг болоруун:

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

"Буряад үнэн" Хэблэлэй байшанай ажалша коллектив

ЮНДУНОВА Жаргал Майдаровнагай

наһа бараһан ушараар гэр бүлэдэнь, үхибүүдтэнь, түрэл гаралдань гүнзэги шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ. Олон жэлдэ "Буряад үнэн" Хэблэлэй байшанда бэрхэ хүдэлһэн манай ветеранаи нангин дурасхаал зүрхэ сэдхэхэлдэмнай хэтэ мүнхэдөө үлэхэ.

Ноябриин 15-ай 11.40 сагта иимэ хаягһаа хүдөө табигдаха: Улаан-Үдэ, Ключевская үйлсэ,102-63.

Буряад үнэн

Учредители:
Глава Республики Бурятия,
Народный Хурал Республики Бурятия,
Правительство Республики Бурятия
Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ
Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА

Редакционная коллегия:
И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В.Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С.Коренев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачкеев - зам.директора, Д.Б.Гуродармаева - зам.редактора, С.Б.Байминова - ответственный секретарь, Г.Х.Дашеева, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.

ТЕЛЕФОНЫ:

21-54-54 - приемная
21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия"
21-68-08 - редактор
21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь
21-67-81 - выпускающий отдел
21-63-86 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций
21-63-86 -отдел социально-политических проблем
21-64-36 -отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, редакция журнала "Одон"
21-06-25 - редакция журнала «Байгал»
21-60-21 - редакция журнала «Морин Хуур», отдел книгоиздания
21-62-62 - реклама
21-50-52 -отдел распространения

Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.

Адрес РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЬСТВА:
670000,
г. Улан-Удэ,
ул. Каландаришвили, 23.
ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн».

Подписной индекс 50901
Газета зарегистрирована Региональным управлением регистрации и контроля за соблюдением Законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации в Республике Бурятия
Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г.
www.burinen.ru
e-mail: unen@mail.ru

Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 13.11.2013 в 17.00 - по графику; 13.11.2013 г. в 17.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ №2601. Тираж - 4000 экз.

Цена свободная.

* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (I этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54

Таагты! Зурагты!

БАЙГААЛИЙН ҮЗЭГДЭЛНҮҮД ТУХАЙ ТААБАРИНУУД

Аюржана Раднаева

Сэлэнгын аймагтай Харганын дунда нургуулида Н.Артугаевагай «Эдир зурааша» гэхэн номтой танилсалгын үедэ

Н.БАЛЪЖИНИМАЕВАГАЙ фото.

Хүн бүхэндэ бии юм,
намартай хушадашье бии,
наруул далайн
загаһандашье бии.
(Һүүдэр).

Гэр соогоо хаманаб,
аршанаб,
Гар дээрээ үргөөд
Гаргаад үзэхэ гэнэб.
Үргөөд гаргажа ядааб,
Аршаад хамажа ядааб,
Арюун сагайнгаа
ерэхэдэ,
Өөрөө гараад ябашаба.
(Һүүдэр).

Тонгойгоод газарһаа
Абаха гэхэдэм, абтанагүй.
(Һүүдэр).

Баян хүхэ ноён
Бардам долоон хүбүүдтэй.
**(Һүнийн огторгой,
долоон үбгэд).**

Абгайнь дүү
хүбүүндээ
Айлшалжа ошобо.
Абын эрхэ хүбүүн
Абгайһаан
тэрьелшэбэ.
(Үдэр һүни хоёр).

Дээрэһээ гоожожо,
Дэлхэйе ундалуулба.
(Бороо).

Хүйтэн сагаан
Хуудам дайдаар бударба.
(Саһан).

Үглөөгүүр эртэ,
Үүрэй сайхада,
Үбһэ ногоон дээгүүр
Үнгын шэрээр ялалзаба.
Наранай гарахада,
Найданайда хоргодошобо.
(Шүүдэр).

Нэгэнийнь "Гүйлдэн
урилдаая" гэнэ.
Нүгөөдэнь "Хүлээжэ байя" гэнэ.
Гурбадахинь "Найгалзан
дуулая" гэнэ.
(Уһан, эрье, ногоон).

Хүжэтэ тайгаһаа үндэр аад,
Халюун дэлхэйгээ гоёодог.
(Наран).

Төөдэймни гэр дээрэнь
Түхэрээн халааша үлгөөтэй.
(Һара).
Тэрээнгүйгөөр уйланабди.
Тэхэрижэ ерэхэдэнь,
Нюдээ хаажа хоргодонобди.
(Наран).

Гансахан түүдэг
Дэлхэйе дулаасуулба.
(Наран).

Намайе удаан сохино,
Намайе хахална, урбуулна.
Би бээе баринаб...
Бултандань жаргал асарнаб,
Бултандань баярые хүргэнэб.
(Газар).

**Нина ЛЕНХОБОЕВА-
АРТУГАЕВАГАЙ
"Эдир зурааша"
гэхэн номһоо
абтаба.**

Буряадай зохёолшод – хүүгэдтэ

ШУБУУД тухай шүлэгүүд Стихи о ПТИЦАХ

БЭГСЭРГЭ

Гансал һүнийндөө агнадаг,
Гал шара нюдэтэй,
Гайхама шангаар хашхардаг,
Галзуу ехэ хүртэй.
Толгойнь торсолдонгүй,
Тад хойшоо эрьелдэдэг.
Хулгана, харха юумые
Гурбан халаа набартаа
Готир-бэтир матаруулдаг.
Арьяатан мяхаша шубуун
хдаа
Айдхатай хурса хамартай юм.

СОВА

Круглые, большие у совы
глаза,
Для ночной охоты зоркость
ей нужна.

Оглушает громким криком,
Нравом яростным и диким.
Может посмотреть наоборот,
Головою вертит взад-вперёд.
Трёхпалой кистью
разрывает жадно
Мелких грызунов, зверюшек
беспощадно.
Хищник плотоядный к мясу
лишь привык,
Оттого и крепок острый
клюв совы.

ХУН ШУБУУН

Хулһан доро һуухадань,
Холоһоо ерэдэг жабархан.
Хани нүхэсэл тухай
Зугаа хөөрөжэ үгэдэг.

Нүхэрөө нэгэшье мэхэлдэггүй,
Нангин сэбэр зантай юм.

Хүн хадаа энэ шубууе
Хүндэлхэ заншалтай юм.

ЛЕБЕДЬ

Когда сидит он подле
тростника,
Доносит ветерок издалека.
О вечной дружбе разговор
ему,
Что одиноким быть не надо
никому.
И лебедь верен дружбе
навсегда
И не предаст он друга
никогда.
Его обычай свят для человека,
И почитает птицу эту он
из века.

БОРБИЛОО

Борсогор бэеыень баһажа,
Баабайн хүбүүн,
бү шулуууда.
Баһал баахан
дальбараануудтаа
Хоол юумэ түүдэг юм.
Түлээнэй шажан дээрэһээ
Тэдэндээ хургаал
уншадаг юм.
Үбэлэй шанга хүйтэндэ
Үрбэгэрхэн болошоод лэ,
Үүдэнэй дэргэдэ
собхоржо,
Үлөө залган ябадаг юм.

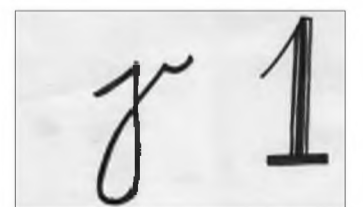
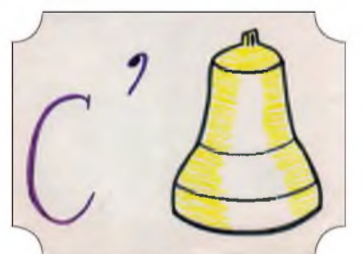
ВОРОБЕЙ

Не обижай воробушка,
мальчишка,
Хоть маленьким покажется
он слишком.
Ведь у него семья, заботы
И птенчиков кормить работа.
Бывает, сядет на поленницу,
Читает им нотации,
не ленится.
Тяжело воробышку
в наши холода,
Для него морозы –
страшная беда.
Скачет он, нахохлившись,
у двери,
Чтобы голод утолить быстрее.

**Борис СЫРЕНОВЭЙ
"Байгаалийн баялиг" –
"Прекрасный мир приро-
ды" гэхэн номһоо абтаба.**

Таагаад туршахамнай гү?

БУРЯАД РЕБУСУУД

**Багша
В.Ц.НИМАЦЫРЕНОВА
эдэ ребусуудые
зохёогоо.**

2003 он.

**Түс хуудаһа
Д.ГУРОДАРМАЕВА
бэлдэбэ.**